

ઉમ્મર ખયામની રૂબાઈયાત

R.N. ૬૧ તેનાં

અવનચરિત્ર સાથે ❀ ❀ ❀

28 OCT 1927

સત્ય પ્રકાશક
કાચીલય

૪૦, સી.પી.ટેન્કરોડ.
મુંબઈ તં. ૪.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૭૮૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હિમ્મત ખટ્ટામની

રૂબાઈયાત તેનાં જીવન

વિષય મશિન શાધે

ફારસી વૈજ્ઞાનિક કવિ
હિમર ખર્યામની
રૂપાઈઆત્

તેના
જીવન વૃત્તાંત સાથે

પ્રયોજક:

હરિલાલ દ્વારકાદાસ સંઘવી
“શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશ” અને “નંદનવનને આંગણે”ના અનુવાદક
અમરેલી-કાઠિયાવાડ

પ્રકાશક:

સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલય,
અમરેલી-કાઠિયાવાડ.

કિંમત રૂપીઆ એક.

(સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૭૮૨

આવૃત્તિ ૧ લી

પ્રત ૨૦૦૦

*

સંવત ૧૯૮૩ અષાઢ.

સને ૧૯૨૭ જુલાઈ.

મુદ્રણસ્થાન: આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાજખડ રોડ: અમદાવાદ.

મુદ્રક: જાનન વિશ્વનાથ પાઠક.

અર્પણ

મહારા

પૂજ્ય માતા પિતાને ચરણે
આ પુસ્તક દીનભાવથી નજર ઝંઘું
લી.

એમનો જીવનભરનો રૂણી બાલક
હરિલાલ

પ્રકાશક તરફથી

વિચાર કરતાં વિધી હસે છે !
ધન દાટતાં ધરણી હસે છે !
બખતર પહેરતાં કાળ હસે છે !

આ મુજબ વિધિના ગર્ભમાં શું હશે ? તે કોણ જાણે ! સને ૧૯૧૬ના અરસામાં સ્વ. હાજીમહમદ શેઠ પાસે કામ કરતાં મહેને ખ્યાલ પણ નહોતો કે “ ઉમર અખ્યામ ”નાં પુસ્તકનું પ્રકાશન મારા હાથે ઈ. સ. ૧૯૨૭માં થશે.

સ્વ. શેઠ હાજીમહમદનો “ ઉમર ” પાછળનો જે ખરેખરા શબ્દોમાં કહું તો “ ગાંડો અખ્યાસ ” અને અથાગ સંગ્રહ અને તે પ્રકટ કરવાની તેની પ્રબળ લાલસા અને તે માટે તે આગળથી ખનાવેલા સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો તથા તે વસ્તુ ઉપર તે પુસ્તક કેવા શણગારથી બહાર પાડવું, તે ચર્ચા જેણે સાંભળી હોય તેને જ ખ્યાલ આવી શકે કે તેઓ તેની ૧૦૦૦ પ્રત પાછળ રૂ. ૮ થી ૧૦ હજાર ખર્ચવાના હતા. પણ આજે તો તે જાની આત્માનાં તે કાર્યનો ભાર તેમના સુપુત્રો ઉપર જ રહે છે.

મહારા તેમની સાથેનાં વસવાટ દરમ્યાન રા. રા. હરિલાલ દારકાદાસ સંઘવી પણ આ વસ્તુના ઉપાસક છે તેમ તેમણે જ મને કહેલું; કે:-“ આ માણસ પણ ઉમરનો અખ્યાસી છે; કોઇક દિવસ સુંદરમાં સુંદર વસ્તુ ગુજરાતને ચરણે ધરશે ખરો. ”

ભાઈ હરિલાલ અને હું એકજ ગામના હોવા છતાં અમારે તે વિષયમાં કશી વાતચીત કોઈ વખત પણ થયેલી નહિ; પણ જ્યારથી સ્વ. હાછનું મરણ થયું ત્યારથી તેઓ મને મારા ગામમાં જ્યારે જ્યારે મળતા ત્યારે ત્યારે પૂછતા કે, “ પેલા ઉમર ખયામના સંગ્રહનું શું થયું ? ” મને થયું કે, આ અમૂલ્ય સંગ્રહ માટે આ આત્માનો કેવો અને કેટલો વલોપાત છે. પણ તે વાત તો અદ્ધર છે. ત્યાં ૧૯૨૭માં મારા વતનમાં રા. રા. હરિલાલભાઈને મળવું થતાં તેમનું પુસ્તક પ્રકટ કરવાની મારી ઇચ્છા તેમને મેં કહેતાં તેમણે તે તુરત જ સ્વીકારી અને વધુ ખૂશી થવા જેવું તો એ છે કે તેમણે આ બાબતમાં મારી પાસેથી કશાય આર્થિક લાલ નથી લીધો અને તદ્દન નિઃસ્વાર્થતાથીજ મને પ્રગટ કરવા સોંપી આપેલ છે. ટાઇમનાં ખરેખરા અભાવે આ પુસ્તકમાં મારાથી ચિત્રો મૂકી શકાયાં નથી તે બદલ મને ઘણું લાગે છે. પ્રભુ કૃપા હશે તો બીજી આવૃત્તિ કાઢવા સમય આવશે તો તેમાં ચિત્રો મુકવા મારો ઇરિદો છે.

લી. સેવક

સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલય
૪૭, સી. પી. ટૅકરૅડઃ-મુંબઈ. ૪.

{ પ્રાણજીવન કરશનજી દેશાઈ
માલેક-સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલય
૪૭, સી. પી. ટૅકરૅડઃ-મુંબઈ નં. ૪

પ્રસ્તાવના

પૂરાં પંદર વર્ષ પરની જીવન-સ્મૃતિ જાગે છે: અમરેલી શહેરમાં તે સમયે એક સાહિત્ય-રસિકોનું મંડળ ચાલતું: નૂતનશ્રી, ખાલશ્રી, સ્નેહી, એવાં તખલ્લૂસો વડે યુવકોની દુનિયાને મોહ પમાડતા થોડા મસ્ત યુવકો ‘સહકાર’ નામનું એક સાહિત્ય-માસિક ચલાવતા. એ ‘સહકાર’ની આંખા-ડાળેથી કૈં કૈં કથાઓની ને કવિતાની કાચી, ખટમધૂરી શાખો ખરતી: કલાપીનું ‘હમીર-કાવ્ય’ તે સમયે મુદ્રણાલયમાં ગયા પહેલાં આ સાહિત્ય-રસિકોના કાવ્ય-નિકપ પર ચઢીને વંચાતું હતું. સ્વ. કવિ કાન્તની સાથે ઘાટા પત્રવ્યવહાર અને પ્રત્યક્ષ પરિચયનો અધિકાર ધરાવીને એ મંડળ પોતાનું ગૌરવ સમજતું હતું. કવિશ્રી ન્હાનાલાલ આવે ત્યારે ‘સ્નેહી’ તખલ્લૂસધારી યુવક કવિશ્રીની સાથે અરધી ગાદી દબાવીને બેસતા હતા: કલાપી-યુગનો એ મધ્યાન્હ હોઈ, છાપેલ કાટલાં જેવી કલાપીની ગઝલો વડે અમારી અભિરૂચી ખંધાતી, અને ફારસી શબ્દોના થોકથોક વડે ઉભરાતી ભાઈ ‘સ્નેહી’ની, પ્રત્યેક દિવસની બે ત્રણને હિસાબે રચાતી ગઝલોનું ગાન એ ભાઈના ધીરા ઘેરા ગળામાંથી સાંભળીને સમજ્યે વણુ સમજ્યે પણુ અમે કેમ જાણે ઇરાનના કોઈ બુદ્ધિલે માજતા ગુલીસ્તાનમાં બેસી સૂરાપાન કરતા સુરીઓ હોઈએ એવો તૌર અનુભવતા ! વીસમી સદી હજી નહોતું નીકળ્યું. પણ હાજી મહમ્મદ નામના કોઈ મુંબઈ નિવાસી મુસ્લીમની પાસે ઉમ્મર ખ્યામના સાહિત્યનું આખું અલાયદું પુસ્તકાલય હોવાની વાત અમરેલીની અંદર ‘અલીબાબાને હાથ આવેલ અરેબીઅન ખજાના’ની ઘટના શી અહમ્મત, ગુપ્ત રાખવા લાયક અને રોમાંચક લાગતી ! અમે

ઉમ્મર ખચ્ચામની ખીજ કશી હકીકત જાણતા નહોતા. એ જમાનાની પાંચમી છઠી અંગ્રેજ ચોપડી જાણતા અમે નિશાળીયા હતા. પણ ખસ 'વસંત' માસિકમાં 'સ્નેહી'ની સહીથી ઉમ્મર ખચ્ચામની રૂબારૂ આતોનું ભાષાન્તર છપાય તે વાંચવાથી અને એની વાતો કરવાથી અમે જાણે કે ઉમ્મર ખચ્ચામના સાહિત્યનું અવગાહન કરી વળ્યા હોઈએ એવો અમને નશો ચડતો.

પંદર વર્ષ પૂર્વેનું, કોઈ મહાગતિ કરવા પહેલાં લગાર આરામ લેવા થંભી ગયેલા સૈન્ય સમું લાગતું ગુજરાતી સાહિત્ય: અમારી વિદ્યાર્થીજીવનની, દૂપમંડૂકને શોભતી સાહિત્ય-રસિકતા: યૌવનના પ્રથમ ઉગમને અતિ સહજ એવા વિષાદજનક, વિલાસ પ્રેરક, વધુ પડતા કોમલ તો યે રસ જગવતા કલાપી-સાહિત્યનું જ વાતાવરણ: સુપ્રીઝમની યદ્વા તદ્વા વાતો: અને ભાઈ 'સ્નેહી'નું ગઝલ-ધુરંધર કવિપદ! એવો મામલો જામ્યો હતો.

તે પછી માત્ર અરઘો દશકો જ વીત્યો. અમરેલી ખાતેની નાની શી તોયે પ્રથમ સાહિત્ય-દિક્ષા દેનાર મંડળીના 'સહકાર'ની આંખા-ડાળો ઉખડી ગઈ. તખ્તલુસો ખોલતાં બંધ થયાં. ગીત કવિતાઓનો નશો જીવન-વિગ્રહના જળ-છંટકાવથી ઉતરી ગયો. અને કોઈને વૈદકની ગોળાઓ વાળતા, કોઈને શાળા ભણાવતા, તો ભાઈ 'સ્નેહી'ને અમરેલીની ખજારમાં દુકાને ચડી મોટાં મોટાં જાખડાં પર દાણા ને કપાસીઆની ગુણીઓ તોડતા દીઠા!

એ ગુણીઓ તોડતા અને રાખમાં શરીર રોળતા વેપારી ભાઈને આજે ઓચીંતા એક દાયકા પછીને પ્રભાતે 'ઉમ્મર ખચ્ચામની રૂબારૂ આતો'નું પોતાનું જૂનવાણી ભાષાન્તર પ્રગટ કરવાનું સાહસ ઉઠાવતા દેખીને થોડું વિસ્મય થાય છે. એથી અધિક હર્ષ અનુભવાય

છે, કે વેપારની રજભરી ને પાછ પાછના ચોક્કસ હિસાબો કરતી દુનિયામાં ઉમ્મર ખયામ સરખાના મસ્ત સાહિત્યને સ્થાન લાગે છે ખરું. સાહિત્યના સર્વદેશીય પ્રવાહ-રેલનું એ એક સુચિન્હ લાગે છે. સાહિત્ય અને કવિતા કેવલ આરામ ખુરસીઆ ધનિકો અથવા પગારદાર વિદ્વાનોને કાલ-ક્ષેપ કરાવનાર નૃત્ય-દાસીનું કાર્ય ત્યજી, બધા યે વ્યવસાયોમાં પડેલી, હીન આનંદો ભોગવતી સમગ્ર જનતાના આત્માની અંદર સૌંદર્ય રસ વર્ણનારી મેઘધારા બને, એ સાહિત્યકારોનું નિશાન છે. એ કવિતાનાં અભીવર્ણણને યથાશક્તિ ઝીલી લઇ, અનેક વેરાનો સરખા શુષ્ક ધંધામાં પડેલાં માનવીઓની ઉચ્ચ પિપાસા છીપાવનાર નાનાં મોટાં સરોવરોની ગરજ સારવામાં લાઇ સ્નેહી જેવા જૂના રસિકો મહદ્દ સેવા આચરી શકે-જે ધારે તો.

સ્વ. હાજીના વિદેહ પંખી ‘ઉમ્મર ખયામ’નું રસસાહિત્ય જાણે એના પુસ્તકાલયનાં તાળાં ચાવીમાં જ રહી કોઇ જન્તુઓના જંકર ભરવાને જ સરળાઇ ગયું એવી આપણને ચિંતા હતી. અને હજુ ‘રૂપાઇઆત’ સિવાયની સામગ્રીની તો કોણ જાણે શી’ અવસ્થા માંડી હશે. હાજીના કબજામાં હતાં તે ચિત્રો પણ કદાચ હમણાં તો પ્રકાશ પામશે નહિં. છતાં આ દરમીઆન ‘રૂપાઇઆતો’નાં યથાશક્તિ ત્રણ ત્રણ અનુવાદો ગુજરાતીમાં આટલી ત્વરાથી ઉતરી પડ્યાં જોઇને શ્રદ્ધા બંધાય છે કે એ સાહિત્યને પ્રોત્સાહક સત્કાર મળશે તો ઉમ્મરનું અન્ય સર્જન પણ અજવાળે નીકળી શકશે.

‘રૂપાઇઆતો’નું મહત્વ પશ્ચિમ પ્રદેશમાં તો સારી પેઠે અંકાયું છે. એ તો અખંડ રસ ઝીલતાં, વિધવિધ કલ્પમમાંથી નીતરેલાં અંગ્રેજી પદ્ધાનુવાદો તો ક્યારનાં યે અંગ્રેજી સાહિત્યની કુલવાડીમાં ફેરી રહ્યાં છે. વિધ વિધ દષ્ટિએ એક કરતાં વિશેષ અનુવાદો અથવા સંગ્રહો

કરવાની ઉદાર પદ્ધતિ પશ્ચિમમાં નિઃસંકોચ સ્વીકાર પામી છે. એ પ્રગતી સુરેખ અભ્યાસની મહત્તા ભરી તાલાવેલી એ એકજ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, જગતના ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્યનું નિરનિરાળું સંપાદન કરી ઇર્ષ્યા જગાડ્યા વગર ધપતું જ રહ્યું છે. ને એ તમામની અગત્ય પણ વાચક સમુદાય મુક્ત કરે સ્વીકારે છે. આપણા સાહિત્યમાં પણ એવી સહિષ્ણુતા-મદકે એવી ઉદાર સન્માન-વૃત્તિ ધુટી નીકળતી જોવાય છે.

પ્રગટ થયેલા ત્રણે સંગ્રહોની તૂલના કરવા માટે કોઈ એકાદ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં ખેસી ન જ જવું જોઈએ. એટલી સભ્યતા માટે પ્રસ્તાવનાકારો જવાબદાર જ હોય છે. વળી તૂલનાનું સાહસ આદરવાનો સમય હજી અપરિપક્વ છે. હજી તો રૂબરૂઆતોના અસલ ફારસી ગ્રંથનું તો શું પણ વિશ્વસનીય અંગ્રેજીઅનુવાદનું પરિશીલન પણ આપણા સાહિત્ય-જગતમાં નજીવું જ હશે. એટલે આપણા અનુવાદોની ઉત્કૃષ્ટતાએ તેમ જ ઉણપોનો ઉકેલ હજી આગેરો રહેશે. પ્રસ્તુત અનુવાદ પરત્વે તો એટલું જ કહી શકાય, કે અનુવાદક ફારસીના શોડીન અભ્યાસી હોઈ, એમણે અસલ વસ્તુનો ગાઠ પરિચય જોળ્યો હશે. ને એના હાર્દને સ્પર્શી શક્યા હશે. મસ્તી અને ગ્લાની, ઉક્લાસ અને હતાશા, ઉપભોગ અને વૈરાગ્ય, સૌંદર્યોપાસના અને તત્ત્વચિંતનઃ એવાં દ્વંદ્વો વચ્ચે થઈને અચડાતી રૂંધાતી વહી જતી અમામની આ દિલ્લુશીમય કાવ્ય-સરિતાને અનુવાદના આરા વચ્ચે સરલ પ્રવાહે ચડાવી દેવાનું કાર્ય અતિ કઠિન છે. પ્રથમ તો એ સંકલન^{નું} બેધે અખંડ કાવ્ય જ નથી. વર્ષો ઋતુના અસ્થિર આકાશમાંથી અનિયમિતપણે ઉતરતા ક્ષણિક તડકા હાથા, ક્ષણિક જળ-ઝાપટાં, ક્ષણિક ઉકળાટ ને ક્ષણિક શીતલતાના પરસ્પર અસંગઠ છતાં પણ મનોરથ વર્ષણ સમું જ આ રૂબરૂઆતોનું કવન છે. કોઈ અપ્સરાએ, સ્નેહ-શૂનની શાંત અને રૌદ્ર ભાવોભના સામંટા

આપ્તાતો ખાતાં ખાતાં પોતાને કંઠેથી હાર જંટયો હોય. ને એ હારનાં ત્રીણાં મોટાં રંગબેરંગી મોતીડાં પોતાની સુરેખ પરોવણુ ગુમાવી બેસીને જળમાં, સ્થળમાં, કાદવમાં કે પુલવાડીમાં અસ્તવ્યસ્ત વિખરાયાં હોય તેવાં, પોતાની ધડાખંધી ખોઈ બેઠેલાં આ ઉર્મિગીતો છે. એની અંદર આપણી પ્રજાના ભૂતકાલને અબાણી એવી વિદેશી ફિલ્સુફી ભરી છે. આવી કઠિનતાઓ વચ્ચે અનુવાદકનો માર્ગ દુષ્કર છે. છતાં ભાષા સ્નેહીને એમના લાંબા કાળના ભાષા-પરિચયથી તેમ જ ભાવ-પરિચી-લનથી ઉન્મરનું હૃદય ખોલી ખતાવવાના વિશ્વસનીય અધિકારી આપણે ગણી શકીશું.

ભાષા સ્નેહીના કાન જરા વધુ સંગીત પ્રિય હોત તો આ અનુવાદ વાંચવામાં હ્રસ્વ દીર્ઘના અસ્વાભાવિક અને નિયમહીન ઉચ્ચારણો ગોઠવવાની જે કઠિનતા આપણને પડે છે તેનું બહુ સહે-લાઈની નિવારણ કરી શકત. થોડી વધુ કાળજીથી માત્રામેળને ખાતર મૂકાયેલા અર્થહીન શબ્દોને ચુંટી કાઢી નખાત. પંદર વર્ષ પહેલાં થયેલા અનુવાદની પુનરાવૃત્તિ કરી જવાથી કાર્ય ઘણા સુધારા પર આવત. ફારસી સંસ્કૃત શબ્દોને પાસેપાસે મૂકીને તેઓને પરિચય વંચિત—unintroduced—પાશ્ચાત્ય પ્રવાસીઓની માફક એક બીજા તરફ અકળાતા, વક્રદષ્ટિ તાણતા ને ધુરંકતા રાખવાની પરિસ્થિતિ પણ આપણે ભાષા સમૃદ્ધિને ખાતર ઊંઘેલી ઊંઘેલી ટાળવી પડશે. ને એવા કાર્યમાં, બન્ને ભાષાના વ્યાસંગી ભાષા સ્નેહી સરખા સાહિત્ય રસિકો મોટો ફાળો આપી શકે. બન્ને ભાષાઓ વચ્ચે પ્રીતિજન્ય સમાગમ સધાવો ઘટે છે. બીજી આવૃત્તિમાં આટલું લક્ષ્ય રખાવા પૂરતો જ આ અંગૂલિ નિર્દેશ છે.

આ પુસ્તકનું સખળ અંગ તે ‘ઉમરનું જીવનવૃત્તાંત’ છે. મળી શક્યાં તેટલાં પ્રામાણિક સાધનો વડે સમૃદ્ધ થયેલી એ જીવન-કથા આવા સાહિત્યને અનેક આકેષોથી ને ગેરસમજોથી મુક્ત કરવા માટે

સાક્ષીરૂપ થઈ પડે છે. રૂપાદિઆતોનું વાચન આપણને સમસ્યામાં નાખે છે કે આ બધું શું છે ? લાલસા ? કે પ્રભુપ્રેમની મસ્તી ? ઉપભોગ ? કે વૈરાગ્યની ખુમારી ? આ શું શરાબની અને વિલાસની હીમાયત હશે ? ઉમરનું જીવન પોતે જ આ શંકાઓનો રદીઓ છે. કથા કહે છે કે એ યાત્રી હતો : ભુગોળ, ખગોળ અને ગણિતશાસ્ત્રનો ધુરંધર વિક્કાન હતો. એનું જીવન ચિંતનશીલ હતું. આવો માનવી ઉધાડેછોગ છાકટાવેડાનાં સ્તવગાન શીદ લખે ? લાલસાના દેવાલયમાં એનો પૂજનથાળ ચડે જ કેમ ? નક્કી એણે પોતાની ભાવનાને મસ્તીએ ચડાવવા માટે શરાબીનાં રૂપકો યોજ્યાં લાગે છે. શરાબી એટલે કાવ્ય-મસ્તી : સૌંદર્યપ્રેમ : એવું જ હશે.

ગોપીલાલે કૃષ્ણને ભજતા વૈશ્ણવપંથી કવિઓ : દયારામ, મીરાં ને નરસિંહ : તથા છેવટ સુધીનો શૃંગારરસ રેલાવી પ્રભુને પ્રિયતમા સ્વરૂપે ભજતા સ્વામીપંથી નિષ્કુલાનંદ ઇત્યાદિ : એ સહુની કવિતાને કયા અર્થમાં ઘટાવવી, એ હજી એક અણઉકલ્યો કાયડો જ છે. ટાગોરની ગીતાંજલિ ઇત્યાદિ સખીભાવથી છલકાતી કવિતાઓ આજે ઉત્કૃષ્ટતાની કક્ષામાં અપતી હોવા છતાં એક દિવસ ઇતિહાસને એ મુંઝવશે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો પંથ ખાંડાની ધાર પર મંડાયો છે, એ કાવ્યોના સૃજનારા સ્થૂણ દેહે તો લાલસાનું સદંતર છેદન કરી ચૂક્યા હતા, એમણે તો ફક્ત પોતાના ભક્તિભાવને ઠલવવાનું પરમ પાત્ર પ્રેમલક્ષણાનું જ જોયું : આવું આવું આપણને અનુભવીઓ કહે છે. છતાં એક યુગને પ્રભાતે જનતા આ બધું સાહિત્ય નિરખી અકળાશે. અત્યારે તો સખીભાવની-ગોપીભાવની-પ્રેમલક્ષણાના બચાવ કરનારાઓને માટે ઉમરની રૂપાદિઆતોમાં કશી સમસ્યાને સ્થાન જ ક્યાં છે ?

ભાવનગર

તા. ૯ : ૭ : ૨૭

અવેરચંદ્ર મેઘાણી.

નિવેદન

ધ. સ. ૧૯૧૨ માં જ્યારે મેં એડવર્ડ ફિટ્ઝરોલ્ડની લખેલી “ ઉમર ખર્યામની રૂઆઇઆત ” વાંચી ત્યારે જ ઉમર ખર્યામની લખણમાં હોય તેટલી બધી રૂઆઇઆત એકઠી કરીને ગુર્જર સાહિત્યને ચરણે ધરવાની મને જગાસા થઇ હતી. પરંતુ છેક ઓગણીસમી સદીનાં અંત સુધી હિંદુસ્તાનમાં ઉમર ખર્યામને કોઇ ઓળખતું નહોતું એટલે તેનું બધું સાહિત્ય મેળવવું અશક્ય હતું. તો પણ જેટલું મળ્યું તેટલાથી સંતોષ માનીને મેં એજ સાલના સપ્ટેમ્બર ઓક્ટોબર અને નવેમ્બર માસના “ જ્ઞાનસુધા ” માં ફિટ્ઝરોલ્ડની લખેલી “ ઉમર ખર્યામની ૭૫ રૂઆઇઆતનો ગુજરાતી અનુવાદ તેના જીવનચરિત્ર સાથે પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો.

માફ આ લાપાન્તર ઘણું ક્ષુદ્ર હતું. તોપણ ઉમર ખર્યામના પ્રસંગકેમાં તેણે તીવ્ર ચર્ચા જગાડી હતી. સ્વ. હાજી મહમદે તો મારી પાસે ઉમર ખર્યામનું શું શું સાહિત્ય છે, અને હવે પછી હું શું કરવા માગું છું, વગેરે માહિતી મેળવવા પ્રયાસ કર્યો હતો. પણ હું શું માહિતી આપી શકું ? મારી પાસે કાંઇ સાહિત્ય ન હતું. હું તો હજી સાહિત્ય એકઠું કરી રહ્યો હતો. એટલે મેં આ સંબંધી કાંઇ લાંબો વિચાર ન કર્યો અને માફ કામ સર જ રાખ્યું.

ધ. સ. ૧૯૧૩ માં અમરેલીના એક ફેરીવાળા પાસેથી મને લખનૌની લીથોમાં છપેલી ઉમર ખર્યામની ૫૦૦ રૂઆઇઆતવાળી ફારસી આવૃત્તિ અક્સ્માત મળી ગઇ. અને ઇ. એચ. બહીનફીલ્ડની

ઇ. સ. ૧૮૯૩ ની ૨૬૭ રૂઆઇઆતવાળી અંગ્રેજી આવૃત્તિ મેં મેળવી લીધી, એટલે મારા કાર્યની મને દિશા સુજી. બ્હીનફ્રીડે ઉમર ખર્યા-મની ૫૦૦ પુરી રૂઆઇઆતનું ભાષાન્તર કર્યુંછે, એમ જ્યારે મેં જોયું ત્યારે મને એમ થયું કે જો એ આવૃત્તિ મને મળી જાય તો ઉમર ખર્યામની ફારસી આવૃત્તિનું ભાષાન્તર કરવાનું સરળ થઇ જાય. એટલા માટે મેં બ્હીનફ્રીડેની ઇ. સ. ૧૮૮૩ ની આવૃત્તિ મેળવવા ઘણો પ્રયાસ કર્યો; પણ હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા શહેરોના છુકસેલરે પાસેથી એ પુસ્તક મને ન જ મળ્યું. ઇંગ્લાંડની ટ્રાન્સનર કંપનીને પણ મેં પુછાવ્યું, તેણે પણ unobtainable કહી મને નિરાશ કર્યો. એટલે મેં બ્હીનફ્રીડેની ૨૬૭ રૂઆઇઆતવાળી આવૃત્તિનું ભાષાન્તર કર્યું અને તેમાંથી થોડી ઘણી રૂઆઇઆત સંવત ૧૯૭૧ ના માગશર પોષ, અને માહ માસના “ વસન્ત ” માં પ્રસિદ્ધ કરાવી.

આ ભાષાન્તર રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીની કૃપા દષ્ટિમાં આવ્યું અને ચર્ચાપાત્ર બન્યું એટલું માફ સહભાગ્ય.

એ જ સાલના વૈશાખ મહિનામાં હું મુંબઇ ગયેલો ત્યારે સ્વ. હાજીમહમદને મળવાનું ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું. એમણે મને અપનાવ્યો. અંતરના ખરા પ્રેમથી તેમણે મને સત્કાર્યો. અને તેમના દિલની કેટલીક દર્દભરી પણ મીઠી વાતો કહી. તેઓ ઇ. સ. ૧૯૦૨ ની સાલથી ઉમર ખર્યામનું સાહિત્ય એકઠું કરવા પાછળ પોતાની શક્તિનો અને નાણાંનો વ્યય કરી રહ્યા હતા. એ વાત જ્યારે એમણે મને કહી અને ઉમર ખર્યામના સાહિત્યનો હું દટાઇ જાઉં એવડો લગલો મારી સામે કર્યો ત્યારે હું દિગ્મુદ્ધ થઇ ગયો. પણ તેર વર્ષના આટલા અવિશ્રાંત શ્રમ પછી તેમણે ફ્રિઝરોડેની માત્ર ૧૧૦ કે

૧૦૨ રૂપાધ્યાતનું જ ભાષાન્તર કર્યું છે એમ જ્યારે મને એમણે કહ્યું ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર જ રહ્યો નહીં. ધણા લેખકોએ એમને દગો દીધો છે અને એમના જ ભાષાન્તરનો ઉપયોગ કરી તેમાં થોડા ધણા શબ્દોનો ફેરફાર કરી તેને પોતાનું કહેવરાવવા પ્રયાસ કર્યો છે એ વાત પણ તેમણે મને કહી. અને તેના પુરાવામાં જે તે લેખકોના કાગળો અને કાવ્યો મને બતાવ્યાં ત્યારે મને બહુજ લાગી આવ્યું. હું તેમનું દર્દ જોઈ રહ્યો હતો; આવા બનાવથી તેમના દિલને સખ્ત આઘાત થયો હતો. પણ નિરૂપાય. છેવટે તેમણે મને કહ્યું કે “હું એટલું જ માગું છું કે તારે આ રૂપાધ્યાત હમણાં પુસ્તકાકારે છપાવવી નહીં.” આ શબ્દોએ માંડે હૃદય પીગળાવ્યું અને માંડે ભાષાન્તર ન છપાવવાનું મેં એમને વચન આપ્યું.

આવી રીતે ભાષાન્તર છપાવવાનો વિચાર પડતો મુકાયો પણ ભાષાન્તર ચાલુ રાખવાનો વિચાર તો જીવંત હતો. મેં મૂળ ફારસી આવૃત્તિ ઉપરથી ભાષાન્તર કરવું શરૂ કર્યું. પણ પુસ્તક છપાવાય એવું તો નહોતું જ. ૨૬. હાજી મહમદની હયાતિમાં ઉમર ખર્યામનું કાંઈ પણ સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ થશે જ એમ હું માનતો હતો; પણ મારી આશા આકાશ કુસુમવત્ નીવડી. ઉલટું તેમના મરણ પછી તેમનો બધો સંગ્રહ રીસીવરમાં ગયો, અને તેમનું ઉમર ખર્યામનું સાહિત્ય તો અપ્રસિદ્ધ જ રહ્યું. હવે હું રૂપાધ્યાત છપાવવામાં વચનલંગ થતો નહોતો. એટલે મેં ઇ. સ. ૧૯૨૫ માં ભાષાન્તર પ્રેસમાં મોકલવા તૈયાર કર્યું; પણ કારણવશાત્ છપાવવાનું બની શક્યું નહીં. પ્રજા કૃપાએ પંદર વર્ષના લાંબા પ્રયાસ પછી સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલયનાં પ્રયત્નથી આજે આ ભાષાન્તર પુસ્તકરૂપે વાંચકોના કરકમળમાં મૂકતાં મને અતિ હર્ષ થાય છે.

અંગ્રેજી ભાષામાં ઉભરના નામને અને સાહિત્યને અમર કરવાનું પ્રથમ માન મી. ફિટઝરલ્ડને ધટે છે. તેણે ઇ. સ. ૧૮૬૮માં ઉભરની બોડલેન લાયબ્રેરીવાળી ૧૫૮ રૂપાઇઆતમાંથી માત્ર ૧૦૨ રૂપાઇઆતને જ અંગ્રેજી પોષાક પહેરાવ્યો છે. એ જ લેખ ઉપરથી મી. હેરન એક્સને ઇ. સ. ૧૮૯૮માં ૧૫૮ રૂપાઇઆતનું ગદ્યમાં અક્ષરશઃ ભાષાન્તર કરીને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. મી. એક્સનના ગદ્ય ઉપરથી આરથર ટાલ્કમટ નામના એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે અક્ષરશઃ પદ્યમાં ભાષાન્તર કરીને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. મી. ટાલ્કમટે પોતાના ભાષાન્તરમાં ફિટઝરલ્ડની બૂલો એવી સરસ રીતે બતાવી છે કે જો ફિટઝરલ્ડ અને ટાલ્કમટના ભાષાન્તરોને એક બીજા સાથે સરખાવવામાં આવે તો બન્ને ભાષાન્તરો જૂદાં જૂદાં હશે એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં મી. બ્હીનશીલ્ડે ઉભરની ૫૦૦ રૂપાઇઆતનું પદ્યમાં અક્ષરશઃ ભાષાન્તર કરેલ છે. મી. ઇ. એ. બોનસને ૭૬૨ અને મી. બ્હોલન પેઇને ૮૪૫ રૂપાઇઆતનું ભાષાન્તર કરીને પ્રસિદ્ધ કરી છે. ફ્રેન્ચ ભાષામાં મોં. નીકોલાસે ભાષાન્તર કરેલું છે. અને રશીયાના પ્રસિદ્ધ પંડિત રયુકોવસકીએ ઉભરની રૂપાઇઆતનું ભાષાન્તર રશીયન ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. ડૉ. ડેનીસન રોએ એ પુસ્તકનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે.

હવે સવાલ એ ઉત્પન્ન થાય છે કે આ બધાં ભાષાન્તરો કરતાં ફિટઝરલ્ડનું ભાષાન્તર કેમ વધારે લોકપ્રિય અને જગ પ્રસિદ્ધ છે ?

ફિટઝરલ્ડ અંગ્રેજી ભાષાનો સારો જાણકાર અને કવિ હતો. તેણે ઉભરની રૂપાઇઆતનો તરબુમો અંગ્રેજી પદ્યમાં ફારસીના અસલ ઘાટ અને અંદાજ ઉપર એવી ખુબી સાથે કર્યો છે કે રૂપાઇઆતની ખુબી અને ખાસ કરીને તેની pessimistic philosophy ને ભગતી રૂપાઇઆતનું સ્વરૂપ ભાષાન્તરમાં પણ ટકવા પામ્યું છે; એટલે

જ ફિટઝરાલ્ડના ભાષાન્તરથી અંગ્રેજી સાહિત્યમાં નવું જોમ આવ્યું છે. ફિટઝરાલ્ડનો તરબુમો પહેલ વહેલો હોવાથી તથા ખુબીવાળો અને રસિક હોવાથી વધારે લોકપ્રિયતા મેળવી શક્યો છે. એવી લોકપ્રિયતા બીજા ભાષાન્તરકારોને પ્રાપ્ત થઇ નથી.

સિંધના માણ ડેપ્યુટી કલેક્ટર મીરજી કલીજભેગે ઉમર ખયામની ફિટઝરાલ્ડવાળી રૂબાઈઆતનું સિંધીમાં ભાષાન્તર કર્યું છે.

આ ભાષાન્તર મૂળ ફારસી ઉપરથી કરવામાં આવ્યું છે અને કોઇપણ અંગ્રેજી અનુવાદની છાયા વિનાનું છે. ભાઈ કુબલે હમણાં જ એક ભાષાન્તર પ્રસિદ્ધ કર્યું છે પણ તે અંગ્રેજી, અંગાળી અને ઉર્દુનો અનુવાદ છે. વળી તેમાં પુરેપુરી અથવા તો મૂળ રૂબાઈઆતનું ભાષાન્તર તો નથી જ. રૂબાઈનો જે નિયમ છે તે પણ તેમણે સાચવ્યો નથી. કોઈ છંદ ચાર લીટીનો છે તો કોઇ છ કે આઠ લીટીનો છે; ઉમરે એક રૂબાઈ ચારથી વધારે લીટીની લખી જ નથી, તેમજ એ ભાષાન્તર અનુક્રમ વિનાનું અને અપૂર્ણ છે. સ્વ. હાજી મહમદે ફિટઝરાલ્ડની ૧૦૨ અથવા ૧૧૦ રૂબાઈઆતનું ભાષાન્તર કરેલું છે પણ તે અપ્રસિદ્ધ છે. આ હિસાબે પણ આ ભાષાન્તર છંદોબદ્ધ અને અખંડ છે. એટલે જનતાને વધારે આવકારદાયક અને સુગમ થઇ પડશે. માત્ર પ્રાસનો નિયમ હું જાળવી શક્યો નથી એટલા માટે દિલ્લગીર છું.

આ ભાષાન્તર કરવામાં ભાષાની શુદ્ધિ અને મૂળ રસ જાળવવા મેં ઘણી કાળજી રાખી છે. છતાં પણ આ ભાષાન્તરમાં ઘણીએ ત્રુટીઓ હશે. ભાષા દોષ પણ હશે. અર્થનો અનર્થ પણ થયો હશે. તો પણ વાંચક વર્ગ મને ક્ષમા આપશે એવી પ્રાર્થના છે.

ઉમર ખંખામનું જીવન ચરિત્ર લખવામાં ફિટઝરાલ્ડ અને વ્હીન-
શીલ્ડના અંગ્રેજી જીવનચરિત્રનો, ઉમરના બર્ફુ જીવનચરિત્રનો, મોક્ષવી
અબદુલ્લ ઝકર નદવીના “ પુરાતત્વ વ્યાખ્યાનમાળા ” માં જીપાયેલા
નિબંધનો, અને અન્ય લેખકોના છુટા જવાબા લેખોનો આધાર લીધો
છે. આ બધાએ લેખકોનો હું રૂણી છું; મેં એમની પરવાનગી વિના
તેમના પુસ્તકોમાંથી ઉતારા લીધાછે તે બદલ હું તેમની ક્ષમા ચાહું છું.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મારા મિત્રોએ અને મુરખખીઓએ
જો અમૂલ્ય ભોગ આપ્યોછે તેમનો હું રૂણી છું.

છેવટે કામના બોળને અંગે મારાથી બૂલો મુધારવાનું બની
શક્યું નથી તો વાંચકવર્ગ દરગુજર કરશે એવી ઉમેદ છે. અસ્તુ.

અમરેલી

તા. ૧-૬-૨૭

}

હરિલાલ સંઘવી.

ઉમર ખર્યામનું જીવન ચરિત્ર.

ઈ. સ. ના અગીઆરમા સૈકાના મધ્યકાલમાં—ઈ. સ. ૧૦૫૦ માં ઉમર ખર્યામનો જન્મ ખુરાસાનમાં આવેલા નૈશાપુર ગામમાં થયો હતો; અને બારમા સૈકાની શરૂઆતમાં—મુસ્લિમ સંજ્ઞરના સમયમાં ઇ. સ. ૧૧૨૩ માં એમનો દેહાંત થયો છે. પ્રભુ એમના આત્માને શાંતિ આપો.

આ વિકાસ હકીમનું નામ ગ્યાસુદ્દીન અબુલ ફતાહ ઉમર હતું. તેના બાપનું નામ કેટલાક લેખકોએ ઈબ્રાહીમ લખેલું છે. પરંતુ ઉમરનો ભત્રીજો “ખાકાની” જ્યારે જ્યારે ઉમરની સ્તુતિ કરે છે ત્યારે ત્યારે “ધબ્બ ઓસમાણ” (ઓસમાણનો છોકરો) કહીને જ તેને યાદ કરે છે. એટલે તેના બાપનું ઓસમાણ જ હતું.

આ જમાનામાં સામાન્ય શિક્ષણ તરિકે ઈલ્મ તજવીદ (કુરાનનો ઉચ્ચાર) કુરાન નાઝરા (કુરાનનું વાંચન) સર્ફ (મણિત) નૈહવ (વ્યાકરણ) અને અદબ (સાહિત્ય) શીખવાતાં હતાં. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાનો આ અભ્યાસ ઉમર ખર્યામે દસ બાર વર્ષની ઉમરમાં ધરને ખૂણે રહીને જ કર્યો હતો. અને યુનીવર્સિટીમાં રહીને તેણે કુરાનેપાક, હદીસ શરીફ, (પેગમ્બર સાહેબની વાણી) જસુલ, (સિદ્ધાન્તગ્રંથ) મન્તક, (તર્કશાસ્ત્ર) ફીલસુફી, તવારીખ, સાયન્સ, અંકગણિત, એલજબ્રા, નખ્સી વગેરેનું જાનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું.

ઉમર ખર્યામનું કુકું પણ ઉપયોગી જીવનવૃત્તાંત એ દેશ-કાળના એ મહાન પુરો, હસન બિન સબખાહ અને નિઝામુલ-

મુલક, એ યત્નેના જીવન સાથે અજાન રીતે જોડાયું છે. હસન બિન સબખાહના નામ માત્રથી આપણને ત્રાસ છૂટે છે; કારણકે તે એક ખૂની હતો. નિઝામુલમુલક એ તખલ્લસ તાર્તરના પુત્ર અદ્દપ અલરસાન અને પૌત્ર મલેકશાહનો વજીર હતો. આ નિઝામુલમુલક એમની પાછળ વસીયતનામું મુકી ગયા છે. આ વસીયતનામું “કલકત્તા રિવ્યુ નં. ૫૯”માં પ્રસિદ્ધ થયું છે;^૨ તે જણાવે છે કે:—

“નૈશાપુરના ઇમામ મુવાફ્ફ એ ખુરાસાનના ડાહ્યા પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ પદવી ભોગવતા હતા. પરમાત્મા એમને શાંતિ આપો. દુનિઆ ઉપર તેમણે ૮૫ કે એક બે વધારે વર્ષ સુધી જીવન ગાળ્યું હતું. લોકોમાં એમ મનાતું હતું કે એમના રૂબરૂ કુરાને શરીફ વાંચનારને અથવા તેા તવારીખ શીખનારને દુનિઆમાં ઘણું માન અકરામ મળતું. આ કારણેને લઈને મારા પિતાશ્રીએ મને એમના હાથ નીચે શિક્ષણ લેવા માટે અબ્બદુસમદ નામના કાયદા શાસ્ત્રી સાથે હુસથી નૈશાપુર મોકલ્યો. મારા ઉપર ઇમામ સાહેબને

૧ તખલ્લસ બેગ તાર્તર એ સલ્જુકી વંશનો મૂળ પુરુષ હતો. તેણે મહમદ આજમના વંશજો પાસેથી પશ્ચિમી ગાદી જીતવીને સલ્જુકી વંશને આપી હતી. અને યુરોપને ધર્મયુદ્ધ (crusades) ના દાવાનજથી સજાવાળી મુક્યું હતું.

૨ This passage is preserved in Mirkhond's “History of the assassins”, in Khondemir's “Habib us siyar”, and in the “Dabistan.” It is given in full in “notices et extraits des mss” IX 143.

ઘણો લાવ અને કૃપા હતી. અને એમના શિષ્ય તરિકે મને એમના માટે અનહદ માન અને પૂજ્ય લાવ હતો. મેં એમની સેવામાં ચાર વર્ષ ગાળ્યાં. હું દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં હુકીમ ઊમર ખુયામ અને કમલાગી હુસન બિન સખ્યાહ બન્ને એમના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતા હતા. તેઓ મારાથી થોડા જ દિવસ પહેલાં ત્યાં આવ્યા હતા. એ બન્નેની ઊમર મારા જેટલી જ હતી. તેઓ બન્ને તીવ્ર બુદ્ધિમાન અને સંસ્કારી હતા. અમે ત્રણે મિત્રો જેવા થઈ રહ્યા. ઇમામ સાહેબ અમને શીખવી રહેતા તે પછી તેઓ મારી સાથે આવતા અને અમે એક બીજા અમારા પાઠ સાંભળી જતા. ઊમર ખુયામ નૈશાપુરનો રહેવાશી હતો અને બિન સખ્યાહનો પિતા અલી^૧ ઘણો મહેનતુ અને જક્ષકશ માણસ હતો. તે પોતાનું જીવન સખ્ત પાબંદીઓ સાથે વ્યતીન કરતો હતો. તેના ધાર્મિક વિચારો બીજકુલ ફીક નહોતા. અને તે એક વહેમી માણસ હતો. એક દિવસે હુસને અમને કહ્યું કે “ દુનિયામાં એમ મનાયછે કે ઇમામ મુવાફફના શિષ્યો ધનાઢ્ય થશે. આપણને બધાને એ લાલ કદાચ ન મળે, તો પણ આપણામાંના એકને તો જરૂર એ લાલ મળશે જ. તો પછી આપણે એક બીજા કયા કોલકરારથી બંધાશું ? ” અમે એને જવાબ આપ્યો કે “ તારી ઇચ્છાનુસાર અમને સૌ શરત કબુલ છે. ” ત્યારે હુસને કહ્યું કે, “ ભલે ચાલો ત્યારે આપણે એમ સોગન ખાઈએ કે આપણા ત્રણમાંથી જે કોઈને એ લાલ મળે, તે ત્રણ સરખે ભાગે

૧ અબદલ હલીમ સાહેબનો મત એવો છે કે હુસનનો બાપ શીયા પંથનો હતો. ખોજાના ધર્મશુદ્ધ આગાખાન હસન બિન સખ્યાહની આલાદના હોવાનો દાવો કરેછે. (See Khoja case by Justice Arnold 1866)

વહેંચી આપશે અને પોતાને માટે કાંઈ વધારે રાખશે નહી. ” અમે કહ્યું “ કમ્બુલ છે. ” અને આ શરતથી અમે ત્રણે બંધાયા. વર્ષો વીતી ગયાં અને હું ખુરાસાનથી માવરાઝિનહર આવ્યો અને ત્યાંથી ગઝની થઈ કામુલ ગયો. ત્યાંથી પાછાં ફરતાં મને રાજ્યમાં સારી પદવી મળી. અને થોડાજ વખતમાં (હી. સ. ૪૫૫માં) હું સુલ્તાન અદલ અલ રસાનનો વજીર થયો.

થોડાંક વર્ષ વીતી ગયાં અને તેના જૂના મિત્રાએ તેને શોધી કાઢ્યો અને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તેમણે કરેલા કરારનામાની રૂઢીએ તેની પાસે ભાગ માગ્યો. વજીર ઉદાર હતો. તેણે તેનું વચન પાળ્યું. હસન બિન સખ્યાહે રાજ્યમાં સારી નોકરી માગી, અને વજીરની માગણીથી સુલ્તાને એને એ પદવી આપી. પરંતુ એટલાથી સંતોષ નહી માનતાં તે રાજ્યવિરુદ્ધ ખટપટ કરવા લાગ્યો. અને તેને ઊંચી પદવીએ ચઢાવનાર વજીર અને સુલ્તાનની વિરુદ્ધ કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. એ કાવત્રાં ખુદ્દાં થયાં અને તેને હદપાર કરવામાં આવ્યો.

હસન બિન સખ્યાહને મીસરમાંથી હાંકી કાઢી અફ્રિકા જતા જહાજ પર રવાના કર્યો. દૈવવશાત્ એ જહાજ તોફાને ચડ્યું. સર્વ મુસાફરો ગભરાઈ ગયા અને તેમના જીવ તાળવે ચોંટયા. સર્વેએ જીવવાની આશા છોડી દીધી. પણ હસન ખુશ મિનનજનું પુતળું બનીને તુતક ઉપર બેઠો હતો; લોકોએ એના ખુશ મિનનજનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, “ જહાજ ડુબવાનું નથી. ” પ્રભુની ઇચ્છા પણ એવી જ હતી. જહાજ ડુબતાં બચી ગયું. અને લોકો તાબુબ થયા. આ વાતની ચર્ચા આખા દેશમાં ચાલી અને ઊંમર ખુશામને કાને પણ પહોંચી. થોડા વખત પછી હસન બિન સખ્યાહ સાથે ઊંમર ખુશામને ભેટો થયો ત્યારે તેણે હસનને એ

સુવિખ્યાત ઘટનાનો અહેવાલ પુછ્યો. હસને જવાબ આપ્યો કે,
 “ એ બાબતના બે જ ખુલાસા હોઈ શકે. જહાજ કુબે કે ન કુબે.
 જો જહાજ કુબી જાય તો મને કોણ પુછવા આવે એમ હતું અને
 જો ન કુબે તો હું સાચો દરે અને થયું પણ તેમ જ.” આવી
 ધૂર્તકળાની વાતોથી ઊંમર ખૂબ્યમને તેના ઉપર તિરસ્કાર છુટ્યો.
 અને તેનાથી દુર રહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

આવા ઘણાએ અકસ્માત પછી હસન ખિન સંખ્યાહ “ ઇસ્મા-
 ઇલીયન ” નામની એક પર્શિયન જાતિનો સરદાર બન્યો. આ જાતિ
 તદ્દન અજ્ઞાન હતી પણ હસનના હાથ નીચે એ કુર અને જંગલી
 બની. કાસ્પીઅન સમુદ્રની દક્ષિણે આવેલા ડુંગરામાં રૂઢખાર નામે
 પ્રાંત છે. એ પ્રાંતમાં અલમુતનો એક કિલ્લો છે. ઇ. સ. ૧૦૬૦ માં
 હસન ખિન સંખ્યાહે આ કિલ્લો સર કર્યો. આ પ્રદેશમાં રહીને
 તેણે મુસલમાન દુનિયામાં ત્રાસ વર્તાવ્યો. “ પર્વતોમાં વસતો વૃદ્ધ
 પુરૂષ ” એ ખિતાબ પણ તેને અહિંથી જ મળ્યો હતો. અને અંગ્રેજી
 શબ્દ કોષમાંનો “ assassin ” શબ્દ એ “ hushish ” માંથી
 નીકળ્યોછે, કે “ hushish ” એટલે ભાંગ ઉપરથી નીકળ્યો
 છે, (હસન પોતાના મુરીદોને ભાંગ પાછને સ્વર્ગની મોજ મળ અખા-
 ડતો અને પછી પોતાના વિરોધીઓની ગરદનો કપાવતો) કે તે વંશના
 મૂળ સ્થાપકના નામ ઉપરથી નીકળ્યોછે, એ વાત હજીએ વિવાદમાં
 છે. એની પ્રાણધાતક ખંજરના અસંખ્ય શિકારોમાં તેના બાળમિત્ર
 નિઝામુલમુલકનું નામ પણ આવી જાયછે.

ઊંમર ખૂબ્યામ પણ તેના ભાગ માટે વજર પાસે આવ્યો.
 પણ તેણે કોઈ પદવી કે ખિતાબની માગણી કરી નહીં. તેણે વજરને
 કહ્યું કે “ મારા ભાગના બદલામાં તમારી કૃપા નીચે મને એકાંતમાં

રહેવા દઈ જ્ઞાન સંપાદન કરવા દો અને પ્રભુ પાસે તમારી જીંદગી માટે પ્રાર્થના કરવા દો એજ મને આપની મોટામાં મોટી બક્ષીસ છે.” જ્યારે વજીરે તેની માગણી સત્ય જોઈ ત્યારે તેણે તેને બધારે આગ્રહ કર્યો નહીં પણ નૈશાપુરના ખજાનામાંથી ૧૨૦૦ સુવર્ણ અશ-રશી (miscals) નું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું.

હિમર ખર્યામ ત્યાર પછી નૈશાપુર આવ્યો અને નૈશાપુરમાં રહીને જ જ્ઞાનની વિધિવિધ દિશાઓમાં પૂર્ણતા મેળવવામાં મશગુલ રહ્યો. તેને જ્યોતિષ વિદ્યાનો ભારે શોખ હતો. એ વિદ્યામાં તે પારાંગત થયો હતો અને તેના હિસાબોની ગણતરી એની આંગળીને વેઢે હતી. એ વિદ્યાનો તેણે ઘણો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને વિવિધ દષ્ટિબિંદુથી એના નિયમોને તથા કાર્યકાંડોને ઉલટાવી ઉલટાવીને તેણે તપાસ્યા હતા. તે જમાનાના પ્રચલિત નિયમો પણ તેણે નજર તળે કાઢી નાંખ્યા હતા. એથી એના બનાવેલા જન્માક્ષરો ખીજાઓના કરતાં વધારે સાચા પડતા.

હી. સ. ૫૦૯ માં બાદશાહને શિકારે જવાની ઇચ્છા થઈ. તેણે હિમર ખર્યામને બોલાવીને કહ્યું કે “તમારા દીપણામાંથી મને એવું ચોંટાડીયું બતાવો કે શિકારે જતાં રસ્તામાં મને વરસાદ નડે નહીં.” ખર્યામે સાંઝે મુહુર્ત જોઈ દીપું અને તે ચોંટાડીયામાં બાદશાહ શિકાર કરવા નીકળ્યો. પણ આકાશમાં કાળી મેઘ ઘટા છવાઈ ગઈ અને સખ્ત તોફાનના ચિન્હ થવા લાગ્યાં. બાદશાહ ગભરાયો અને ખર્યામને પુછવા પાછો આવ્યો. ત્યારે ખર્યામે કહ્યું કે “આપ ખુશીથી પધારો, પાંચ છ દીવસ સુધી વરસાદ થનાર નથી.” અને થયું પણ તેમજ. બાદશાહ શિકાર કરીને પાછો ફર્યો ત્યાંસુધીમાં વરસાદનું એક દીપું સરખુંએ પડ્યું નહીં. આ ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ

છીએ કે તે કેવો પ્રતિભાશાળી પુરૂષ હતો. અને એ વિષયમાં કેવું અદ્ભુત જ્ઞાન ધરાવતો હતો.

સુલ્તાન મલેકશાહની સલ્તનતમાં (હી. સ. ૪૬૫ થી. ૪૮૫ સુધીમાં) ઊંમર ભર્યા આવ્યો અને વિજ્ઞાનમાં પોતાની પૂર્ણતાને માટે ઘણો પંકાયો. સુલ્તાનની તેના ઉપર પૂર્ણ મહેરબાની હતી. તેણે તેને રાજજોષી બનાવ્યો એમ અખુલ ફીદા કહેછે. આ પદવી ઉપર રહીને તેણે કેટલાંક ભવિષ્ય ફળ શોધી કાઢ્યાં હતાં અને તેને “ જીએ મલેકશાહી ” ના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યાંછે એમ હાજી ખલફા કહેછે.

સુલ્તાન મલેકશાહે જ્યારે પંચાંગ સુધારવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે એ સુધારવા કામે લાગેલા આઠ વિદ્વાનોમાં ઊંમર ખર્યામ પણ હતો. ઊંમર ખર્યામે ખૂબ વિચાર કરી, સરવાળા, ખાદખાકી, કરી એક નવું પંચાંગ શોધી કાઢ્યું અને હી. સ. ૪૯૧ ના રમજાનની ૧૦ મી તારીખથી વર્ષની ગણતરી શરૂ કરવી એવું ઠરાવી તેને “ જલાલી ”^૧ (સુલ્તાન જલાલુદ્દીન મલેકશાહના નામ ઉપરથી એ નામ પડ્યુંછે) વર્ષ ઠરાવ્યું. એડવર્ડ ગીબન કહેછે કે “ પોપ ગ્રેગરી ” ૧૩ ની દેખરેખ નીચે સુધારાયેલા જુલિયન કેલેન્ડર કરતાં તે ઘણું સાફ છે અને ગ્રેગરીયનને ઘણું ખર્ચ મળતું આવેછે અખુલ ફીદાની ભૂગોળના પ્રકાશક મી. રેનોડ કહેછે કે “ વિદ્વાનો ગ્રેગરીના કરતાં ઊંમરની રીત વધારે પસંદ કરેછે.

૧ પારસીઓમાં જે સન ચાલુ છે અને જેને તેઓ “ ચઝદેઝરદી ” સમજેછે તે અસલ ઊંમર ખર્યામનું સુધારેલું “ સને જલાલી ” છે અને નિઝામ સરકારના રાજ્યમાં પણ એજ સન “ સને ઇલાહી અકબરશાહી ” નામથી ચાલેછે.

ઉમર ખૂબ્યામ એક પ્રખ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી હતો. એને એલજીજીના ભારે શોખ હતો. એલજીજીના દાખલા બેસાડવામાં તે પોતાનું સઘળું ભાન ભુલી જતો. તેણે એલજીજીમાં નવા સિદ્ધાન્તો શોધી કાઢ્યા. અને દાખલા ગણવાની નવી રીતો શોધી કાઢી. આ રીતો એવી ટૂંકી હતી કે એનાથી દાખલો એકદમ બેસી જતો. તેણે ખુબ મહેનત કરીને “ જૈરો મુકાબલા (એલજીજી) નું એક નવું પુસ્તક બનાવ્યું છે. આ પુસ્તક અસલ અરબી ભાષામાં લખાયું છે. મી. વોક (Woepke) નામના ગૃહસ્થે તેને ફ્રેન્ચ ભાષામાં છપાવ્યું છે. આ એલજીજી કેટલાએ સૈકાઓ સુધી લોકોને રચીકર થઈ પડ્યું હતું. એમ ઇબ્ન ખલદુન અને હાજીખલફા કહે છે. અફસોસ છે કે પુર્વના દેશોમાં આ પુસ્તક મળવું બહુ મુશ્કેલ છે. આ પુસ્તકની એક આવૃત્તિ લખનૌની નદવા કોલેજમાં છે એમ મોલવી અબ્દુલ ઝકર નદવી કહે છે. “ On the difficulties of Euclid's defena tions ” એ નામનું તેનું બીજું પુસ્તક લીડનની પાઠશાળામાં છે.

આ ઉપરાંત તેણે તબયાત (practical science) ના વિષયમાં એક જુદું પુસ્તક બનાવ્યું છે. મનુષ્યજીવનના સંબંધમાં પણ તેણે એક પુસ્તક લખ્યું છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને લયના સંબંધમાં પણ તેણે એક ખુબીદાર નિબંધ લખ્યો છે. એ નિબંધ મિસરમાં છપાઇને પુસ્તકકારે પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેની સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હતી. ઇસપહ્લાનમાં તેણે એક પુસ્તક સાદ્યન્ત વાંચ્યું હતું. તે નૈશાપુર આવીને તેણે પોતાની યાદદાસ્ત પ્રમાણે લખાવ્યું. લખાવ્યા પછી તેને મૂળ પુસ્તક સાથે સરખાવી જોતાં તેમાં બહુ જ જુગ ફેરફાર નજરે પડ્યો. આ ઉપરથી એની બુદ્ધિ અમત્કૃતિનો ખ્યાલ આવી શકે છે. તે કુરાનના ઉચ્ચારનો (ઇલ્મે તજવીદ) જ્ઞાતા હતો. વજીર અબ્દુલ

રજાકની મિજલસમાં કુરાને શરીફની એક આયાતના ઉચ્ચાર સંબંધે વિવાદ ઉભો થયો હતો. ઉમર ખય્યામ એ વિવાદનું નિરાકરણ કર્યું. આ નિરાકરણ સાંભળી ઈર્મિએ તજવીદના આચાર્ય અબુલ હસન ગઝાલી પણ બોલી ઉઠ્યા કે “ ઉમર ખય્યામ આ જમાનામાં સર્વ કુરાન લાલનારાઓમાં બેનમુન છે. ખુદાની કાઠના ઉપર કૃપા ઉતરે તો ઉમર ખય્યામ ઉપર ઉતરજો. ” ઉમર ખય્યામ કેવળ શીલસુરીમાં જ પારાંગત હતો એમ નહી પણ વિજ્ઞાનનો મોટો પ્રોફેસર હતો. તેણે એ વિષયમાં ઘણી શોધખોળ ચલાવી પોતાની હંદગીનો મોટો ભાગ એમાં જ ગાળી નાંખ્યો હતો. તેને પાણી શેમાંથી બન્યુંછે એ જાણવાની ભારે ઉલટ હતી. આ માટે તેણે ઘણી કાશેશો કરી શોધી કાઢ્યું કે પાણી હાઇડ્રોજન અને ઓક્સીજનમાંથી બનેલુંછે. બે સાથે લાગેલી ચીજોને જુદી કર્યા વિના પાણીમાં તોળી બન્ને ચીજોનું જુદું જુદું વજન કાઢવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. હવા વિષે પણ તેણે ખુબ ખારિક શોધ ચલાવી. આ બધી શોધનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેણે એક અજબ ત્રાજવું શોધી કાઢ્યું. આ ત્રાજવાને પાણીમાં રાખી તેના એક પદ્ધતિમાં સોનાની હીરાજડિત વીંટી મુકવાથી સોનાનું અને હીરાનું બન્નેનું જુદું જુદું વજન જણાઇ આવતું. આથી હજારો રૂપિયાના માલનું મૂલ્ય ભાંગતોડ કર્યા વિના અંકાતું. ઉમર ખય્યામને સાહિત્યનો ભારે શોખ હતો. અરબી ભાષામાં તેના રચેલાં કાવ્યોનાં થોકના થોક મળી આવે છે.

ઉમર ખય્યામ અતિ સંતોષી અને ધીર માણસ હતો. તેનું જ્ઞાન અને શીલસુરી જિંદાદરજનનાં હતાં. તેણે કદી રાજકાજમાં માથું માર્યું નથી. કારણ કે તેને ખુશામદ અને ચાપલુસીની ભારે ચીડ હતી. એને લીધે જ એના કેાઇ કાવ્યમાં બાદશાહ કે અમીરોનું યશોગાન નજરે પડતું નથી.

તેને અમીરો, વજીરો, કે સુલ્તાનોના દરબારમાં બે હાથ બેઠીને ઉભા રહેવાની આદત નહોતી. તે બીલકુલ વિરાગી હતો એવું નહીં પણ તે કામ પડે તો જ સુલ્તાનોના દરબારમાં જતો, અને વજીરોને પણ મળતો. આથી જ મલેકશાહ સલજુકીના દરબારમાં તે આપણને જન્માક્ષરનું રીપણું વાંચતો નજરે પડે છે. મલેકશાહ તેને સરખી હેડીના દોસ્તની માફક રાખતો. કોઈ કોઈવાર તે નિઝામુલમુલ્ક તુસીની સાથે મસલત કરવા પણ જતો. અમીરો અને વજીરો તેની સાથે બરોબરીયાનો વર્તો રાખતા. શમસુલ મલેકખાં બુખારી તો એને પોતાના તખ્ત ઉપર પોતાની સાથે જ બેસાડતો. પણ આ બધી મુલાકાત અને સંબંધ એના જ્ઞાન સંચયના કાર્યમાં આડબીલી રૂપ ન થતાં ત્યાં સુધી જ તે રાખતો. અને એથી પોતાના અભ્યાસની પ્રવૃત્તિને જરાએ આંચ આવવા દેતો નહીં. તેની રૂબારૂબ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેને આવો મેળમેળાપ જરાએ પસંદ નહોતો.

ઉમર ખર્યામનું શિક્ષણ અને તેનાં કાવ્યો, બે કે બીજા ક્ષરસી કવિઓના પ્રમાણમાં બહુ ઓછાં છે, અને વળી અસ્થિર વિચારમાંથી જન્મ્યાં છે, તોપણ એમાં એનું જીવન ગૂંથાયું છે. અને એ કાવ્યોને જાણ્યા પછી વધારે કંઈ જાણવાનું રહેતું જ નથી. કદાચ એ ખેતીનો પણ શોખીન હોય એમ જણાય છે. તે ખેતીના કામ માટે ઘણીએ વખત બોલ્યો. તેને તેનાં કાવ્યો, ખાવાનું, શરાબની ખાલી સાથે ત્યાં રહેવાનું બહુ જ ગમતું હતું.

તેનું તખ્તલુસ એમ બતાવે છે કે તે તંબુ બનાવનાર હતો. પણ ઉમરનો પિતા વણકર અને દરજનો ધંધો કરતો હતો. બનવા ભેગ છે કે તે ઉપરથી અથવા પોતાની ગરીબી જાહેર કરવા ખાતર ઉમરે આ નામ પસંદ કરીધું હોય. પણ ઉમરે તંબુ બનાવવાનો ધંધો કદી

કાંધો હોય એવું સાબીત થઇ શકતું નથી. ફિટઝરલ્ડ કહેછે કે નિઝામુલમુલ્કે તેને આ પદવી ઉપર ચડાવ્યો તે પહેલાં તે આજ ધંધો કરતો હતો. ધણાએ ફારસી કવિઓ પોતાનું તખલ્લુસ તેમના ધંધા પ્રમાણે રાખેછે. હજરત ફરીદુદ્દીનનું તખલ્લુસ “અત્તાર (ગાંધી) હતું અને શમશુદીન મહમદ તખ્તીઝીનું તખલ્લુસ.” નમ્માર (ધાંચી) હતું. ઊમર પોતાના નામ માટે લખેછે કે:—

ખય્યામ જેણે જ્ઞાનનાં તંબુ અહિં શીવ્યાજ છે,
એ તો અચાનક દુઃખની ભડી મહિ સળગી ગયો.
એની જીવન રજીશુ અજલની કાતરે કાપી અને
એને કળના એ દલાલે મફત તો વેચ્યો જ છે.

(ઊમરખય્યામ)

(રૂઆઇ ૮૨)

હાઇડના “વેટેરેમ પરસેરમ રીલીજીઓના Veterum persarum religio Page 499) પાન ૪૯૯ ઉપર ફારસીમાં લખાયુંછે. અને ડી. હરબેલોટ એના માટે ખય્યામના મથાળા નીચે પોતાના બિબ્લીઓથેકયુ (Bibliothèque)માં પણ જણાવેછે કે:

“પ્રાચીન કાળના તવારીખમાં લખાયુંછે કે ડાહ્યાઓનો રાજા ઊમર ખય્યામ નૈશાપુરમાં હી. સ. ૫૧૭ માં ગુજરી ગયોછે.^૧ વિજ્ઞાન માં ઊમર ખય્યામનું કોઇ હરિક્ષ હતું નહીં. સમરકંદનો ખ્વાજા નિઝામી જે તેનો શિષ્ય હતો એ નીચેની વાત જણાવેછે કે “હી.

૧ ઇબ્ન ખલીકાન અને અબુલ ફરાજ એમ માનેછે કે નિઝામુલમુલ્કનો જન્મ હી. સ. ૪૦૮ માં થયો હતો. જે નિઝામુલમુલ્કના વસીયતનામાને કબુલ રાખીને ચાલીએ તો આ તારીખ ૨૦ વર્ષ આગળ ધકેલવી નેઇએ. એટલે હી. સ. ૪૦૮ ને બદલે ૪૨૮ ગણવી નેઇએ અને નહિતો ઊમર ખય્યામની મરણ તારીખ હી. સ. ૫૧૭ ને બદલે ૪૯૭ ગણવી નેઇએ.
(બીનફીદક)

૧. ૫૧૬ માં હું એમને મળવા ગયો હતો. હું અમીર અબુસદ્દના રાગમાં દરરોજ મારા ગુરૂ સાથે વાર્તાલાપ કરતો હતો.” એક દિવસે તેણે મને કહ્યું કે “મારી કબર એવે સ્થળે થશે કે તેના ઉપર તારાથણનો પવન સદા ધ્રુવો ખેરશે.” મને નવાઈ લાગી પણ એ જગ્યામાં ગંભીર સત્ય હતું. ઘણાંએ વર્ષો પછી ત્યારે ફરી મારે શિયાપુર જવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે હું તેની કબર જોવા ગયો હતો. તેણે મને એ કબર વાડીની બહાર હતી અને ફળથી લચી પડેલી રૂવરની ડાળાઓ દિવાલો ઉપર ઝૂકતી હતી. અને તેની કબર ઉપર દિવાલો ખેરતી હતી. તેની કબર ઉપર રાખેલો પથર પણ ધ્રુવોમાં દેખાતો હતો. આજ પ્રમાણે સીસેરોને પોતાના ગુરૂ આર્કિમીડીસની કબર સાયરેકયુસમાં ઘાસ અને પાંદડાંથી ઢંકાયેલી નજરે પડી હતી.”

મહામદ શહરસ્તાનીએ^૧ “તારીખ અલહકમ” નામના રત્નમાં ઊંચા અધ્યાત્મના મૃત્યુનો ઘણો રસિક અહેવાલ આપ્યો છે. મર એક દિવસ હકીમ અબુઅલી સીનાનું “અશ શક્ષ” વાંચી શો હતો. જ્યારે “વહદત” અને “કસરત” (ખુદાપાકની જાતને ગતું ખ્યાન)નું વર્ણન આવ્યું ત્યારે પોતાની દાંત ખોતરવાની સળાને પાનાં વચ્ચે મુકીને તે ઉઠ્યો. નમાજ પઢી અને આખરી વસી-ત કરી. તે દિવસે તેણે સાંજ સુધી કાંઈ પણ ખાધું નહિ. ઇશાની માજ પઢી તેણે સીજદામાં માથું નમાવ્યું અને બોલ્યો “ઓ ખુદા મારી શક્તિ મુજબ મેં તને ઓળખ્યો છે. તારી પીછાણ એજ મારા ટે સિદ્ધારસ છે. મને માફ કર” એમ બોલતાં બોલતાં તેનો આત્મા ઊડી ગયો. પ્રભુ તેના ઉપર દયા કરો. (See Denison's Journal R. A. Society)

૧ શહરસ્તાનીનો જન્મ હી. સ. ૪૭૬ માં થયો હતો.

લોર્ડ કર્ઝન પોતાની ધરાનની સફર વખતે ઉમરની કબરનો જે અહેવાલ લખેછે તે અત્રે લખતાં અમને અનહદ દુઃખ થાયછે. તે લખેછે કે “ ઉમર ખ્યામની રૂબાઈઆતના એક અંગ્રેજી અનુવાદકે પોતાના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યુંછે કે “ મારી આ કીતાબ કોઇ પુરૂષ નૈશાપુર લઇ જાય અને ઉમરની કબર ઉપર ચડાવે તો હું તેમનો આજીવન રૂબી રહીશ ” જે આ પુસ્તક મારી પાસે હોત તો હું તેના લેખકની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનો અમલ કરત. પણ મને ડર છે કે જે તે અંગ્રેજ અનુવાદકે ઉમર ખ્યામની કબરની બરબાદ હાલતને નીહાળી હોત તો તેને સખ્ત અફસોસ થાત અને બહુજ લાગી આવત. આ કબર એક વેરાન બાગમાં છે કે જ્યાં એક વખતે ડુલ ક્યારીઓ અને પાણીની ખાઇઓ હતી. પરંતુ હાલમાં ત્યાં ઘાસ અને કચરા સિવાય બીજું કંઇએ નજરે પડતું નથી તેની કબર ઉપરનો પથર પણ કોઈ લઇ ગયુંછે તેથી તેની કબરને ઓળખવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યુંછે વધારે ખેદકારક બીના તો એ છે કે આજના ધરાનવાસીઓ તેના એક બેનમુન શીલ્પસુદ્ધ તરફ બહુજ ખેદકાર છે. (See Lord Curzon's travells in Persia.)

સુલ્તાનની તેના ઉપર પૂર્ણ મહેરબાની હતી તોપણ ઉમર ખ્યામ પોતાના દેશમાં અપ્રિય હતો. એ જમાનામાં લોકો શીલ્પસુદ્ધને શંકાની નજરે જોતા. એથી વિકાન માણસો શીલ્પસુદ્ધ તરફ ઓછું લક્ષ આપતા. ઉમર ખ્યામ શીલ્પસુદ્ધની પ્રકૃતિનો માણસ હતો. અને એનાજ પ્રશ્નોનો ઉકેલ કર્યા કરતો. લોકોની સાથે તે લાંબો સંબંધ રાખતો નહીં. એથી લોકોની નજરમાં તે શકદાર માણસ ગણાતો હતો. ખાસ કરીને સુદ્ધો તેને ધિક્કારતા હતા. કારણકે ઉમર સુદ્ધોના સિદ્ધાન્તોને અને રીત રીવાજોને હસી કાઢતો હતો.

સુશીઓનો ધર્મ ઇસ્લામને મળતોછે. એ ધર્મનું રહસ્ય સમાજથી છુપું છે. જો એ રહસ્ય ઉપરથી પડદો ખસેડી લેવામાં આવે તો તેમના અને ઉમરના સિદ્ધાંતોમાં બહુજ નજીવો ફેરફાર રહેછે. પણ ઉમર એ પડદામાં સંતાવા ઇચ્છતો નહોતો. શહરસ્તાની જે ઉમર ખર્યામનો સમકાલિન હતો પણ જે તેનો મિત્ર નહોતો, તે પોતાના “ તારીખ અલ હકમ ”માં ઉમર ખર્યામ સંબંધે નીચે પ્રમાણે લખેછે કે:—

“ ઉમર ખર્યામ જે પૂર્ણ જ્ઞાની હતો તે માણસોને એકેશ્વર-વાદનો ખોધ આપતો હતો. ઇશ્વરનાં અસ્તિત્વ સંબંધી અને તેની મહત્તા સંબંધી જ વાતો કરવાની તે લોકોને સલાહ આપતો હતો. તેણે પુરુષાર્થને વિશેષ મહત્વ આપ્યું જ નથી. જગતને તે પ્રભુના હાથનું રમકડું જ ગણતો હતો. જન્માંતર અને પરકાલમાં તેની આસ્થા નહોતી; છતાં ઇશ્વરની અગાધ શક્તિનું તેને વિસ્મરણ થયું જ નથી; પ્રભુ સિવાય જગતમાં કંઈ નથી અને કોઈપણ કાર્ય તેની ઇચ્છા વિના બનતું નથી. એવું તેણે પોતાની રૂબાઈઆતમાં વારંવાર ગાયુંછે. આટલું બધું પછી તેને જડવાદી કે નિરિશ્વરવાદી કહેવો એ મુખાંધ છે. ”

સુશીમતના કવિઓ, હાફેઝ વગેરે જેઓ (ફરદુસી એમનામાં અપવાદરૂપ છે) પર્શીયામાં પૂજાતા હતા, તેઓએ જો કે ઉમરના વિચારો ઉછીના લીધાછે પણ તેમણે તેને તસવ્વુફના રંગમાં રંગીને પોતાના મુરીદોને પસંદ થઈ પડે એવું તેનું રૂપાંતર કરી દીધુંછે. ઉમરને આવી જાતનો પાખંડ આવડતો નહોતો; તે લોકોને નમ સત્ય કહેતો; પણ એ સમયના લોકો ઢીલાપોઆ હતા. તેમનામાં શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા જલદી અસર કરી શકતી. તેમનાં શરીર અને બુદ્ધિ

ખને સરખાં તીવ્ર હતાં; તેઓ આવી દ્વિઅર્થી વાતોમાં આનંદ માનતા અને એમાં જ તેઓ કવિત્વની પાંખ ઉપર બેસીને એશ-આરામથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વી વચ્ચે ડાલતા.”

“આ લોકોએ ઊભરના આવા શીલસુશી વિચારોથી વિવશ થઇને તેનું ખૂન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; આ વાત જ્યારે ઊભરના જાણવામાં આવી ત્યારે તે નૈશાપુર છોડી હજ કરવા ચાલ્યો ગયો. અને હજ કરીને પાછાં ફરતાં જ્યારે તે બગદાદ આવ્યો ત્યારે એનું નામ સાંભળીને લોકો તેને જોવાને ટાળે મળ્યા. કેટલાકે તો તેની પાસેથી શીલસુશી શીખવાની ઇચ્છા બતાવી. પણ તેણે સર્વને ના પાડી અને એકદમ પોતાને વતન ચાલ્યો આવ્યો. નૈશાપુરમાં રહીને તે સવાર સાંજની નમાજ વખતે મસજીદમાં જતો અને લોકોની સાથે બંદગીમાં લળતો; તોપણ લોકોનો તેના ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહીં. જ્યોતિષમાં અને શીલસુશીમાં તે એકો હતો; જો તેણે પોતાના મન ઉપર કાણુ રાખ્યો હોત તો આજે કીર્તિની ટોચ ઉપર ઉભો હોત.”

અબ્દુલશીદા કહેછે કે જો તે કાવ્યો લખવામાં અને એશઆરામમાં ન પડ્યો રહ્યો હોત, તો તેની કીર્તિ ઔર ખીલી હોત. ઇમામગઝાલી^૧ જે તેનો સમકાલિન અને હરીફ હતો. તે પણ કહેછે કે જ્ઞાનની શોધમાં મગ્યા રહેવાથી તેનું મન અસ્થિર થઈ ગયું હતું અને એ અસ્થિરતાએ તેને પોતાના દેશમાં અગ્રિય બનાવ્યો હતો.

ઉમર ખ્યામને શુષ્ક વેદાંતી સમજવો એ તેને અન્યાય કરવા જેવું છે. એ માત્ર શીલસુશી જ નહીં પણ મોજીલો સુશી પણ હતો. મારા આ કથનની સાક્ષી તરીકે એની રૂબાઇઆત મોજૂદ છે.

૧ ઇમામ ગઝાલીનો જન્મ હી. સ. ૪૫૦ માં થયો હતો.

એની રૂપાધ્યાત્મની ખ્યાતિ માત્ર એશીયામાં જ નહીં પણ યુરોપમાં પણ પ્રસરી. એશીયાના કવિવરોએ રચેલાં સઘળા કાવ્યોમાં ઉમર ખર્યામની રૂપાધ્યાત્મ અનોખી છે; કદાચ ધરાનમાં તે પહેલો જ કવિ છે કે, જેણે આવા અનોખા ઢંગ ઉપર કાવ્ય લખવાનું શરૂ કર્યું હોય. ઉમર ખર્યામની રૂપાધ્યાત્મની કદર એશીયા કરતાં યુરોપમાં વધારે થઈ. એશિયાના તમામ કવિવરો કરતાં એની સાથે યુરોપને વધારે મહોળત થઈ. વિલાયતમાં એના નામની (ખર્યામ કલખ) કલખ ખોલવામાં આવી અને કદાચ એની શાખાઓ ખીજ શહેરોમાં પણ હોય તો નવાઈ પામવા જેવું નથી. અત્યારે પણ રંગુનમાં એના નામની કલખ મોજૂદ છે અને તેની ખ્યાતિની સાક્ષી પુરેછે. એશિયા કરતાં યુરોપમાં એની કદર સાથી વધારે થઈ એ વિચારવા જેવું છે. એશિયાના લોકો ઉમર ખર્યામના હાલથી પુરેપુરા વાકેફ હતા. અને એના કાવ્યોની ખુબી પોતાની ભાષામાં હોવાથી સારી રીતે સમજતા હતા. જ્યાં સુધી એમણે યુરોપના લોકોને ઉમરના કાવ્યની ખુબી ન બતાવી, ત્યાંસુધી તેઓ અંધારામાં જ રહ્યા. યુરોપમાં અધ્યાત્મવાદ (spiritualism) કમી થતો જાય છે અને પ્રકૃતિવાદ-જડવાદ-(materialism) નું જોર વધતું જાય છે. આથી સ્વભાવિક રીતે પરિણામ એ આવ્યું છે કે લોકોની ધર્મ તરફ એકપક્ષીય વધતી જાય છે. નાસ્તિકપણ વધતું જાય છે. ઉમરની કેટલીક રૂપાધ્યાત્મ ઉપલક રીતે આવા વિચારોનું સમર્થન કરે છે. તેથી યુરોપના લોકો એમ સમજી બેઠા છે કે ઉમર ખર્યામ એમના જ વિચારનો માણસ છે. યુરોપને એની રૂપાધ્યાત્મમાં એપીક્યુરસ, સીસેરો, સફુસ (sophocles) અને એનોના ખ્યાલ નજરે પડે છે; તેઓ એમ સમજે છે કે એ લોકોની માફક ઉમરનું પણ એજ કહેવું

છે કે, ખાઓ, પીઓ અને મોજ કરો. જીંદગીમાં મોજ કરી તે ખરી; જીંદગી ગયા પછી કાંઈ નથી; કાંઈ પુછનાર ગાછનાર નથી.” એમણે એશ આરામ અને મોજ શોખના કેટલાક સિદ્ધાન્તો કાઢ્યાછે. અને તે પ્રમાણે તેઓ ખરાબર અમલ કરેછે. પણ ઉમર ખર્યામના વિચારો ઉપર જરા હંડી નજર કરો ? શું એના આજ વિચારો છે ? યુરોપના લોકો ભણે આવી વાતો માની લે, પણ એશિયાના લોકો આવી વાત ઉપર ભરોંસો કરવા બીજકુલ તૈયાર નથી. એક યુરોપીઅન લેખકે તો એમ પણ લખ્યુંછે કે “ પોતાના દેશબંધુને કાંઈ શરાબી કહે એ કાંઈ ધરાનીને પસંદ હોય કે ? ” પણ આમ લખવામાં લેખક ભુલ કરેછે. કારણકે ઇતિહાસ લખતી વેળાએ મુસલમાનોએ આવો પક્ષપાત કદાપિ પસંદ કર્યો નથી. ગાલિલ દેહલવી શરાબ પીતો હતો. તેના ચરિત્ર લેખકે-એના જ શિષ્યે-સાફ સાફ લખ્યુંછે કે એને શરાબ પીવાની ટેવ હતી. આથી વધારે પુરાવો શો જોઈએ ? હાફેઝ, સાદી, જામી, અને બીજા કેટલાક કવિવરો અને ઉલમાઓના ચરિત્ર લેખકોએ એમની એમ નહોં છુપાવતાં ખરાબર સફાઈથી બહાર પાડી છે. તો પછી દેશબંધુની એમ છુપાવવાની ક્યાં રહી ? એ તો માત્ર બેહુદો કટાક્ષ છે. વાત એવી છે કે યુરોપમાં આવા ઉંચા ખ્યાલના માણસો બહુ ઓછા છે. ખર્યામ જે ટોચ ઉપર ઉભો રહીને આ ક્ષાની દુનિયા તરફ જોઈ રહ્યોછે, એ સ્થિતિએ પહોંચતા તેમને હજી વાર છે. આથી ઉમરની કૃતિ ઉપર એકતરફી ફેસલો આપવો કે પુરતો વિચાર ક્યાં વિના એ વિષે કાંઈપણ નિર્ણય બાંધવો એ તેને અન્યાય કરવા ખરાબર છે.

ફિઝરાહો ઉમરને નાસ્તિક અને મોજમગ્નહોના શોખીન ઠરાવવાની કોશિષ કરી છે. મી. જી. કે. એમ શીરાઝી નામના એક ધરાની

પારસી પણ આજ મતના છે. અને આ તહોમતના પુરાવામાં ફિટ-ઝરાહડ પાસે તો તેમણે ઉમરની કેટલીક રૂપાધ્યાતના કરેલા મલત અર્થો છે. મી. શીરાઝી પાસે શહરસ્તાનીના “નઝહતુલ અરવાખ” અને “તારીખ અલહકમ” ના કેટલાક ફકરા છે. ફિટઝરાહડ જે રૂપાધ્યાતને આધારે ઉમરને નાસ્તિક માને છે તે રૂપાધ્યાતનો તરજુમો જ ખરો નથી. કારણકે તેમણે તો ઉમરની રૂપાધ્યાતના નામે કેટલીક અંગ્રેજી કડીઓ ઘડી તેને પોતાના એપીક્યુરીયન-નાસ્તિક વિચારો બહાર કાઢવાનું એક સાધન બનાવ્યું છે. અને ઉમરની રૂપાધ્યાત તરીકે બીજી રૂપાધ્યાતની આડમાં તેને ખપાવી દીધી છે. પરંતુ આવો અન્યાય સદા નબી શકતો નથી. પ્રોફેસર કેવેલ, મી. વ્હીનફીલ્ડ, હમખર પ્રગરદાલ, સર ઓસલી, ડેનીસન રોઝ, બેનસન પાશા, પ્રોફેસર બ્રાઉન અને મોં નિકોલાસ, તથા મી. ટાલબટ જેવા નામાંકિત નરોએ ફિટઝરાહડના દંભને ઉધાડો પાડ્યો છે અને તેના મતને ખોટો કરાવ્યો છે.

મોં. નિકોલાસનો મત એવો છે કે ઉમર શરાખ, જામ, સાકી અને સુરાહી જેવા શબ્દોના પડદામાં અને એવા શબ્દોનો દષ્ટાંત તરીકે ઉપયોગ કરી તરીકત અને ચાનના ઉડા બેદોને છેડી રહ્યો છે. અથવા બીજા શબ્દોમાં કહો તો ઉમર સુધી મજહબના બેદ બરમેને આવા શબ્દોમાં ધરાનના બીજા કવિઓની જેમજ દષ્ટાંત રૂપી ભાષામાં બહેર કરી રહ્યો છે. ઉમર મુસલમાન ધર્મનો પાકો માનનારો હતો.

મી. શીરાઝી અને એના જેવા બીજા ધણાએ લેખકોએ ઉમરને શહરસ્તાનીના લેખના આધારે, નાસ્તિક ઠરાવવા કોશિષ કરી છે; પણ

તેના ગ્રંથોનું નિષ્પક્ષપાતપણે અવલોકન કરવાથી તેવું કાંઈ સાબીત થતું નથી. શહરસ્તાનીએ તેને ખરાબ માણસ કહ્યો છે એ સિવાય બીજી બધી બાબતોમાં તે તેના વખાણ કરે છે. વધારેમાં વધારે ઉમરના સમકાલિનોએ તેને માટે જે લખ્યું છે તે બધાનો સાર એ છે કે “ઉમર ધાર્મિક વિચારો અને વિષયમાં કોઈની પણ તાબેદારી કરતો ન હતો અને તે સમયના લોકમત વિરૂદ્ધ કેટલાક ધાર્મિક વિષય ઉપર સ્વતંત્ર વિચાર ધરાવતો હતો.”

એમ છતાં ઉમરની રૂબાઈઆતમાં અનેક એવી રૂબાઈઆત છે કે જેમાંથી અચ્ચાશી, મસ્તબાજ અને રિંદાઈની ગંધ આવે છે. અને એ રૂબાઈઆતની શેખીના કારણથી જ તેના વિરોધીઓને તેના ઉપર હુમલો કરવાનું કારણ મળ્યું છે. પણ એ બધા શબ્દો દ્વિઅર્થી છે. અમે એમ નથી કહેતા કે ઉમરની બધી રૂબાઈઆત એબ વિનાની અથવા વાંધા વિનાની છે છતાં અમે એટલું તો જરૂર કહીશું કે તેની ખુબીદાર રૂબાઈઆતનું પ્રમાણ વધારે છે.

ઉમરની બધી રૂબાઈઆતને જે ક્રમ:સર ગોઠવવામાં આવે તો ઉમરના આચાર વિચારમાં વખતોવખત જે ફેરફાર થયા હશે તેનો નિર્ણય પણ થઈ શકે; પણ ઇતિહાસીક દલીલોની ગેરહાજરીના કારણે આવા વિભાગ પાડવાનું બની શકે એવું નથી; એમ છતાં ઉમરની રૂબાઈઆતનો સંબંધ તેની હંદગીના અમુક ભાગ સાથે ચોક્કસ રીતે બેસાડી શકાય એમ છે.

ઉમરની જે રૂબાઈઆતમાં અચ્ચાશી, મસ્તી, અને રિંદાઈ વિગેરેનું વર્ણન આવે છે એ બધી તેની યુવાનીના સમયની છે; નિરાશા, દિલગીરી, અને નીતિના શિક્ષણવાળી રૂબાઈઆતને તેની આઘેડ અવસ્થાના કાળ સાથે સરખાવી શકાય; અને છેલ્લી જે રૂબાઈઆત

બાકી રહે છે અને જેમાં જગતનું પોકળપણું, હુંદગીનું અનિશ્ચિત-પણું, ખુદાની યાદ, તેની શોધ અને તેની મહોબ્ત, તેની પ્રાર્થના, તેની દયા અને ક્ષમાની ઉમેદ, અપરાધનો એકરાર વિગેરે બાબતોનો સમાવેશ છે એ તેની હુંદગીના છેવટના કાળ સાથે સરખાવી શકાય.

ઉમર ખર્યામની રૂબાઈઆતની સંખ્યા નકી કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. કઈ રૂબાઈઆત ઉમર ખર્યામની છે અને કઈ તેની નથી એનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે કોઈ વિશ્વાસ-પાત્ર નિર્ણય ઉપર આવી શકતા નથી. લગભગ આઠસો વર્ષ પછી આજે એ નકી કરવું એ કોઈપણ પરદેશી લેખકને માટે બહુ મુશ્કેલ કામ છે. ઉમર ખર્યામ તેના દેશમાં અગ્રિય હતો તેથી જ તેના ગ્રંથો દુનિયામાં બહુ થોડા પ્રકટ થવા પામ્યા. તેના કેટલાંક અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો પૂર્વના દેશોમાં એટલાં ઓછાં છે કે પશ્ચિમના દેશોમાં એ કાવ્યો ભાગ્યે જ પહોંચ્યા હશે. ઈડીયા ઓફીસમાં^૧ પડેલા બે લેખો અને કલકત્તાની આવૃત્તિ. એ ઉમર ખર્યામની રૂબાઈઆત હોય એમ લાગે છે પણ પર્શિયાના અને અયોધ્યાના લેખો સાથે મેળવવાથી તેમનું ખરાપણું વહેમાય છે. પર્શિયાના લેખો પણ એક બીજા સાથે મળતા આવતા નથી. ઇંગ્લાંડમાં એક લેખ છે એમ અમે જાણીએ છીએ. બોડલેનમાં આઉસલેની અપ્રસિદ્ધ કૃતિમાંનો નં. ૧૪૦ વાળો લેખ ઓક્સફર્ડની લાયબ્રેરીમાં છે. એ લેખ ઇ. સ. ૧૪૬૦માં શીરાઝમાં લખાયો છે. તેમાં ૧૫૮ રૂબાઈઆત છે. તહેરાનમાં લીથો કરાવેલો એક લેખ જેનું મોં. નીકોલાસે ભાષાન્તર

૧ ફ્રીટઝરાદ્ડ કહે છે કે ઈડીયા ઓફીસમાં તથા પારિસની લાયબ્રેરીમાં ઉમર ખર્યામનો એક નુસખો નથી.

કર્ણુ છે. તે આ લેખથી તદ્દન ભુદો છે. આ લેખમાં ૪૬૦
 રૂપાઈઆત છે; કેાઘ ૪૬૬ પાણુ કહેછે; એક કલકતાની એશિયાટીક
 સોસાયટીની લાયબ્રેરીમાં છે. એ જો કે અપૂર્ણ છે તોપણ તેમાં ખરી
 ખોટી ૫૧૬ રૂપાઈઆત છે તેવી જ રીતે વોન હોમર પોતાની પાસે
 ખર્યામતની ૨૦૦ રૂપાઈઆત છે એમ જાહેર કરેછે. લખનૌના
 અપ્રસિદ્ધ કાવ્યમાં ૫૦૦ રૂપાઈઆત છે એમ ડો. રૂપ્રેન્જર જાહેર
 કરેછે. કેમબ્રીજનો એક લેખ છે તેમાં ૮૦૧ રૂપાઈઆત છે. પારિસની
 બીબ્લીઓથેકયુ ઇમ્પીરીયલમાં બે લેખ છે તેમાં ૧૭૫ અને ૨૧૩
 રૂપાઈઆત છે. ઓક્સફર્ડ અને કલકતાના અપ્રસિદ્ધ લેખોના લેખકો
 સામસામા વિવાદ કરતા હોય એવું લાગેછે. દરેક લેખની શરૂઆતમાં
 સારી કે નહારી પણુ એક કવિતા છે. ઓક્સફર્ડવાળા લેખમાં
 લેખક પોતાનો કેાઘ ગુન્હાથી બચાવ કરેછે અને કલકતાવાળો
 લેખક શાપ આપતો હોય એવું દેખાયછે. રવ. મીસીસ કેડલ જેણે
 યુરોપમાંનાં ઉમર ખર્યામતના બધા લેખો એકઠા કર્યા હતા, તે કહે
 છે કે “ મને ઉમરની બધી મળીને ૧૨૦૦ રૂપાઈઆત મળીછે.
 પણુ આપણે ઉમરની જ કહીએ એવી તો ૨૫૦-૩૦૦ રૂપાઈઆત
 છે. ઇ. સ. ૧૮૩૬માં કલકતામાં એક આવૃત્તિ છપાઈછે. તેમાં
 ૪૯૨ રૂપાઈઆત છે. વિલાયતમાં જેટલી રૂપાઈઆત છપાઈ છે
 તેમાં મુળ રૂપાઈ સાથે તેનો અંગ્રેજી તરજુમો પણુ આપ્યોછે. મોં.
 નીકોલાસે પોતાની આવૃત્તિમાં ફ્રેન્ચ તરજુમો આપેલ છે અને તેને
 છપાવવામાં જાંચી કલા રસિકતાનો પરિચય કરાવ્યોછે. રૂપાઈઆતની
 સંખ્યા સિવાય આ આવૃત્તિઓના ગુણુદોષમાં ઉતારવાનું કામ બહુ
 મુશ્કેલ છે. એશિયાની બેપરવાઈ અને યુરોપની હલકી વૃત્તિએ એમાં
 કેટલાએ વળ પાડી દીધાછે. એશિયામાં છાપખાનાની જોગવાઈ

નહોતી. લોકો હાથથી જ પુસ્તકો લખતા; પુસ્તકો લખતી વેળાએ સાધારણ લખનારાઓએ શુદ્ધ, અશુદ્ધનો ખ્યાલ બહુ ઓછો રાખ્યો. અને આથી કેટલીએ રૂપાધ્યાતમાં વધઘટ નજરે પડે છે. પણ આ વધઘટ કરતાં ખરાબ તો એ થયું છે કે લોકોએ રૂપાધ્યાતનું ખૂન કરવું શરૂ કર્યું. અને પોતાની અને બીજાની રૂપાધ્યાતને ઉંમર ખર્યામની કહીને એની સાથે જોડી દીધી. યુરોપના લોકોએ તો માત્ર ઉંમર ખર્યામના નામની જેટલી રૂપાધ્યાત મળી તે સર્વ એકઠી કરી તેનો સંગ્રહ છપાવ્યો છે. જે શરેરાને મારે લોકો ઘણી ટીકા કરે છે એ ઘણીખરી તો ઉંમરની નથી. માત્ર એના નામ સાથે લોકોએ જોડી દીધી છે. ઉંમર ખર્યામની રૂપાધ્યાત વાંચનારાને આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ, નહિ તો વાંચનારો અને સર ડબલ્યુ ઓસલીની માફક એમના દિલમાં પણ ભ્રમ પેદા થશે. બીજારા ઓસલી સાહેબને તો એટલે સુધી ભ્રમ થયો હતો કે ખર્યામ સુરીવાદની વિરુદ્ધ હતો. કારણ કે એની કેટલીક રૂપાધ્યાતમાં સુરીઓની વિરુદ્ધનાં લખાણો મળી આવે છે; પણ હકીકતમાં આ કથન સત્યથી વેગળું છે.

રૂપાધ્યાતમાં પ્રભુની સર્વવ્યાપકતા, ભાગ્યનું પ્રાપ્ત્ય, જગતનું મિથ્યાત્વ, ખળ પુરૂષો પ્રત્યે ધિક્કાર, ઇશ્વરપ્રાર્થના, અને મહાપાત એ મુખ્ય વિષયો છે.

(પ્રભુની સર્વવ્યાપકતા)

હિંદુઓની માફક સુરીઓમાં પણ એક સંપ્રદાય એમ માને છે કે પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે. આખું બ્રહ્માંડ એ એક જ તેજનું કિરણ છે. એક જ ઝરણાંનો પ્રવાહ છે. આ સંપ્રદાયના આચાર્ય ઇમામ મોહીયુદ્દીન અરબી છે. જે કે તેમના

પહેલાં કેટલાએ પવિત્ર પુરુષો થઈ ગયાછે, જેઓ આ જ મતના હતા. પણ તેમણે એ માન્યતા કદીએ ઉચ્ચારી નહોતી. માત્ર પોતાના અંગત શિષ્યોને આ ગૂઢ રહસ્ય તેઓ એકાંતમાં સમજાવતા. અને આ વાત કોઈને ન કહેવા આદેશ કરતા. ઇમામ મોહીયુદ્દીન અરબી એ પહેલા શખ્સ છે કે જેણે આ વાતને પુસ્તકાકારે છપાવીને જાહેર કરી દીધીછે. એ જમાનાના માણસોની માફક ઉમર ખર્યામ પણ પ્રભુની સર્વવ્યાપકતામાં માનતો. (જૂઓ રૂબાઈ ૩૪ અને ૩૬૯)

એક બીજી રૂબાઈમાં તે આજ લાવને વધારે સ્પષ્ટતાથી વર્ણવેછે અને જાણે કે અર્થસુંદરી ઉપરનો શબ્દ ધૂંધટ ખેંચી લીધો હોય તેમ એ લાવની સુંદરતા દેખનારને આખેહુખ નજરે પડેછે. (જૂઓ રૂબાઈ ૪૧૦)

બીજી રૂબાઈમાં પણ આ વાતનો પુરો રસીદ કરેછે. (જૂઓ રૂબાઈ ૪૭૫)

(લાગ્યનું પ્રાપ્ત્ય)

દુનિયામાં એવો કોઈ ધર્મ નથી કે જેમાં લાગ્ય કે પ્રારબ્ધની વાત ન આવતી હોય. ઇસલામમાં પણ કીસ્મત સંબંધી ઘણું શાંતવન આપ્યુંછે; પણ દુનિયાના શીક્ષસુકે અને તત્ત્વવેત્તાઓએ આ આખતમાં જૂદો માર્ગ પકડ્યોછે. એમાંના એક પક્ષનો મત એવો છે કે “ ઇનસાન ચાહે સો કરી શકેછે ” બીજો પક્ષ એમ કહે છે કે “ ઇનસાન કાંઈ કરતો નથી. ખુદા ચાહે સો કરી શકેછે. ” ઉમર ખર્યામની રૂબાઈઆત પરથી માલૂમ પડેછે કે એ બીજા પક્ષના મંતવ્યમાં માનતો હતો. (જૂઓ રૂબાઈ ૩૫૭, ૩૧૧, ૪૭૧)

(જગતનું મિથ્યાત્વ)

ખર્યામ એમ માનેછે કે આ દુનિયા એવી જગ્યાછે કે

ન્યાં હરદમ ફેરફાર થયા કરેછે. માટે આ મુકામમાં જે કામ કરવું હોય તે બહુ વિચાર કરીને કરવું જોઈએ. (જૂઓ રૂપાઈ ૪૩૯)

ઉમર ખરયામ વારંવાર એ વાતને યાદ કરેછે કે આ દુનિયામાં જે ફેરફારો થયા કરેછે તેનું છેવટ પ્રલય છે. (જૂઓ રૂપાઈ ૩૯૨)

ઉમર ખરયામ એમ માનેછે કે સરજનહારની સર્વ કૃતિઓમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે. પણ મનુષ્યની દશા શી છે ? બોલતાં ચાલતાં, જોત-જોતાંમાં એનો જીવ ખોળીઆમાંથી ઉડી જાયછે અને ખોળીયું પણ ખાક થઇ જાયછે. અને એ માટીમાંથી લોકો ઈંટ, નળીયાં, કુળ અને સુરાહીઓ બનાવેછે. આ પ્રમાણે દુનિયા શરૂ થઇ ત્યારથી જ ચાલતું આવેછે. આજે જે શખ્સ કોઇની માટીના પ્યાલામાં પાણી પીઈ રહ્યોછે, તેજ શખ્સની માટીના પ્યાલામાં કાલે કોઇ બીજો શખ્સ પાણી પીતો હશે. (જૂઓ રૂપાઈ ૩૨)

ઉમર ખરયામ કહેછે કે જ્યારે ઇનસાનની આ દશા છે ત્યારે શા માટે ઇનસાન દુનિયામાં આટલી બધી ફિકર કરતો હશે ? બીજાને હેરાન કરતો હશે ? વા અંદર અંદર કળઆ કરતો હશે ? આ બધું છોડીને ઇનસાને બધાની સાથે નરમાશથી વર્તવું જોઈએ (જૂઓ રૂપાઈ ૬૨, ૩૩, ૪૪૬)

(ખળ પુરૂષો પ્રત્યે ધિક્કાર.)

ઉમર ખરયામની રૂપાઈઆત હકીકતમાં એક બગીચો છે. જેમાં રંગ બેરંગી ફુલો ખીલ્યાંછે, લોકો આ બગીચામાં ટહુલેછે. અને મનપસંદ ફુલો ચુંટેછે. ઉમર ખરયામની ખૂબી એ છે કે પોતાને મનપસંદ છોડ એ બગીચામાં વાવેછે અને ઉગારેછે. આ કામમાં તે બીજા કોઇની પરવા કરતો નથી; પોતાના આયના જેવા સાફ

દિલમાં જે વાત આવેછે તેજ તે જીભ ઉપર લાવેછે. સાક્ષરોન
જેમ શબ્દ જાળ કે લુચ્યાઇનો પડદો ઢાંકવાનો તે પ્રયત્ન કરતો નથી
એ શરાબ પીવેછે. પછી તે ગમે તે જાતનો કાં ન હો. પણ એને
તે સાફ દિલથી એ કરાર કરેછે. લોકો એને શીલસુદ્ધ હોવાને લીધે
કાફરનો ઇલ્લાખ આપેછે. તેને માટે એ કહે છે કે “જે શીલસુદ્ધ
કાફીરી છે તો હું કાફીર સહી.” એ એમ સમજેછે કે ઇનસા
ગુન્હાથી ખચતો નથી. પોતે ઇનસાન છે અને તેથી ગુન્હેગાર છે
એટલે પોતે એ દોષમાંથી છટકી શકતો નથી. આથી એને લુચ્ચ
અને ખજ પુરખોની ભારે ચીડ છે. ઉમર ખર્યામના જમાનામાં મુસ્
લમાનો ખાધે પીધે સુખી હતા. દોલતમંદ હતા. માલદાર હતા. આશ
એમનામાં સુસ્તીએ ઘર કર્યું હતું. એશઆરામ, મોજ શોખ, તર
ખીજા જંદોમાં તેઓ ચકચુર રહેતા. ઉલ્માઓ અને સુફીઓની ને
ફરજ હતી કે પોતાની કોમને આ ખીમારીમાંથી બચાવે; પણ કમ
નસીખીની વાત એ હતી કે તેઓ પોતે જ એ ખીમારીમાં સૌ કરત
વધારે ફસાયા હતા. છતાં તેઓ પોતાના મોભો જાળવી રાખવા
ખાતર હરેક પ્રકારની યુક્તિઓ વાપરતા. ખૂબી એ છે કે આજ
ઉલ્માઓ ખીજાઓને કાફર કહેતાં આંચકો ખાતા નહિં. ઉમર ખર્યામ
ઉપર આ લોકોએ પસ્તાળ પાડી હતી. આ વિષે ઉમર ખર્યામ
ઇસારો કરેછે (જુઓ રૂબાઇ ૪૫૦)

એક રૂબાઇમાં તેણે આવા લોકોની ખૂબ મજા ઉડાવી છે અ
નિડર ખનીને કહ્યુંછે. (જુઓ રૂબાઇ ૪૭૩)

આથી વધારે સ્પષ્ટ રીતે તે આવા લોકોને ઉઘાડા પાડીને ક
છે. (જુઓ રૂબાઇ ૧૧)

(ઇશ્વર પ્રાર્થના.)

કેટલાક યુરોપીઅન લેખકોએ લખ્યુંછે કે ઉમર ખર્યામ એવ

કયુરીઅન વિચારનો માણસ છે. એપીક્યુરસનો ઉપદેશ છે કે ભૂત
 લવિષ્યની ચિંતા ન કરો અને ખાઓ પીઓ અને મજા કરો. આ
 ઉપરથી એમ લાગે છે કે અહિંઆના ચાવકાની માફક એપીક્યુરસ
 પણ બીજી દુનિઆમાં માનતો નથી. એ એમ સમજે છે કે દુનિ-
 આમાં ધનસાન જે કાંઈ કરે છે તેના સારા માદાં ફળ ધનસાન આ
 દુનિઆમાં રહે છે ત્યાં સુધી જ ભોગવે છે. હિંદુઓના પુનર્જન્મમાં
 કે યુનાનીઓની રહની શાંતિમાં તે માનતો નથી. જીંદગીમાં એને કાંઈએ
 એવી ગુંચ નથી મળતી કે જેનો ખૂલાસો આ પુનર્જન્મ કે કર્મ
 ફળના સિદ્ધાંતથી થાય. આથી સંભવિત છે કે યુરોપીઅન લોકોને
 ઉમર ખર્યામતની રૂબરૂઆતમાં આવા જ ખ્યાલ નજરે પડે. પણ જરા
 ઉઠો વિચાર કરવાથી દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખાશે કે ઉમર ખર્યામત
 જેવા જ્ઞાની શીલસુદનું સ્થાન આવા ઉપરચોટિયા વિચારોથી ઘણું ઉચ્ચ
 છે. એણે પોતાની રૂબરૂઆતમાં ક્યામત, પાપ, પુણ્ય, હીસાબ, વિગેરે
 વિષે વારંવાર લખ્યું છે તેથી સાબીત થાય છે કે તે એવા વિચારોથી
 પર હતો. આવી રૂબરૂઆતને કારે મુકીને માત્ર ખુદાને દુઆ કરવા
 વાળી જ તેની રૂબરૂઆત વાંચીએ તો પણ આ મતનું ખંડન કરવાને
 તે બસ છે. આથી જ હું કહું છું કે ઉમર ખર્યામતની શીલસુરી એપી-
 ક્યુરસ, સકુશ અને એનોની શીલસુરીથી બીલકુલ નિરાળા છે. ઉમર
 ખર્યામત કહે છે કે “ દુનિઆ ફાની છે અને એની હરચીજ હરદમ
 બદલાયા કરે છે. એથી લોભ વૃત્તિમાં તણાઈ જઈ પોતાની મર્યાદાની
 બહાર જવાનો ધરાદો મનુષ્યે હરગીજ કરવો જોઈએ નહીં; કારણ
 કે જે કુદરતની મર્યાદાની બહાર છે તે તારી તાકાતની મર્યાદાની પણ
 બહાર છે. માટે મર્યાદામાં રહીને જ કોશિશ કર અને ખુશ રહે. કારણ
 કે મર્યાદા છોડીને બહાર જવાથી દુઃખ અને ગમગીની સિવાય બીજું

કાંઈ મળતું નથી. અને આ દુઃખ અને ગમગીનીથી તારી મુરકેલીઓ ટળતી નથી; તો પછી દુઃખ ખમવામાં પણ શો માલ છે? માટે કુદરતની મર્યાદાની બહાર નીકળવાને માટે ફેકટ ફાંફાં ન માર અને વખત એળે ન કાઢ. નાહક અફસોસ કર્યા વિના જે સ્થિતિમાં તું છે તેજ સ્થિતિમાં રહીને આ થોડી હંદગી તું ખુશીથી ગુજર." (જૂઓ ૩૫:૪ ૩૦)

ખુદાની પાસે એ કેવા સાચા દિલથી પ્રાર્થના કરે છે? પોતાના ગુન્હાનો એ કેવા સાફ દિલથી એકરાર કરે છે (જૂઓ ૩૫:૪ ૬૦, ૬૩, ૨૮૮, ૪૨૨, ૨૬૮ અને ૪૪૯.)

ઉમર ખર્યામની ૩૫:૪આત પર વિચાર કરતાં સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે ૩૫:૪આતમાં જે જોર શોરથી ઉમર ખર્યામ શરાબની વાત કરે છે તે કયો શરાબ છે? કેટલાક અપવાદો સિવાય પુર્વના તેમજ યુરોપના લોકો એમ માની બેઠા છે કે ઉમર ખર્યામ દ્રાક્ષના શરાબની વાત કરે છે. અને તે શરાબ પીતો હતો. તેથી જ તે વારંવાર શરાબની વાત કહે છે. આ સંબંધમાં તેની થોડી ઘણી ૩૫:૪આત રજુ કરવી ઇષ્ટ છે. જેથી આપના ખ્યાલમાં આવી જશે કે તે કયા શરાબની વાત કરે છે. (જૂઓ. ૩૫:૪ ૪૪૫)

શરાબના વિષયમાં એની જે ૩૫:૪આત છે તે તમામમાં શરાબનો અર્થ સ્વર્ગનો પાક શરાબ થતો નથી તો એ શરાબ કયો છે એમ સ્હેજે શંકા થશે? એ શરાબે અંગુરી જ છે. પણ જે શખ્સ ૩૫:૪આતમાં શરાબની વાત કરે એ શખ્સ શરાબને પીતો જ હોવો જોઈએ એવું માનવાને કયું કારણ છે? શાદી, હાફેઝ, નઝામી વગેરે તમામ કવિઓ શરાબની તારીફ કરે છે અને શરાબ વિષેની તમામ વાતો કરે છે. તેથી શું એ લોકો શરાબ પીતા હતા? એમાંના ઘણા ઓછા

લોકોએ દ્રાક્ષની પ્યાલીને મ્હોં અડાડયું છે. હકીકત એમ છે કે કવિની કલ્પના અને ઇશ્કની નિશાપાણને તેજ કરવાનો આ માત્ર એક રસ્તો છે. આથી જ કવિએ વારંવાર શરાબનાં વખાણુ કરે છે. વળી ઊંમર ખર્યામતી કેટલીક રૂપાધ્યાત તો એવી છે કે એમાં શરાબનો અર્થ દેખીતી રીતે બેહિસ્તના શરાબ જેવો જ થાય છે. સાદી, હાફેઝના શએરામાંના શરાબનો અર્થ લોકો બેહિસ્તનો શરાબ કરે છે તો પછી એમના કાવ્યનો અર્થ સ્વર્ગનો શરાબ થાય અને આ શીલ-સુફના શરાબનો અર્થ દ્રાક્ષનો શરાબ થાય એવું કાંઈ કારણ નથી. પણ મુળ કારણ તો એ છે કે ઊંમર ખર્યામત ખિચારો જાહેર માણસ નહોતો, સુશીઓમાં એની ખ્યાતિ ન હતી. આથી જ એની રૂપાધ્યાત ઉપર પવિત્રતાનો ઓછાડ ઢંકાયો નથી.

કેટલાક ઊંમર ખર્યામતે દ્યુકેશીઅસ સાથે બુદ્ધિ અને સ્વભાવમાં સરખાવે છે. બન્ને જણાં જોકે સરખા બુદ્ધિમાન અને વિચારશીલ હતા, તોપણ તેઓ તેમના વખતના લોકો કરતાં વધારે વિદ્વાન હતા. અને તેમના હૃદય, સત્ય અને ન્યાયને ચાહનારાં હતાં. તેઓએ તેમના દેશના ખોટા ધર્મ સામે અને તે તરફની ખોટી ભક્તિ સામે બળવો ઉઠાવ્યો હતો; પણ તેમણે જે સારી આશાથી એ બગાડયું હતું તેને પાછું સુધારવા તેઓ અશક્ત હતા. અલબત્ત દ્યુકેશીઅસે એપીક્યુરસના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પોતાનું મન મનાવ્યું હતું અને એપી-ક્યુરસના સિદ્ધાન્તો કરતાં ત્યાગ વૃત્તિથી બધું સહન કરીને બ્રહ્માંડના નિયંત્રિત નાટ્ય ઉપર તે વિચાર કરતો. તે પોતે અને તેની આસ-પાસનું બધું (રોમન નાટ્યશાળાના તેણે લખેલા વર્ણન પ્રમાણે) તેની અને બાહ્ય સૂર્યની વચ્ચે ટાંગેલા પડદાના ફિક્કા છાંયાથી રંગાયું છે એમ તે સમજતો હતો. ઊંમર ખર્યામત આવી નકામી માથાકુટ

કરવાનો કાયર હોઇને તેણે પોતાની બુદ્ધિ અને વિદ્યાને પૂર્ણ ધિક્કારથી ખૂવારીમાં ફેંકી દીધી છે. અને આ ખરાં પુણ્ય, શરાબ વગેરેને વશ થઇને નસીબ, સ્વેચ્છા, હયાતિ અને નાસ્તિની શક્તિ ઉપર આધાર રાખી રાજી રહેતો. અસ્તુ.

x

x

x

x

ઉમર ખર્યામ કારસી ગણિતવેત્તા અને ખગોળવેત્તા તરીકે પ્રખ્યાત છે પણ તેની વધારે પ્રખ્યાતી કવિ તરીકે છે. એ કવિતામાં મુસલમાન ધર્મથી જુદી જાતના વિચાર દર્શાવેલા છે. તેની શૈલી મર્મ ભર્યા ટુંકા વાક્યો વાળી છે. તેના કેાઇ વિચારો અસ્પષ્ટ રહસ્યવાળા અને અદ્રેતવાદી જણાય છે. પણ ધણે ભાગે તે કેવળ અનિશ્ચરવાદી છે. અને જુના વિચારના ધર્મગુરુઓની સંકુચિત બુદ્ધિ, મતાધિતા, તથા કઠોર વૈરાગ્ય સામે તે સખ વાંધો ઉઠાવે છે. તેમજ છેક છેડે ગયેલા સુફીઓની ગાંડાઇ તથા ઢાંગને અને તેમના ઉન્મત પ્રલાપ તથા રહસ્યવાદને એ હાસ્યપાત્ર બનાવે છે; અને એ માટે તેમની જ રહસ્યવાદી ભાષા વાપરે છે. આ બાબતમાં તે હાફેઝને મળતો છે. તે હાફેઝના પહેલાં થઈ ગયો અને તેની શૈલી હાફેઝ કરતાં વધારે સાદી અને વધારે પ્રભાવવાળી છે. તેથી કેટલાક તેને હાફેઝ કરતાં ચઢીઆતો ગણે છે. ઉમર ખર્યામના કાવ્યોનો અભ્યાસ યુરોપના વિદ્વાનોમાં હાલ બહુ પ્રચાર પામ્યો છે. કેટલાક તેને પૂર્વના દેશોના વોલ્ટેર કહે છે. વોલ્ટેર પેઠે તે પણ અનિશ્ચરવાદી અને જડવાદી છે. તેની પેઠે જ તે ધર્મધિકારીઓનો ભારે ઉપહાસ કરે છે; અને દુઃખી મનુષ્યો તરફ સમભાવ દર્શાવે છે; પણ ઉમર ખર્યામની કૃતિઓમાં કેટલીક ખુબીઓ છે, તે વોલ્ટેરની કૃતિમાં નથી. ઉમર ખર્યામ મદિરાની, પ્રેમની અને પાંથવ સુખોની જે અસંગત પણ મોહભરી

સ્તુતિ લખીછે; સ્તિગ્ધ લાગણીઓ અને લાવોથી ભરેલા હૃદયના જે ઉત્કંઠામય ઉભરા પ્રકટ કર્યાછે; દુષ્ટ દેખી નસીબ સામે તેણે જે આવેશલયા ઉદ્ગાર કાઢ્યાછે, જગતમાં જે જે મહાન હોય, શુભ હોય, સુંદર હોય, તે સર્વનો નસીબ કેવો ધીમે ધીમે ક્ષય કરેછે, અથવા એકાએક નાશ કરે છે; અને તેનું નામ નિશાન કેવું હમેશ માટે ભુંસી નાંખેછે, એનું જે વર્ણન તેણે કર્યુંછે તેમાંનું કાંઈ વોલ્ટરની કૃતિમાં જોવામાં આવતું નથી. જિમર ખર્યામ, ખાચરન સ્વિનબર્ન અને શોપનહારની પેઠે દુનિઆને દુઃખ અને નિરાશાથી ભરેલી જૂએછે; અને તેથી પ્રતીતિ થાયછે કે તત્ત્વચિંતનમાં તથા કવિત્વમય કલ્પનામાં નિરાશાવાદ (Pessimism) નવો ઉદ્ભવ્યો નથી. જિમર ખર્યામની કવિતા રૂપાઈને નામે ઓળખાયછે. રૂપાઈએ છંદનું નામ છે. રૂપાઈની ટુકમાં ચાર ચરણ હોયછે. અને પહેલા બીજા અને ચોથા ચરણનો પ્રાસ મળેછે. ત્રીજા ચરણનો ઘણું ખરૂં કોઈ સાથે પ્રાસ હોતો નથી; તેણે આશરે ૫૦૦ રૂપાઈઆત લખેલી છે. (એનસાઇક્લોપીડીયા બ્રિટાનીકા નવમી આવૃત્તિ)

હરિલાલ દ્વારકાદાસ સંઘવી.

ભિમર ખત્યામની રૂખાઈયાત્

૧

એક દિન મહિરાગારમાંથી ખાંગ આવી પ્રભાતમાં.
“સાકી અમારા એ દિવાના ને પૂજારી મઘના;”
“તેઓ અમારી છાંદગીના જામને ભરી દે ન ત્યાં,”
“તું ભઠ ભાઈ આપણે ભરીએ મહિરાના શીશા.”

૨

એ મસ્ત રાતે તુજને લાવ્યો શું કામે અમ કને ?
ને આ પટાન્તર માંહથી હાંસલ થયું શું તુજને ?
તારા વિના દુઃખમાં રવડતા આઢમીની આગળે,
વંઠોળીયાની જેમ દૂંઢી કેાણ હ્યાં લાવ્યું તને.

૩

દુનિયા દિવાની આપણું આવાસ કાની આંહિતું,
તેમાં ગમી ને દુઃખ વિનાનું કાંઈ હાંસલ ના થયું;
અફસોસ છે કે આપણી મુશ્કેલી એકે ના ટળી,
ને આપણે દુઃખ ભાર વહેરી આંહિથી ચાલ્યા જશું.

૪

માલીક અમારી માગણી તું એક તો સ્વીકારજે,
તું હેતથી ઐશ્વર્યની અમને પિછાન કરાવજે;
રસ્તો અમે ના બૂલીએ તોપણ તને લાગે ઊધું,
તું આંખને સુરમે લગાવી દે રબા ખયામને.

૫

તું છીંને ભાઈ જરા મદદે અમારી આવજે,
તારી બલાઈથી અમારાં દુઃખ સૌ નિવારજે;
તેઓ અમારા દેહના શીશા ખનાવી દે ન ત્યાં,
શીશા મહિરાના ભરી દે હું ગટાવી જાઉં એ.

૬

મારા મરણ સમયે મને મહિરાવતી નવરાવજે,
ને મસ્તીના ગીત ગાઇને મમ દેહને ઢંકનાવજે;
જે કયામતે પણ કોઇને મારી જરૂર પડે કદી,
તો મદગૂહની ખાકમાંથી ચાર મુજને હૂંઠજો.

૭

જો કાલની પણ કો તને ના ખાતરી આપી શકે,
દુઃખથી ભરેલા દિલને આનન્દમાં તું રાખજે;
આ ચાંદની સમ ચળકતી મહિરા રૂપેરી તું પીલે,
જહાલી પછી એ ચંદ્ર આપણને નહિ શોધી શકે.

૮

આશક હમેશાં મસ્તીમાં ચકચુર થઇને વિચરે,
ને તે પુરેપુરા દિવાના, શેરીદા થઇને ફરે;
સાવધ થઇને સર્વ વસ્તુની કદુતા પી જતા;
આહે ગમે તે થાય તો પણ મસ્તીમાં તે લોટતા.

૯

ડાહ્યા જનો સંસારમાં મમતા લગાવીને રહે,
માયા ઉપર આસક્તિ તેઓ ઇશ્વરાર્થે તો ધરે;
જંબાજમાંથી છુટીને જ્યાં નિવૃત્તિ તે માગતા,
ત્યાં મોત મીઠું તેમને ઘસડી જતું કર થોભીને.

૧૦

કુરાન દેવી જ્ઞાનનો ભંડાર આપે વિશ્વને,
પણ પોથીનાં પાનાં કદી એ જ્ઞાન ના વાંચી શકે;
અંગુરના એ ભમ પર સોનેરી શબ્દો જે લખ્યા,
એ વિશ્વને પણ માન્ય એવું ઇશ્વરી ફરમાન છે.

૧૧

એ તું મદિરા પી નહિ તો મસ્તને મહેલું ન દે,
મુજને પશીમાની થશે તો હું રડીશ પ્રભુ કને;
તું તો શરાબ પીતો નથી એવી ખડાઇ તું કરે,
પણ મદને સારાં કહાવે, કામ એવાં તું કરે.

૧૨

ગમે તેવી મનોહર, બદશિકલ, હો દેહની મૂર્તિ,
મને સૌંદર્યમાં તો એ અનુપમ પૂર્ણ લાગેછે;
સુજનના આ મલિન ખંડે, મને માલૂમ નથી કોઈ,
કરૂપડા દેહને સૌએ હશે શણગારતા શાને ?

૧૩

અમારી આગમાંથી તો ધુમાડો ક્યાં હતો અહિંઆ ?
અમારા માલમાંથી શાદમાની ક્યાં હતી અહિંઆ ?
મને તેણે મદિરાગારનું નામ જ શીખાવ્યું છે,
અસલમાં તો મદિરાગાર પણ ક્યાંએ હતું અહિંઆ ?

૧૪

“ સનમ તો મૂર્તિપૂજકને પુછેછે “લકત ઓ ંહાલા,”
“ અમારો લકત તું શાથી થયો તે જાણતો કે ના ?”
“ સનમ જેને તમે નાજર અમારો વિશ્વમાં નીમ્યો,”
“ અમે પર તેમણે સૌંદર્યની ભુરકી જ નાંખી છે.”

૧૫

જગતમાં કોઈને બનતાં સુધી ના પીડજે કો દી,
અને તુજ કોધ જવાલાથી ન કોને ખાળજે કો દી;
કદી તુજને અખંડાનંદની ખાહેશ થાયે તો,
દુઃખી થાજે મગર દુઃખી કરીશ ના કોઈને કો દી.

૧૬

અકાથી કે ખુશીથી પણ પ્રભુને તેં પુજ્યા છે ને,
અજલના કોલમાં બેઢિસ્તને દોજખ સજ્યાં છે તેં;
તમારૂં ત્રિધ જીજ્ઞાસ છે અને મારૂં નથી કાંઈ,
અરે બેઢિસ્તમાં મુજ કાજ તો જગ્યા નથી ક્યાં એ.

૧૭

હું પી મહિરા ખૂબખૂબાં મસ્ત થાઈશ આલમે,
મારી કબરમાંથી મધુરી ગંધ એની પમરશે;
રસ્તે જનારા પંથીઓ બે સૌ જરા ત્યાં થોભશે,
તો એ અજખ ખુશખોઈથી નિજ લાન પણ લુટી જશે.

૧૮

તું બંદગીના તત્વમાં સૌ હૃદયને પીછાણી લે,
માલીકની દરગાહમાં તું તો મુસાને શોધજે;
જામે શીરાજી લાખ હો પણ એક દિલને ના મળે,
કાખા તણી દશમાં જઈ તું તેજ દિલને શોધજે.

૧૯

જે દિવસે જામે શીરાજી હાથમાં પકડીશ હું,
ને ખૂબખૂબાં ઢીંચીને મસ્તી મહિં લોટીશ હું,
અગ્નિ સમી એ પ્રકૃતિને પાણી સમા એ શબ્દમાં,
ત્યાં પણ હબરો મુકલીસોને સર્વમાં સરજીશ હું.

૨૦

આ કિવસો વહી જાયછે તેમાં મહિરા તું પીલે,
આ જીંદગી વીતી ગઈ પાછી કદી ના આવશે;
આ વિશ્વ પણ ખૂવારીમાં વહું જાય છે તું જાણજે,
તું પણ હમેશા પી મહિરાને ખૂવાર થઈ જશે.

૨૧

અમે તો એ મહિરાના હુકમ પર શિર ઝુકાવ્યું છે,
અને એ મીઠડીને જાન પણ કુરબાન કીધી છે;
અમારો સાકી પણ વીણા મહિરાની વગાડે છે,
અને એ ખ્યાલીને કાંઠે મહિરા પણ હસે છે ને.

૨૨

મહિરા ને મધુરી ખ્યાલી ને ગાયક અમે સૌ એ
અમારી આખરૂ, મૈત્રી, ભલા સૌ મયકદામાં છે;
નથી આશા દયાની વા સહનની ખોયફ ના કાંઈ,
હવાની, ખાકની કે આપ, આતશની ન પરવા છે.

૨૩

“ માહી કહે છે સુરધીને કે “ ગ્રીષ્મના આ તાપમાં, ”
“ સુકાયલાં આ ઝરણામાં પણ નીર પાછાં આવતાં; ”
સુરધી કહે છે, “ જો મને તુજને હલાલ કરે કદી, ”
“ મૃત્યુ પછી મારે મને પાણી, મધુનો લેહ ના. ”

૨૪

કદર ને દીન માંહે એક આત્મા તો વિરાજેછે,
અમર ને ક્ષાની દુનિઆમાં ભલા એ એક આત્મા છે;
ખુશી તું રાખજે એવા અમોલા એક આત્માને,
જીવનનો આપણો નફો ભલા એ એક આત્મા છે.

૨૫

આકાશ તારા વેરથી આ પાયમાલી થઈજાછે,
જુરાઈ એ કંઈ યુગથી તારી પુરાણી રીત છે;
ઓ ખાક ! જો તેઓ કદી તારૂં જીવન ચીરી જાય,
તારા જીવનમાં તો અમોલાં મોતીનો ભંડાર છે.

૨૬

નદીઓ વહેછે બહેનમાં, પવનો વહે વેરાનમાં,
આ જાંઠગી પણ તેમ કંઈ વીતી ગઈ એ રોજમાં;
હું એ દિનેના ડંશની ના કોઈ દી પરવા કરું,
આ દિવસો વહી જાય છે, જાશે વળીએ સાનના.

૨૭

અણમોલ એ હીરો અવર કે ખાણમાંથી નીકળ્યો,
ને એ અમોલાં રત્ન પર જુદી નિશાની છે જુઓ;
આ તો બધાંએ આપણાં જુદાં જુદાં અનુમાન છે,
ને ઈશ્કનો પ્રસ્તાવ એ ખીજી જીલેથી તો થતો.

૨૮

મારી યુવાનીનો સમય અણમોલ તે આજે જ છે,
હું સુખ માફ નિત્ય માનીને મદિરા પીઉં એ;
ખારાશ વા મીઠાશ હો પણ જામને ન વખોડજે,
આ જીંદગી ખારી બની તેથી સહુ ખાફ જ છે.

૨૯

ઓ આત્મ, જો દુઃખમાં સડયા કરવું લખ્યું તુજ કર્મમાં,
ને ભાગ્યના રંગો બધા સહવા લખ્યા તુજ કર્મમાં;
જો અંત વખતે તું નકી આ દેહથી છુટી જશે,
ઓ આત્મ તો તું શીદને આવ્યો હશે આ દેહમાં ?

૩૦

જો કાલનું નિર્મોણ તારા હાથમાં આજે નથી,
તો કાલનો વિચાર પણ કરવો નકામો છે નકી;
તાફે જીગર આશક ન હો તો જોકે પણ પો નહી,
આ જીંદગી બાકી અમર ના વિશ્વમાં છે કોઈ દી.

૩૧

દુઃખમાં બધાને ખારણે ના કોઈને જામવું થટે,
ચડતી અને પડતી સદા નીભાવવી સૌને થટે;
આકાશના ખ્યાલા અને તકદીરના પાસા વલી;
જે ચિત્ર પેદા થાય તેની સાથ તો રમવું થટે.

૩૨

આ જામ પણ મારી સમું એ ઇશકમાં સપડાયું છે,
માશૂકના એ મોહમાં તો બંદીવાન બન્યું જ છે;
જે હાથ એની ગરદને હમણાં જ તું નિરખી રહ્યો,
સૌ ચારની ગરદન ઉપર વીંટાયેલો એ હાથ છે.

૩૩

અહિં આપણે આવ્યા પહેલાં રાત ને દિન તો હતાં,
આકાશ પણ સૌ કામને માટે અહિં ધુમતું હતું;
આ ખાક પર સલાગીને ભાઈ કદમ તું મુકજે,
એ ખાક પણ વખતે સનમની આંખની કીકી હશે.

૩૪

સૌ દેવળો ને મસજીદો એ પ્રાર્થના મંદિર છે,
ને ઘંટનાદ બધા કંઈ એ પ્રાર્થનાની રીત છે;
તસખી અને કશ્તી અને કાખા અને વળી કોસ એ,
સૌએ પ્રભુની પ્રાર્થનાની વિવિધ રંગી રીત છે.

૩૫

વિધિના દક્તરે તો જે થવાનું તે થયું છે ને,
અને નેકી બદીથી એ કલમ ખરડાઈ પણ ગઈ છે;
નશીબમાં જે લખ્યું તું તે બધું તેણે હઈ દીધું,
હવે તો ખૂરવું રાવું બધી એ વ્યર્થ વાતો છે.

૩૬

હું તો ભલી, જુરી ન વાતો કોઇને પણ કહી શકું,
 દુકી જખાંથી હું ન લાંબી વાત કાંઇ કરી શકું;
 મારી સ્થિતી તો એવી છે, શ્રદ્ધા ન હું રાખી શકું.
 વા ખાનગી મુજ દિલની પણ કોઇને કહી ના શકું.

૩૭

મારી જનેતા પાસ તે બેઠો નહી, ન્હાસી ગયો,
 તે વાળનારો તો અમારા પાક લુવનમાં ગયો;
 કે વૃદ્ધ મહિરાગારમાંથી આવીને બોલી ગયો,
 “તું મઘ પીલે જીવગી આ પણ વહી કેા દી જશે.”

૩૮

માલીકની મમતા વિના મેં સ્થાન પણ શોધ્યું નથી,
 ને વિશ્વમાં દરિયા દિશા વિષ્ટ સ્થાન મેં લીધું નથી;
 મનના તરંગોમાં મને મુશ્કેલી જે આવી નહી,
 તે દુર કરીને મેં કળથી વેર પણ ખાંધ્યું નથી.

૩૯

જો તે વફાદારી કરે તો તે વફાઇ મારી છે,
 યા તે કમુર કરે જ તો, મારી નિયત એ જુરી છે;
 તે લેખવે કદી વિષ તો તેની અસર થાશે નહીં,
 ને જો અસર થાશે કદી, તો હંશ એ મારો જ છે.

૪૦

તારી બુદ્ધાઈથી ગમી કે કિલમાં નથી તે નથી,
તારી કિવાની તો પ્રભુની દ્રષ્ટિમાં નથી તે નથી;
તારા મગજમાં કેઈની કિવાની ધુસી ગઇ નથી;
તારી કિવાની તેથી કે શિરમાં નથી તે તો નથી.

૪૧

હું સાવધાન રહુંજ તો શાદી છુપાઈ જાયછે.
હું મસ્ત હોજીં એ સમે પીવામહિં તુકશાન છે.
મસ્તી અને હુશીઆરીની વચ્ચે હું ઝોલાં ખાજીં છું,
હું એમનો ખૂલામ છું, માફં જીવન પણ એ જ છે.

૪૨

આ જામને સરખવવા જેણે મહેનત લીધી છે,
તેણે શું કામે મસ્તને એ ફેડવા દીધો હશે ?
માશૂકની આવી મનોહર મૂર્તિને તેણે જનો,
શા પ્રેમથી સરજી હશે, શા ક્રોધથી લોપી હશે ?

૪૩

મૃત્યુ અને વિનાશનો સૌ ખોદ તારી મસ્તી છે,
વિનાશમાંથી તું અનન્ત હયાતીને તો પામશે;
જ્યારે ઈશુની ચેતનાથી જીવ મુજમાં સંચર્યો,
ત્યારે પછી મુજ કાજ મોતે હાથ ધોયાછે હવે.

૪૪

માશૂકની સાથે તને નવરાશ પુરી હોય તો;
નવરોજની લાલી સમું તું જામ લેજે હાથમાં,
તું પી મદિરા ખૂબખૂબાં, આસમાન તને કંઈ,
વંટોળીયાની જેમ ઓચિંતો જ ફેરવશે અહિં.

૪૫

જો આપણી ઇચ્છાનુસારે કામ ના કાંઈ થશે,
તો આપણી કેશેશનેા પણ ખ્યાલ કયાં જાશે હવે;
પણ આપણે એવી ઉપાધિમાં સદા બેઠા છીએ,
મોડા અહિં આવ્યા અને બેઠ્યા તહિં જાણું પડે.

૪૬

ખયામ! તારા પાપ માટે દુઃખ તું શીદને ધરે,
દુઃખી થવાથી શું વધારે ખોટ હાંસલ છે તને;
પાપ જેણે નથી કર્યું તેને રહમ પર હક નથી,
ખાપુ રહમ એ પાપીઓને કાજ છે, ના શોચજે.

૪૭

એ ખાનગી પડદા મહિં પણ રાહ કેને છે નહિ,
આ છાંતીના લેદનો કે માનવી લેદ નહિ;
આંહિ કબરખાના વિના ખીજે નિવાસ મળે નહિ,
અફસોસ છે કે વાત આ પણ કાંઈ દુકી છે નહિ.

૪૮

આ બેવફા આલમ અહિંનું આપણું રહેઠાણ છે,
તેમાં બધી જ સમાનતા હું શોધીને થાક્યો જ છું;
તારી સુરત ના અંદ્ર જેવી, જ્યોતિ પણ તેને કહી,
તારું સરો જેવું બદન ના, પણ કહ્યું તેવું જ મેં.

૪૯

દેવળ મહિં, મસજીદમાં, મઠમાં અને નિશાળમાં,
ઇન્સાન બહીવે નરકથી ને સ્વર્ગને સૌ શોધતા;
જે આદમી માલીકની આ ખાનગીને બાણતો,
તે તો નકામી વાત આવી દિલ મહિં ધરતો નથી.

૫૦

તે વિશ્વને જે જે અવર જોયું અહિં તે કંઈક છે,
તે સાંભળ્યું, કીધું અહિં જે તે બધું પણ કંઈક છે;
આકાશની તે સર્વ બાણુ જોઈ તે પણ કંઈક છે,
તે ખાનગીમાં જે ખરીદ્યું તે બધું પણ કંઈક છે.

૫૧

સંસારના ડાહ્યા જને સુજને કહ્યુંતું સ્વપ્નમાં,
“આ ખવાબમાંથી શાદીના પુલ કોઈ દી ખીલતાં નથી;”
“તું કાર્ય જોવું શું કરે કે મૃત્યુમાં ભળવું પડે,”
“તારે કબર માંહે સુવું પડશે, મદ્રિશ તું પી લે.”

૫૨

આ છાંડગીની ખાનગીને જો દિલે જાણી હતે,
તો તો પ્રભુની ખાનગી એ મૃત્યુ સમયે જાણશે;
જો તુંજ તારા રૂપને હાવાં કંઈ જાણે નહીં;
તો કાલ તારા આત્મને તું જાણશે કયાંથી અરે ?

૫૩

જ્યારે ખડા આકાશને ગમખવાર દિવસે ચીરશે,
ને અંધકાર સિતારના એ તેજને શરમાવશે;
ત્યારે ખુદાની ખાંદ પકડી હું પોકારીશ એટલું,
“તું શીઠને નિર્દોષ જનને મૃત્યુમાં સપડાવતો ?”

૫૪

આ ખાનગી કે જંગલીને ખુલ્લી થાવી ના ઘટે,
આ વાત સૌએ મૂર્ખથી છુપી રહેવી તો ઘટે;
તું માણસોને કયાં સુધી પજવેજ છે એ જોઈ લે,
આ આંખ સૌ ઈન્સાનથી પણ છુપી રહેવી તો ઘટે.

૫૫

સાકી જમાનો આપણી પરખે કદી ના હોય જો,
તો વિશ્વમાંહે આપણે મારે જગ્યા ખાલી નથી;
જો આપણી પાસે મદિરાનો મીઠો ખ્યાલો હશે,
તો તો ખુદા પણ આપણા કબજા મહિં છે જાણને.

૫૬

એં હુંગી આખી પુલો ને જામમાં ગાળી જ છે,
પણ વિશ્વમાં માફં કદી એ કામ પાર પડ્યું નથી;
મીઠી મહિરાથી કદી મુરાદ ના બર આવી તો,
એ જે દશા થાવી હશે તે તો બધી હજીયે થશે.

૫૭

તું જામ દે મુજ હાથમાં મુજ હિલ સળગી જાય છે,
ને હુંગી આ ઝાંઝવા જેવી મને દીસે જ છે,
કીસ્મત તણું ખીલવું સખે તું સ્વપ્ન સમ તો જાણજે.
ને આગ યુવાની તણી પાણી સમી તું સમજજે.

૫૮

અમે આશક છીએ કાફર, મુસલમાનો ખીજ કે છે,
અમે તો નાતવાં કીડી, સુલેમાનો ખીજ કે છે;
ફિક્કા અમારા ગાલની અને જુના લખાયાની,
ન કી'મત ઉપજે કાંઇ, કરાળ વેચુ ખીજ કે છે.

૫૯

પીવી મહિરા, મસ્ત રહેવું, એજ મારી રીત છે,
દીનથી, કફરથી દુર રહેવું એજ મારો ધર્મ છે;
માશૂકને પુછ્યું “તમારૂં પદ્ધતું શું દેવું ઠર્યું ?”
તેણે કહ્યું, “તારા જીગરની શાદી મારૂં પદ્ધતું છે.”

૬૦

નથી લાયક મુસલમાનીન હું, નથી હું મિત્ર મૂર્તિનો,
ખુદા બાણે મને કંઈ ખાકથી તેણે સજ્યો એવો;
ફકીર કાફીરને નાપાક વેશ્યાના સમો હું છું,
મને ના દીન, હુનિઆની અને બેહિશતની આશા.

૬૧

તુજ આત્મ શ્વાન સમાન, પીંજરમાં સદા સીધો રહે,
વેરાનમાં તે ખૂબખૂબાં ખાંગ પોકાર્યા કરે;
શિયાળ જેવી અપળતા ને ખર સમી નિદ્રા કરે,
ચિત્તા સમી ફૂરતા, વરૂ જેવી ફરેખી તેની છે.

૬૨

જે જે વનસ્પતિ ઝૂલતી ઝરણાં કિનારે ભગીછે,
એ દેવદૂત સમાન કોઈ અધરમાંથી ભગીછે;
તું એ વનસ્પતિ પર કદમ ભૂલે ચૂકે ના મૂકજે,
કોઈ સનમની ખાકમાંથી એ વનસ્પતિ ભગીછે.

૬૩

જેના હૃદયમાં ધર્મની એ અજબ જ્યોત પ્રકાશતી,
તેઓ બધા મસજીદ કે મંદિરમાં વસતા હશે;
ને ઇશકના આ દફતરે નામો લખ્યાં છે જેમના,
તે સર્વ કોઈ સ્વર્ગથી ને નરકથી છુટયા જ છે.

૬૪

કાવસ, કબાદ અને વળી એ તુસના પણ રાજ્યથી,
એ મધનું પણ એક ટીપુ તો વધુ પ્રિય છે મને;
આશક પ્રભાતે મધગૃહમાં ખાંગ જે પોકારતા,
એ સાધુઓની પ્રાર્થનાથી પણ વધુ પ્રિય છે મને.

૬૫

હું તો ગમે તેવો લલ્લેને દોષવાળો હોઉં તો,
પણ મૂર્તિપૂજકની સમો હું તો નિરાશ નથી થયો;
હું પી મદિરા ખૂબખૂબાં ને મરી જાઉં કદી,
માશું સનમ, ખ્યાલું, જહન્નમ, સ્વર્ગની પરવા નથી.

૬૬

હું તો મજા ખાતર મદિરા કોઈ દી પીતો નથી,
વા માન, ધર્મ, શ્રીસાદ ખાતર પણ કંઈ પીતો નથી;
ખાહેશ છે ટાળી અહં આત્મોન્નતિને મેળવું,
હું એકલો આ કારણે જાએ શીરાણ પીઉં છું.

૬૭

લોકો કહે મસ્તો જહન્નમમાં સદાએ સડમડે,
એ વાત ખોટી છે, દિવાના, માનશો કોઈ નહીં;
જો આશકો ને મસ્ત સૌ જહન્નમ મહિં વસતા હશે,
તો સ્વર્ગ પણ ભાઈ હથેળીના સમું કાલે થશે.

૬૮

શાખાનને વળી રજબમાં તું મધ ઠો ના પીજે,
એ તો ખુદાના ખાસ મહિના વિશ્વમાં લેખાયછે;
શાખાનને વળી રજબએ હજરત તણા મહિના નથી,
રમજન માંહે આપણે મદિરા સુખેથી હીંચશું.

૬૯

રમજન આવ્યો ને મદિરાની રૂતુ તો વહી ગઈ,
મીઠી મદિરાની સુનેરી એ ઘડી પણ વહી ગઈ;
ને આપણી પાસે મદિરા તો પીધા વિણ રહી ગઈ,
જે તક મળી તે ભોગવ્યા વિના અરેરે વહી ગઈ.

૭૦

આ મદદ દોરંગી અને છે ધર્મશાળા આપણી,
રાત્રિ અને દિવસ તણું આરામ સ્થળ પણ એજ છે;
એ તો જગત છે એજ જ્યાં જમશેદ લાખો થઈ ગયા,
એ તો ઠમર છે એજ જ્યાં બહેરામ લાખો સુઈ ગયા.

૭૧

જ્યારે હવે તુજ શાહમાનીના કુલો ખીલ્યાંજ છે,
ત્યારે હવે મીઠી મદિરા શીદ તું પીતો નથી;
તું મધ પીલે આ જમાનો દ્રોહીને હરામી છે.
આવો દિવસ તુજને પછી મળવો બહુ મુશ્કેલ છે.

૭૨

જે મહેલમાં બહેરામ બેસીને મહિરા દીવતો,
ત્યાં સિંહને શિયાળ પણ આજે હવે આજોટતા;
બહેરામ જેણે ગોરને પંજા મંહિ લીધું હતું,
તે કબરમાં આજે સુતો છે તે બધું બેયું તમે.

૭૩

સૌ વાદળાં આવ્યાં, રડયાં હરીયાળી લીલી ઉપર,
જામે શીરાજીના વિના ના જીવવું કોદી ઘટે;
જે જે વનસ્પતિ આપણું આજે તમાશાગાહ છે,
આ દેહની વનશ્રી થશે તેમજ તમાશે કોઇનો.

૭૪

આજે જીમ્માનો પાક ખુશનુમાઈ દિવસ છે જગે,
ઝોજસ ભરેલી ખ્યાલીમાંથી તો મહિરા તું પીલે;
તું જો હમેશાં એક ખ્યાલું મદનું પીતોજ હો,
તો આજ બે ખ્યાલી પીજે તું, આજનો દિન ખુશ છે.

૭૫

જે જે મહિરા કુદરતી મીઠાશ પૂર્ણ ધરાવતી,
તે કેા સમે ખારી અને મીઠી વળી થાતી કદી;
તું જો કહે કે હસ્તિની નાસ્તિ અહિં પણ થાયછે,
એ ગુણ તો તેનો નથી પણ જાત તેની ગુણી છે.

૭૬

આ તાયફાની આગમાંથી ધુમ્ર વિણ કંઈ નાં મળે
 ને કોઈની ઉમેદ કરવી એ સલામત પણ નથી;
 આ વિશ્વ જે આકાશની છાંઈએ શુભાન ધરાવતું,
 એની વિનાશી જાળમાં પણ સુખ મેં દીધું નથી.

૭૭

આ વિશ્વમાં જે આદમીમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે તને,
 જો તું વિચારીને જૂએ તો તેજ તારો શત્રુ છે;
 તું આ જમાનામાં ન મૈત્રિ કોઈની પણ રાખજે,
 આ દુન્યવી લોકોની સાથે મૈત્રિ દુરથી સારી છે.

૭૮

નાદાન, આ જીવતી શિકલની તો ખૂબી પણ કંઈક છે,
 આકાશના એ ધૂમટોની પણ ખૂબી એ કંઈક છે;
 આ પ્રકૃતિને પ્રવૃત્તિની શાંતિ માંહે ઐક્ય છે,
 તું થા ખુશી આ મામલા માંહે ખૂબી પણ કંઈક છે.

૭૯

જો અખસરા, ગાયક, મદિરા, મારી સાથે હોય તો,
 ને જૂલતી નદિના કિનારે એક વાડી હોય જો;
 તો તો જહાન્નમની દખલને દુઃખથી પણ એ બહું,
 જો સ્વર્ગ કોઈ હોય તો એના વિના ખીજું નથી.

૮૦

તે વૃદ્ધ મહિરાગારમાંથી મસ્ત થઈને નીકળ્યો,
તેને ખલે શતરંજ ને હાથોમહિં પ્યાલી હતી;
મેં વૃદ્ધને પુછી લીધું કે આપના શું હાલ છે ?
તેણે કહ્યું “ પી મદ્ય, જગતું કામ તો યાશે પછી.”

૮૧

એ ખુલ્લખુલોને બાગમાંહે રાહ જ્યારે ત્યાં જડયો,
ત્યાં તેમણે જામે શીરાજીને પુલો હસતાં દીઠાં;
જે જે ખીના તેણે કહી તે હોઠપર આવી ઊભી,
તું જાણજે આ જાંઠગી વીતી ન પાછી આવશે.

૮૨

ખચ્યામ, તારો દેહ તંબુની સમો દીસેજ છે,
ને આ વિનાશી દેહનો આત્મા વડો સુલતાન છે;
આ જીવ જ્યારે તંબુમાંથી બારણે વહી જાયછે,
ત્યારે ફિરશ્તા મોતના તંબુ ઉઠાવી લેજ છે.

૮૩

ખચ્યામ જેણે જ્ઞાનના તંબુ અહિં શીવ્યાજ છે,
એ તો અચાનક દુઃખની ભડી મંહિ સળગી ગયો;
એની જીવન રજબુ અજલની કાતરે કાપી અને,
એને કમના એ હલાલે મફત તો વેચ્યોજ છે.

૮૪

એ પુલવાડીના તીરે જામે શીરાજી જો મળે,
તો હું સનમ સાથે વસન્તોત્સવ કરીશ ઊમંગથી;
હુનિયા ભલેને ચઢાય તેવું એ નકાફે લેખતી,
એવે સમે જો સ્વર્ગને હું યાદ કરું તો ઠીક છું.

૮૫

આનન્દના એ સમયમાં જામે શીરાજી ઠીક છે,
માથકતું એ ગાન મીઠું ને સિતારી ઠીક છે;
જે સાધુને જામે શીરાજીની કદર કાંઈ નથી,
તે આપણાથી લાખ ગાઉ દૂર રહે તો ઠીક છે.

૮૬

સાફી અને મદિર! વિના આ વિશ્વમાં કાંઈ નથી,
સિતારીના ગાયન વિના ગાવું બીજું કાંઈ નથી;
આ વિશ્વના અહેવાલમાં હું જેમ ઉડો જાઉં છું,
હાંસલ મંદિરે હુંજ સાંપડે બાકી બીજું કાંઈ નથી.

૮૭

આ આત્મથી તું તો નિરાળો વિશ્વમાં ક્યાંઈ જશે,
માલીકની સૌ ખાનગી ખુદી થશે તુજ સામને;
તું મધ પીલે ક્યાંથી તું આવ્યો અહિં એ બાણના,
તું થા ખુશી કે તું અહિંથી ક્યાં જશે એ બાણના.

૮૮

બહુ નહીં જો છે જ તો તો જીવનું શાને પછી ?
આશા તણા રસ્તા નકામા માપવા શાને પછી ?
જો એ જગ્યાને છોડવાની કોઈને ઈચ્છા નથી,
તો એ સફરથી દુર રહેવું, યોગ્ય શાને પછી ?

૮૯

શીરાજના ગુલુગાન કરવા એજ માફ કામ છે,
મારી દશા હો ચ્હાય તેવી ત્હાય મીલકત મારી એ;
ઓ સાધુઓ ! જો અકલ ઊસ્તાદ હોયે આપનો,
થાજો ખુશી કે આપનો ઊસ્તાદ મારો શિષ્ય છે.

૯૦

લોકો મને પાપી ગણી બદનામ આપે છે કંઈ,
નિર્દોષ છું પણ તેમણે તેવો મને ધાર્યો જ છે;
ઇસલામની વિરુદ્ધ કંઈ મારા ઉપર, ડાહ્યા જનો !
મસ્તી અને માશૂક વિના આરોપ પણ બીજો નથી.

૯૧

આશા અને તૃષ્ણાની પાછળ તું ફરીશ કદી જગે,
હું એટલું કહું છું નહીં કે તું બીજારી તો થશે;
તું કોણ છે ને ક્યાંથી તું આવ્યો અહિં એ બાણી લે,
તું શું કરે, ને ક્યાં જશે, તું એ જરા સમજી જ લે.

૯૨

સંસારના સંતાપથી મારી કમર વળી ગઈ જ છે,
 ને આંખમાંથી આંસુની ધારા કંઈ વહી જાય છે;
 આ વ્યર્થ આફતને લીધે જહાનમ ખુદ લાગે મને,
 ને સુખને સમયે મદિરા સ્વર્ગ સમ લાગે મને.

૯૩

હું ઘેર પાપી છું જગે તારી દયા ક્યાં છે પ્રભુ ?
 હું ઘેર અજ્ઞાની જ છું તુજ નૂર તો ક્યાં છે પ્રભુ ?
 જો તું મને બેહિશ્ત મારી ભક્તિથી આપીશ તો,
 તારી દયા, મમતા અને માયા બધી ક્યાં છે પ્રભુ ?

૯૪

જેણે મને પેદા કર્યો તેણે નરક ને સ્વર્ગમાં,
 એ ફપલેદ કર્યો હશે શીદને, ન બાણું વાત એ;
 કેા ફૂલવાડીમાં સનમ, ખ્યાલું, સિતારી જો મળે,
 એ રોકડું સૌ દે મને ને સ્વર્ગનું સુખ તું જ લે.

૯૫

હું તો મદિરા પીએ છું ને શત્રુઓ નિંદે મને,
 તેઓ કહે છે મધ પીવો ધર્મથી વિરુદ્ધ છે;
 જામે શીરાણ પીવી એ જો ધર્મથી વિરુદ્ધ છે,
 તો શત્રુઓનું ખૂન પીવાની મને શું છુટ છે ?

૯૬

ઈનસાનમાં જે જે લલાઈ ને ધુરાઈ ઘડાઈ છે,
જે જે ગમી ને શાદમાની કીસ્મતે અળખાઈ છે;
તું તેમને આકાશની શક્તિ કદી ના લેખજે,
તારાથી તો આકાશ પણ સો સો ગણું નિર્મોલ્ય છે.

૯૭

જે તીર મૃત્યુ ખેંચતું, એ કોઈને ઢબજે જ છે,
ને આ મહત્તા, માલ, જર એ તો બધું પણ કંઈક છે;
હું જેટલું ધંધાની નજરે ખારિકીથી જોઈશું,
ત્યાં તો લલાઈ એ લલાઈ છે, ને અવર પણ કંઈક છે.

૯૮

જે દિલ પુરેપુરું વિરાગી વિશ્વમાં ના થઈ શકે,
તે જીંદગીભર ખૂબ પશ્ચાતાપ તો કરતું રહે;
જે દિલ વિરાગી છે અહિં તે તો પુરું આનંદી છે,
ખાકી બધું જે છે અહિં તે દુઃખથી ભરપુર છે.

૯૯

જેનું હૃદય દાનાઈ ને આનન્દથી ભરપુર છે,
તે જીંદગીની એક પણ પણ ના નકામી ગાળતો;
કાં તો ખુદાનો મહેરને માટે સહાએ તે મથે;
વા મલ પીને મસ્તીમાં નિજ સુખને શોધે જ છે.

૧૦૦

જ્યારે અમારા દેહની માટી મિલાવી માલીકે,
ત્યારે જ તે અમ કાર્યના પરિણામને સમજ્યો હતો;
મેં એક પણ ગુન્હો પ્રભુ-આજ્ઞા વિના કીધો નથી,
તેણે કયામતને દિને મારે બળી શાને જલું ?

૧૦૧

તેઓ તને જુમ્માનો દિવસ આપતા ના ત્યાંસુધી,
તું એક હકતો આ મદિરા ખૂબખૂબ પીધ લે;
પણ આપણ હીનમાં જુમ્મા, શંખા કંઈએ એકના,
તું તો ખુદાને પૂજજો, દિવસ પૂજક તું થા નહી.

૧૦૨

પ્રભુ તું તો દયાળુ છે, દયા બિહાર તારી છે,
પ્રભુ તો પાપી જન સૌ સ્વર્ગની બહાર શીદને છે ?
અમારી ભક્તિથી દે તો ન તારી એ કરીમી છે,
પ્રભુ બિહાર પાપીને કરીમી તો જ તારી છે.

૧૦૩

આ રોજગાર ફીસાદનો સંભાળીને તું ચાલજે,
તું ચેતજે ભાઈ, જમાનાની કટારી તેજ છે;
તુજ કાર્યમાં જો આ જમાનો લાલચો નાંખેજ તો,
સંભાળજે ના થાપ ખાજે, ઝેર એ માંહે ભયું.

૧૦૪

જ્યાં જ્યાં કુલો ને મઘની લાલી પડે તુજ દષ્ટિએ,
એ કેટલાએ શાહના ખૂનથીજ એવી થઈ હશે ?
આ ખાકમાંથી જે કુલો ખીલે હમેશાં વિશ્વમાં,
માશૂકના એ ગાલનું તો છુંદણું કોઈ હશે.

૧૦૫

મીઠી મહિરા રત્ન છે ને જામ તેની ખાણ છે,
ને જામ એ તો દેહ છે ને મઘ તેનો જાન છે;
આ જામ નવરંગી મહિરાનું હસેછે જે મીઠું,
એ કોઈ જખ્મીના હૃદયના ખૂનનું ટીપું હશે.

૧૦૬

જામે શીરાણું તું પીલે, આ અમર જીવન એજ છે,
તારી યુવાનીનું બધું હાંસલ બલા પણ એજ છે;
આ તો જમાનો મસ્તીને, પુલો, મહિરાનો, જ છે,
તું જે ઘડી ખુશી થજે, આ જીંદગી પણ એજ છે.

૧૦૭

તારે કબર માંહે સુધું પડશે, મહિરા તું પીલે,
તારું નથી ત્યાં મિત્ર, માશૂક કે હરિકે કોઈએ;
આ વિશ્વની સૌ ખાનગી તું કોઈને કહેજે નહિ;
કરમાયલાં કુલો ફરીને કોઈ દી ખીલતાં નથી.

૧૦૮

એ હુરની સાથે નિકા પઢવા મુખારક તે ગણે,
પણ દ્રાક્ષનું ખ્યાલું મને તો ખૂબ મીઠું લાગતું;
તું તો નગદ લઇને રહેજે હુર ખાલી વસ્તુથી,
ને દોલનો આવાજ હુરથી સુણવો એ ઇંટ છે.

૧૦૯

દિલડું કહે મારે ઇલિમ શીખવાની ઘણીએ હોંશ છે,
જો તું શીખાવી એ શકે તો હોંશથી શીખાવજે;
તેને કહ્યું મેં કે “અલીફ” તું શીખજે પુરેપુરો,
જો આદમી એ હોય તો તેને હરફ એ પૂણ છે.

૧૧૦

માફ અહિંઆ આવવું, મુજ હાથમાં જો કંઈ નથી,
ને વિશ્વથી ઈચ્છા વિના જાવું જરૂર પડે કદી;
સાકી કમર કસી લે અને તું સાવધાન થઈ રહે,
હું વિશ્વના દુઃખો મદિરાથી બધાં ઘોઘશ કંઈ.

૧૧૧

હું જ્યાંસુધી પાણી ઉપર પથરા ફગાવું ત્યાંસુધી
હું મૂર્તિપૂજકના કરજમાંથી છુટવો છું આ જગે;
ખચ્યામ જેણે નરકનું એ નામ અહિં દીધું હતું,
તે કે સમે તો સ્વર્ગમાં ને નરક માંહે પણ હતો.

૧૧૨

નવરોજની મીઠી લહર સૌ પુલને સારી જ છે,
ને આ મનોહર વિશ્વમાં સૌંદર્ય ગમતું સર્વને;
જે જે અહિં વીતી ગયું છે તે બધું સાફ નથી
તું તો ખુશી થાજે ભલા કે આજનો દિન ઠીક છે.

૧૧૩

“ તું ઉઠ માશૂક જામ દે, ” કેવા મજાના શબ્દ એ,
“ તારા મધુર અને મનોહર ઓપ્ટ તો મારા થશે; ”
“ તારા ગુલાબી ગાલ જેવી તું મદિરા પા મને, ”
“ માફ મગજ તારા વિખાયેલ વાળ સમ અસ્થિર છે. ”

૧૧૪

મેં વિશ્વની પથ્થુ પાર પેલી અનન્ત સીડી ઉપર,
બેઠિશ્તને જહાનમ, કલમ ને નોંધ ને ઢુંઢયા જ છે;
મારા શુરૂએ તે પછી દિક્ષા મને દીધી અહિં,
બેઠિશ્ત ને જહાન્નમ, કલમ ને નોંધ તારી પાસ છે.

૧૧૫

આ વિશ્વમાં જે સત્યના કુલને નથી ચુંટી શક્યા,
તેઓ સરળ એ રાહમાં હજીએ નથી આવી શક્યા;
એ સુસ્ત ડાળીને મનુષ્યોએ હલાવી છે જરા,
ને આજનો દિન ફાની છે ને કાલ પહેલો દિન છે.

૧૧૬

હાવાં જગતને આંગણે મીઠી વસન્ત ખીલીજ છે,
ને પ્રાણીઓને વિશ્વ આ રૂંડું મનોહર તો દીસે;
તરૂંઓ સુસાના હાથ જેવા કુલથી શોભી રહ્યાં,
ને કાંઈકટના શ્વાસે સુતેલું વિશ્વ ચેતનમય બન્યું.

૧૧૭

જેના હૃદયમાં સ્નેહ ના, તેને લાનત લાખ છે,
ગાંડા, દયાળુ દિલનો તો મુસ્તફા કોઈ નથી;
બેઘરક થઈ તું એક દિ પશુ ગાળશે જ્યારે જગે,
એ દિવસ જેવો કોઈ દિવસ તેં શુભાચો તો નથી.

૧૧૮

મુજ દિલને તારી સુગંધ મળી જીવાની લહેરમાં,
અમને તજીને ત્યારથી એ હુંદવા લાગ્યું તને;
હાવાં મને એ યાદ કેા દિ આવતું જરાએ નથી.
તારી સુગંધી લઈ હવે તુજ પ્રકૃતિ એ લઈ જશે.

૧૧૯

જામે શીરાણ તું પીલે આ મુઠક મહમદનો જ છે,
સિતારીને તું સુણજે આ સુર દાઉદનોજ છે;
તું તો અંહિ આવાગમનનો ખ્યાલ કાંઈ કર નહિ,
તું તો સદા રહેજે ખુશી મહસુદ એનો એજ છે.

૧૨૦

દશ ધર્મ, નવગ્રહ, આઠ સ્વર્ગ, પાતાળ સાત, દિશા છએ,
પાંચેન્દ્રિય, ભૂત ચાર, ત્રણ ગુણ, ઈશ્વરે સરજ્યાં જ છે.
બ્રહ્માંડ આ પણ એ પ્રભુની સૃજન લીલા અજળ છે,
પણ તું સમો નર ઈશ્વરે આ વિશ્વમાં સરજ્યો નથી.

૧૨૧

લાખો ઈસુએ ભેયું તેનું તેજ દેવળ એજ છે,
લાખો મુસાએ નિરખ્યા જે પહાડ તેના તેજ છે;
લાખો કંઈ શાહે નીહાળ્યા મહેલ એના એજ છે,
નૌશીરવાનોએ નીહાળ્યા તાક એના એજ છે.

૧૨૨

દાના પુરૂષોને અહિં પૈસોજ ભે મીલકત નથી,
મુકલીસને આ વિશ્વવાડી તો સદા ક્ષણરૂપ છે;
મુકલીસને હાથે કુલો કરમાઈ જાતાં સર્વદા,
ને માલહારોની કને તો પુલ હસતાં હોયછે.

૧૨૩

ઈનસાનનું જે ખૂન આકાશે વહાળ્યું, પૂર્ણ છે,
ને ખાક પર કુમળી કળીઓ વડેફી તે પૂર્ણ છે;
સૌંદર્યને યુવાનીમાં મગફર થા ના જીવડા,
કુલો ઘણાં ખીલી અને માટીમહિં પણ મળી ગયા.

૧૨૪

માલીકની આજ્ઞાવિના આજ્ઞા ખીજ કોઈ નથી,
આ જીંદગી તેના હુકમવિના નથી પેઢા થઈ;
જે જે ચીજો મોજૂદ છે, તે એવીને એવી હશે,
જે ચીજ એવી ના હશે તેની હયાતી ના હશે.

૧૨૫

આકાશના ધૂમટ અને સોનેરી એ સૌ જામને,
તેણે બહુ એ ફેરવ્યાં છે ને હજી ફેરાવશે;
કીસ્મત તણાએ દોરમાંથી ચીજ કો છુટી નથી,
ત્યાં તો ફસાયા સૌ અમે ને તે તજી અમને ગયો.

૧૨૬

પ્રભુએ આ પદાર્થોને અહિં શણગારીને રાખ્યાં,
મગર એ સૌ પદાર્થોને ફગાવ્યાં તેમણે શાને ?
બરાબર જો હતાં એ તો શું કામે એમને તોડ્યાં ?
બરાબર જો હતાં ના એ અરે તો ભૂલ કોની છે ?

૧૨૭

શત્રુ અને મિત્રોની સાથે તો ભલાઈ ઇબ્ત છે,
તેનો સ્વભાવ ભલાઈ છે, બુરાઈ તે ક્યાંથી કરે;
તું મિત્રની સાથે બહી ખેલી બનાવે શત્રુએ.
તું કર ભલાઈ શત્રુને તો મિત્રએ તારો બને.

૧૨૮

સૌંદર્યને કરૂંપ એવું સાધુઓને કંઈ નથી,
ને આશકોને સ્વર્ગ, દોજખમાં તફાવત કંઈ નથી;
મૃત દેહને જો શાલ દુશાલા ઓઢાડો તહોય શું,
ને આશકોને ઓશીકે તો ઇંટ મશરૂ સૌ સમું.

૧૨૯

વને વન ખુબ રખડીને અમે ને તે બધા થાક્યા,
અમે ને તેમણે સારી જહાં માંપી ભમીને આ;
ન કોઈએ કહ્યું કે આજ રસ્તે તે અહિં આળ્યો,
અને તે ક્યાં ગયો અહિંથી ન પાછું કે ક્યું કહેવાં.

૧૩૦

મદિરા હીંચનારાથી મધુશાલા મુખારક છે,
હબરો પાપનો બોલો અમારી કાંધ માથે છે;
અમે દોષો ન કરીએ તો ખુદા રહેમત કરે શાને,
અમારા પાપથી રહેમત સદા પોપાંચછે વિશ્વે.

૧૩૧

તારી હયાતી આજની કોઇ અવરની હસ્તિ છે,
ને તારી આ મસ્તી ભલા કોઈ અવરની મસ્તી છે;
તું તો જગતના કાર્યમાં ઊંડું ઊંડું વિચારને,
આ હાથ તારો તો અવરના હાથની એ બાંધ છે.

૧૩૨

જાની થઇને તું મદિરાની લગામો ખેંચજે,
 દોજખ અને બેહિસ્તમાં તું એજ અમૃત ઢીંચજે;
 તુજ પાઘડીના કસબને તું જામ સાટે વેચજે,
 ઓછો કસબ કરીને પછી તેનેજ માથે વીંટજે.

૧૩૩

હું વિશ્વમાં કેની તરફ ઢગી જાઉં છું એ જોઇ લે,
 આ અંદગીનું કાંઈ હાંસલ હાથમાં છે કે નહિ ?
 જો હું અહિં સ્થાપું કંઈ તો શાદમાની હુંજ છું,
 જો હું ઉથાપું કાંઈ તો હું જમશીદનું હું જામ છું.

૧૩૪

આ અંદગી જો વહી ગઇ તો શું નિશાપુર, ખલખ છે ?
 ખ્યાલી ભરાઇ જો ગઇ તો મિષ્ટ, ખાંડ શું જ છે ?
 તું મધ પીલે કે અહિંથી આપણે જાશું પછી,
 શશિ ઉગશે ને અસ્ત થાશે કેટલીએ વાર અહિં.

૧૩૫

તારા ગુલાબી ગાલ ઉપર ફૂલ કઈએ ફરી ગયાં,
 તારા મુખે પણ દુઃખની કંઈ કરચલીઓ પડી ગઈ;
 બાબીલના એ શાહને તેં એક પલકારા મહિં,
 હાથી અને અશ્વો, રીયાસત તારી સાે તેં ઢઇ દીધી.

૧૩૬

આ હુંદગીનેા અજબ એવો કાફલો વહી જાયછે,
આનંદની મીઠી ઘડી વહી જાયછે, તું મહાણી લે;
સાડી અમારી કાલની ચિંતા મફત શાને કરે,
તું લાવ પ્યાલી જલદી ને આ રાત તો વહી જાયછે.

૧૩૭

જેણે જમીન, આસમાનને ભૂમંડળો પેદા કર્યા,
તેણે દુઃખી દિલને જખમ ગંડા બહુ કીધા જ છે;
લાખો ગુલામી ઓછાને, કસ્તુરી જેવા જામને,
તેણે જમીનના ગાઠ પડ નીચે છુપાવ્યાંછે સદા.

૧૩૮

જ્યારે તમે જગની સ્થિતિથી પૂર્ણ માહિતગાર છો,
નાદાન, ત્યારે વિશ્વની કોઈ બદી ન ખરીદશો;
આવી અમોલી હુંદગીને વેડફી ના નાખશો,
તમ મિત્રને બોલાવીને જામે શીરાજી ઢીંચજો.

૧૩૯

લાઈ, તમે મીઠી મહિરાથી મને સૌ પોષજો,
ને આ મવાલી મુખને પણ રત્ન જેવું ઓપજો;
જ્યારે મફત ત્યારે મને મહિરાવતી નવરાવજો,
માફ કરૂં પણ દ્રાક્ષના એ કાષ્ટનું જ બનાવજો.

૧૪૦

જ્યારે પ્રભુએ સૂર્યને આકાશ સરખ્યાં વિશ્વમાં,
 નેં સુશ્તરી, પરવીન, એવા તારલાઓ પણ સરખ્યાં;
 ત્યારે અમારું નસીબ પણ ત્યાંએ ઘડાઈ ગયું હતું.
 મારા નસીબે શીદને અમને કંઈ આવા સરખ્યા ?

૧૪૧

અફસોસ છે રોટી ન પાકી કોઈની પાસે હતી,
 નેં તેમની પાસે બધી મીલકત અધુરી તો હતી;
 માશૂકની મીઠી નજર આ દિલને ઝહેલાવની,
 એ દેશમાં મુરીદો અને ગુલામની વસતિ હતી.

૧૪૨

આ જીંદગીમાં એક પણ પળ ના નિરાશાની ગઈ,
 વાં ખાનગી આ વિશ્વની સમજ્યા વિનાની ના રહી;
 જ્યારે અનુલવ મેળવી હું તો નિહાળું છું જગે,
 આ જીંદગાની વહી ગઈ ને કંઈ ખબર પણ ના પડી.

૧૪૩

જે કેમ મૂર્તિ પૂજતી તે તો બધીએ મૂર્ખ છે,
 તેઓ જમાનાના પુરા દંભી અને ઢોંગી જ છે;
 જે ધર્મ દિલથી તો પુજાયે એજ સાચો ધર્મ છે,
 બાકી ધરમને વેચનારા, કાફરોથી ઠીક છે.

૧૪૪

જે આદમીને પાપ કરવું કંઈ કઠણ લાગે નહિ,
તે તો મનુષ્ય જ છે અને તેથીજ તે આવું વદે;
ને જ્ઞાનની સામે અકારણ ખંડને છિંદાવવું,
એ તો હકીમોની નજરમાંડે પુરૂં અજ્ઞાન છે.

૧૪૫

તેણે મને આપી હયાતી ને નવાઈ વિશ્વની,
પણ હંદગીમાં તો નવાઈ વિણ ખીજું ના હતું;
પણ એ નવાઈ ઓળખ્યા વિણ આપણે આલ્યા ગયા,
શું આમ જાણું, આવણું ને જીવણું શાને હશે ?

૧૪૬

મારા ગુન્હાનો ખ્યાલ તો જ્યારે મને આવ્યો જગે,
મારા હૃદયની આગપર પાણી ફરી ત્યારે વળ્યું;
એવી શસ્ત્ર છે કે ગૂલામો જો કરે તોળા કદી,
તો માલીકે પણ તેમને પુરી રહમ કરવી ઘટે.

૧૪૭

જેઓ જહાંના સત્વથી પુરેપુરા વાકેફ છે,
તેઓ ગગનના શિખરે તોખાર તેનો હાંકતા;
તેઓ તને પણ જાણવાને વ્યર્થ ફાંફાં મારતા,
આકાશ પણ ઊંધું વળીને શોધવા મથતું તને.

૧૪૮

જો માલીકે બેહિસ્તનો અમને કર્યોછે વાયદો,
તો શીદને તેણે શરાબ ભલા હરામ કર્યો હશે;
કો આરબે જામે શીરાજનો પીછો લીધો હતો,
પેગરબરે તેથી શરાબ હરામ તો કીધો હશે.

૧૪૯

આનન્દના એ નામ વિણ બીજું રહ્યું કાંઈ નથી,
ને એકલી મદિરા વિના કો ચીજ પણ રહીએ નથી;
જામે શીરાજથી ન તારો હાથ પાછો ખેંચજે,
આજે હવે એ જામ વિણ તુજ હાથમાં કાંઈ નથી.

૧૫૦

દુનિયા હશે પણ આપણી હસ્તિ જગતમાં ના હશે,
ને આપણું નામો નિશાન અંહિ જગતમાં ના હશે;
ને આ પહેલાં આપણી હસ્તિનો ખ્યાલો નહીં હતો,
ને આ પછી પણ આપણે હાંધું નહીં, દુનિયા હશે.

૧૫૧

જેના કદમ નીચે જગત કચરાઈ છુંદો થાયછે,
ને જેમના હુકમે સકળ બ્રહ્માંડની આવી ફરે;
તેઓ જ જો આ હાલથી પુરેપુરા વાકેફ ના
હું તેમનાથી તો વધારે કાંઈ પણ કહ્યો નથી.

૧૫૨

અફસોસ છે કે આ બધી મીલકત વહી ગઈ હાથથી,
ને આ જીગર પણ મોતના હાથે ચીરાઈ તો ગયું;
કોઈ ન આવ્યું સ્વર્ગથી કે એમને પુછી લઈ
“આ વિશ્વના મુસાફરોની ત્યાં દશા શું થઈ જ છે?”

૧૫૩

આ વિશ્વમાં જેઓ પુરા ડાહ્યા ગણાતા તો હતા,
તેઓ ગમી ને ક્રોધથી નિજ આત્મને રંજાડતા;
જે આદમી પણ તેમની જયમ લોભનો ગૂલામ ના,
તેને જ તેઓ આદમી ગણતા નથી આ વિશ્વમાં.

૧૫૪

શ્રીમંતના હાથે જીલમના ચક્ર સર્વ રચાયછે,
તેણે કદી એ કોઈની મુશ્કેલી ના નિવારીછે;
જ્યાં જ્યાં જગતમાં ડાઘવાળું હૃદય તેણે નિરખ્યું,
ત્યાં તેમણે એ ડાઘ પર ડાઘો ખીજો મૂક્યો જ છે.

૧૫૫

અફસોસ છે કે નામ પણ યુવાનીનું ચાલ્યું ગયું,
આનન્દની તાજી ઘડી આ હાથથી પણ વહી ગઈ;
આનન્દના એ પંખીનું તો નામ જે જન્મ્યું હતું,
હું જાણતો ના કેમ આવ્યું વા થયું શું એમનું.

૧૫૬

આ વિશ્વના બે ચાર મૂરખા એમના અજ્ઞાનથી,
નિજ જાતને સૌ સજ્જનોથી શ્રેષ્ઠ તો ધારે જ છે;
જે જે મનુષ્યો તેમના જેવા અકલહીલા નથી,
તેને જ તેઓ તો સદા કાફર ગણી ધિક્કારતા.

૧૫૭

મસ્તાનથી આ મદ્યગૃહ આખાદ હમેશાં રહો,
ને પ્રવૃત્તિની જાળમાં સૌ સાધુઓ પણ ખાક હો !
આકાશ આ ભુકે અને દિલના હજારો ટૂકડા,
કો દરદીના કદમો નીચે રવડે જ છે. તે ખુશ હો !

૧૫૮

તું વૈભવોને એશનો ગૂલામ બે બનશે જશે,
સૌંદર્યને કરૂપને તો પૂજનારો તું થશે;
જામે શીરાજીથી બીજું અમૃત કદીએ હોય તો,
તો છેવટે તું ખાકનાં પડમાં છુપાઈ તો જશે.

૧૫૯

અહિં જ્યાંસુધી મુજ ચાર મીઠું જામ મુજને દે નહિ,
આકાશ મુજને ત્યાંસુધી એકે ચુમી દેશે નહિ;
લોકો કહે છે “ તું સમય જોઈ રહી લેજે જરા, ”
રાવું મને તો માલીકે આપ્યું નથી ક્યાંથી રડું ?

૧૬૦

જ્યારે મરી હું જાઉં ત્યારે તો મને બહુ પીસજો,
મારી દશા પણ વિશ્વને જાહેર તો કરજો તમે;
મારા શરીરની ખાકને મદિરા મહિં મીલાવીને,
મીઠી મદિરાના શીશાનું ઢાંકણું કરજો તમે.

૧૬૧

ખયામ જો આકાશ ભુકે તંબુઓ નાંખી અને,
વાચા અને ક્રુતિના બધાંએ દ્વાર બંધ કદી કરે;
તો તો જીવનના જામમાં પણ પાણીના બુદબુદ સમા,
એ દેવદૂતે લાખ ખયામો બતાવ્યા છે મને.

૧૬૨

તું તો ખુશી થાને તાંડિ બેમાપ બફગી પણ હશે,
આકાશમાં પણ તારલાનું સુખતો મળશે તને;
તારા હૃદયપર કબર તેઓ બાંધવાને ચાહતા,
તે અવર જનને વાસ્તે તો ધર્મશાળા એ થશે.

૧૬૩

દિલની ખુશીનું આદમીને જ્ઞાન કાંઈ ના થયું,
ને આત્મરક્ષણનું ન તેને જ્ઞાન કાંઈએ થયું;
તે પંખીડાની જેમ સ્વર્ગે ઊડીને ચાલ્યો ગયો,
ને વિશ્વની ઘેરી શુદ્ધ માંહે છુપાઈ એ ગયો.

૧૬૪

જામે શીરાજીને પુલોને મધપૂજક જાણતા,
લોભી અને ગરીબો કદી એ હાલને ના જાણતા;
અજ્ઞાનીઓ એ જ્ઞાન વિણ આ વિશ્વમાં લાચાર છે,
ને મસ્તીના આનન્દને મસ્તાન સૌ એ જાણતા.

૧૬૫

મદિરા વિના ન શરાબખાનામાં વળુ કરી કેા શકે,
વા ડાઘવાળા નામને કેાઇ સુધારી ના શકે;
તું તો મદિરા દે અમારી શરમના પડદા બધા,
ફાટી ગયાછે એટલા કે તે ન કેા શીવી શકે.

૧૬૬

મેં કેાઇ આશાથી બધોએ રોજગાર તજી દીધો,
ધંધા મહિં હું એક દિવસ પણ સુખીએ ના હતો;
હું જહીઝિંદગી કે તે મને રોજ કદી દેશે નહિ,
હું તો જમાનાની કનેથી ન્યાય માગું છું જગે.

૧૬૭

આ વિશ્વમાંહે જાન પણ હુશીયારીમાં રહેવો ઘટે,
ને વિશ્વના સૌ કાર્યમાંહે શાંતિ તો રહેવી ઘટે;
આંખો, જખાંને કાન જ્યાં સુધી બધાં મોજૂદ છે,
તે ઈંદ્રિયો વિના રહેવું વિશ્વમાં સૌને ઘટે.

૧૬૮

દુનિયા મહિં થોડી ઘણી રોજ મળેછે જેમને,
વા જેમને લાંગ્યું તુટ્યું આરામ સ્થળ પણ આહિં છે;
તે કોઈના ગુલામ ના વા કોઈના માલીક નથી,
લાઇ, ખુશી થાઓ તમે તેને મુબારક વિશ્વ છે.

૧૬૯

મુજ લક્ષિતથી તુજ રાજ્યમાં કાંઈ વધ્યું છે કે નહિ ?
વા પાપ મેં જે જે કર્યાં તેથી તને કંઈ હાનિ છે ?
તું જા અને ના લે કંઈ, હું જાણું છું એ વાત સૌ,
મોડા અમોને લઈ અને જોડા તજ્યા તેણે કંઈ.

૧૭૦

જે હાથ મારી જેમ મીઠા જામને ઊપાડતો,
ધિક્કાર છે તેને અરે તે દક્તરો લઈ જાય છે;
તું શુબક સાધુ છે અને હું જામમાં ચકચુર છું,
મેં સાંભળ્યું કોદી નથી કે આગ લાગે લેજમાં.

૧૭૧

આ દિલને જ્યાંસુધી સમયના ડંશ એ વાગ્યા નથી.
દુનિયા મહિં તે ત્યાંસુધી શુલજરને પામ્યું નથી,
ને પ્રેમના ડંશે હૃદય જખમી નથી થયું જ્યાંસુધી
માશૂકના એ જુલ્દને અડકી શક્યો ના ત્યાંસુધી.

૧૭૨

મુજ હાથમાં અંશુરનું પાણી હમેશાં એ રહો !
 માફ હૃદય માથુકને તો જંખતું જગમાં રહો !
 લોકો કહે માલીક એ શિક્ષા પુરી કરશે મને,
 માલીક શિક્ષા આપશે તો પણ હઠીશ નહિ જ હું.

૧૭૩

જમાનો છેતરી ચાલ્યો, અમે પુરા દુઃખી છઇએ,
 હબરો રત્નમાંથી ના હવે એકે રહ્યું પાસે;
 અરે અફસોસ છે કે જ્ઞાનને ડહાપણ હતાં જે જે,
 જહાંની જેવકુદ્રીથી બધાં છુપાં રહ્યાંછે તે.

૧૭૪

આજે મળનો દિવસ છે ને આ રૂતુ પણ ઠીક છે,
 ને વાદળાંએ આ ચમનને ઘોઈ નાંખ્યોછે હવે;
 ખુલખુલ બીચારું ગીત ગાતું ને ગીલા કરતું ફરે,
 એ શુષ્ક પુલો, આપને પણ મધ તો પીવો ઘટે.

૧૭૫

તું દુઃખના પંજામહિં સપડાય એ પહેલાં કંઈ,
 તે કેટલી મહિરા મીઠી લાવે, હુકમ ફરમાવજે.
 નાહાન, એ આફલ, તું સોનું અજબ રંગી નથી,
 માઠી મહિ મુકી તને ફરી બહાર તેઓ લાવતા.

૧૭૬

મારા અહિંઆ આવવાથી વિશ્વને સુખ કંઈ નથી,
મારી વદાયે વિશ્વની જાહોજલાલી ના વધી;
મેં કોઈ પાસેથી કદીએ સાંભળ્યું જરીએ નથી,
મારૂં અહિંઆ આવવું, જવું બધું શાને હતું ?

૧૭૭

આ વિશ્વના ડાહ્યા જનો તારૂં સરૂં જાણે જ છે,
તારી રંગે રંગને અને તુજ હાલને જાણે જ છે;
આ વિશ્વને તો ઢાંગથી પણ છેતરી શકશે તમે,
પણ સર્વજ્ઞ એ પ્રભુને તમે દેશે ફરેખી કંઈ રીતે ?

૧૭૮

ગમગીન દિલને તો મહિરા મીઠડી લાગે બહુ,
ને મદ્ય તો માશૂકના એ ગાલનું છે છૂંદણું;
રમજાનમાં મેં તો મહિરાનું ટીપું લીધું નથી,
મેં તો શાવાલની રાત્રિને આનંદથી પોંખી હતી.

૧૭૯

એવો સમય નથી કે અકલ વિરમય થઇ પણ જાય નહી,
ને મુજ રૂદનથી આંખની પણ પાંપણો લીંબાય નહી;
ખ્યાલું દિવાનાનું મહિરાથી કદી ન ભરાયછે,
જે જામ ઊંધું હોયછે તે તો કદી ન ભરાયછે.

૧૮૦

જ્યારે મને રોજ અને નિગાજની ઈચ્છા થઈ,
ત્યારેજ મારી સર્વ કે મુરાદ બર આવી ગઈ;
અફસોસ છે કે મેં વળુ એ મદથી તોડી જ છે,
ને મેં બધા રોજ મદિરા પી અને તોડ્યા જ છે.

૧૮૧

મારી નજર સૌંદર્યની પ્રતિમા ઉપર જઈને ઠરે,
ને હાથ મારો મીઠડી મદિરા ઝડપવાને વળે;
મારા બધા અંગો જ માટીમાં મળી બને ન ત્યાં,
મારા નસીબના ખેલ હું તો સર્વ અજમાવું જ છું.

૧૮૨

જે ઇશક મીઝલુ હશે તેમાં ન પાણી કંઈ હશે,
અરધી ઠરેલી આગ જેવો તાપ તેનો ના હશે;
આશક હમેશા વિશ્વમાં તો એમને કહેવો ઘટે,
જે જીંદગીભર ના સુવે, પીવે ન, ના આરામ લે.

૧૮૩

તાં જીવન તો આત્મશ્લાધામાં વહું કંઈ જાયછે,
વા નાસ્તિ ને અસ્તિ પછાડી એ તણાયું જાયછે;
આ જીંદગી પાછળ લમેછે મોત મદિરા તું પીલે,
એ મસ્તીમાં કે સ્વપ્નમાં વહું જાય બહેતર એજ છે.

૧૮૪

લોકો બધા મૂખોઈથી અભિમાનમાં ધસડાયછે,
માશૂકની એ શોધના વિચારમાં પડી ગયા જ છે;
જ્યારે બધા લેલો ખુલે ત્યારે ખખર પડતી બધી,
તારી દિશાથી તો પ્રભુજી પણ ઘણા એ દુર છે.

૧૮૫

લોકો કહેછે સ્વર્ગમાં આનન્દને માશૂક હશે,
ત્યાં તો મધુરીને મીઠી મદિરા તણા શીશા હશે;
જો મઘને માશૂકને તો પૂજવું વાજેખ છે,
તો અંત સુધી કામ આવું તો અહિં આદ્યું જશે.

૧૮૬

મીઠી મદિરા પર્વતોને પણ નચાવેછે કંઈ,
ને મઘને ધિક્કારનારા આદમી સારા નથી;
તું તો મદિરાથી મને પણ દુર રાખે શીદને
મીઠી મદિરા આદમીને સ્કુરનાઈ રૂહ છે.

૧૮૭

સમયે સમે મુજ જાન આ પણ પીંજરે પીડાયછે,
આ દેહના તત્વો બધાંએ દુઃખથી પીડાયછે;
હું જો કદી જંજાળની આ સાંકળો તોડી શકું,
મુજ પેર દીનને પાગડેથી પત્થરે અફળાયછે.

૧૮૮

રમજન આંચો એમ તો લોકો બધા કહેતા હતા,
હું તો મધુર જામ એ અંગુરનું ના લઈ શક્યો;
શાબાનના એ અંતમાં પીધી મદિરા ખૂબ મેં
રમજનની એ ઇદ સુધી મસ્તીમાંડે હું રહ્યો.

૧૮૯

કોઈ મનુષ્યે તો અજલની ખાનગી ખોલી નથી,
વા કોઈએ આ વિશ્વની પણ બહાર પગ મૂક્યો નથી;
હું છેક શિષ્યોથી ગુરુ સુધી નિહાળું છું જગે.
આ વિશ્વના સૌ જીવને હું તો નિરાશ્રિત જોઉં છું.

૧૯૦

કોઈ સમે આનંદ તો કોઈ સમે દુઃખ હોયછે,
કોઈ સમે વસ્ત્રો હશે ને કો સમે ના હોયછે;
દાના પુરૂષોની નજરમાં આ સ્થિતિ મુશ્કેલ ના,
સૌને મરી જાવું જ છે તો એ સ્થિતિ પણ સહેલ છે.

૧૯૧

સંસારની જંગલ તણ સંતોષ માંડે તું રહે,
સારી નઠારી હો દશા પણ શાંતિથી નીલાવજે;
તું દિલ તારું આસમાન સમુંજ નિર્મળ રાખજે,
સૌ આમ આલ્યું બાયછે, ને સમય પણ ફરી બાયછે.

૧૯૨

કીસ્મત તણાએ લેદનો રસ્તો ન સૂજ્યો કોઇને,
વા વિશ્વની આ ખાનગી કોઈ ઊકેલી ના શક્યું;
મેં આ વિચારોમાં જ યોંતર વર્ષ ગાળ્યાં છે જગે,
પણ કાંઈ વાત મળી નહિ, ટુંકી અરે પણ થઇ નહી.

૧૯૩

લોકો કહેછે ક્યામતે વાતો અહિંની સૌ થશે,
ને આપણા મિત્રો જ ત્યાં તો સૌ ટુંકા દિલના થશે;
આહિં લલાઇનો બધો નફો લલાઇમાં મળે,
તું થા ખુશી કે અંતના દિવસો બધા સારા થશે.

૧૯૪

સૌ વ્યાધિઓને દુર કરવાને મહિરા તું પીલે,
વા સર્વ ધર્મોના વિચારો પણ સદા તું ટાળજે;
તું એ અબ્બયબ કીમીયાગરથી કદી ના નાસજે,
તે લોહનું સુવર્ણ કરીને લાખ હર્દ સુધારશે.

૧૯૫

જો કે શરાબ હરામ છે પણ ચેતજો પીતાં તમે,
તું પણ પીનારો કોણ છે ને તું પીવેછે શું અરે ?
જ્યારે તને આ સૌ શરત રૂચેજ ત્યારે બોલજે,
જો સજ્જનો પીશે નહી તો કોણ મહિરા ઠીંચશે ?

૧૮૬

હું તો મદિરાના હબરો જામ સરજીશ પ્રેમથી,
 ને જામ જે ઢીંચી જઈ સંતોષ પામીશ હું મને;
 હું તો પહેલાં અકલને ને ધર્મને તણાક દઈ,
 મીઠી મદિરા સાથ તો નિકા પઢીશ પછી સુખે.

૧૮૭

હું સજ્જનોની જેમ જગમાંહે મદિરા પીજીં છું,
 તેઓ ખુદાની દૃષ્ટિએ પણ રહેલથી પીએ જ છે;
 માલીક જાણે છે અજલથી હું મદિરા પીજીં છું
 જો હું ન પીજીં તો ખુદાના જ્ઞાનથી અજ્ઞાન રહું.

૧૮૮

મસ્તો હશે ધનવાન તો તે આંધળા પુરા થશે,
 ને તેમના કંકાસથી સારી જહાં પણ કંપશે;
 હું એટલું તો સખ્ત વિષનું જામ એ રેડીશ ત્યાં,
 મારી ગમીના સર્પની આંખો કંઈ કુટી જશે.

૧૮૯

જેઓ સવારે ના હતા, થોડાક તે સાંજે હતા,
 ને તેમણે નિજ દેહથી એકે કદમ કાઢ્યું નથી;
 થોડાક લોકો ખાસ વસ્ત્રો પહેરીને આવ્યા જ છે,
 થોડાક સારા નામને બદનામ કીધાં તેમણે.

૨૦૦

જ્યારે જગે મીઠી ઊષા સુવર્ણ છાયા પાડશે,
ત્યારે મહિરાનું મીઠું ખ્યાલું હથેળીમાં ઘટે;
લોકો કહેછે સત્યનો તો સ્વાદ વિષમ છે જગે,
આવી દલીલો સુચવેછે કે મહિરા સત્ય છે.

૨૦૧

હાવાં જગન્મંડપ ખધાં હરિયાળીથી શોભી રહ્યાં,
ને આ તરૂઓ પણ કુલોના ખડારથી ખડેંકી રહ્યાં;
આજે વનસ્પતિ સર્વ કોઈ પુનર્જીવન પામતી,
ને જલ ભરી કો વાહળી ગરજ અને વરસી જતી.

૨૦૨

તું જ્યાંલગી તુજ દેહને સુખ દુઃખમાં કસશે નહિ,
ને જ્યાંલગી તું એકલું ધન એકલું કરશે અહિં,
તારા ગરમ એ જીવને શરદી અહીં આવે ન ત્યાં,
તું ખૂબ પીલે, શત્રુ તારો તો ખધું એ પી જશે.

૨૦૩

સાકી, મધુર શરાબ જે તું પાયછે ટીપે ટીપે,
દુઃખી હૃદયની ગમગીની તેથી જ ઓછી થાયછે;
માલીક તારા લાખ શુક્રાના ગુળફાં જગે,
લગ્નાશ દિલને તો મહિરા એ દવા અકસીર છે.

૨૦૪

આ સાધુઓ તારી દયાને પશુ નથી પીછાણતા,
અજ્ઞાનીઓ તારા શરણને તો નથી પીછાણતા;
પાપી બધા દોષજન મહિં જાશે વહે એવું જ તું,
એ વાત જે જાણે નહિ તેને જ તું કહેજે પ્રભુ.

૨૦૫

ઓ યાર જ્યારે અકસ્માત તમે અહિં આવી મળો,
ત્યારે તમે પુરેપુરા આન્નદમાં દી ગાળજો;
સાકી મહિરાનું જ ખ્યાલું હાથમાં જ્યારે ધરે,
ત્યારે ખીચારા કોઇ જનને યાદ તો કરજો તમે.

૨૦૬

પ્રભુએ મને એકે દિવસ આન્નદનો દીધો નથી,
મારી દિશાએ કોઇ દી આન્નદ નાદ કર્યો નથી;
જો કોઇ દી થોડી ઘડી આન્નદમાં ગાળી હશે,
લાખો ગમીએ એ દિવસ પાછો મને દીધો નથી.

૨૦૭

જો એક દુકડો બાજરીનો પેટ પૂરતો પશુ મળે,
મીઠી અને મધુરી મહિરા પશુ જરા પીવા મળે;
તો તો અમલ એછો અમારે શીદ ભોગવવો ઘટે,
વા કોઇની ગૂલામીમાં શાને પછી રહેવું ઘટે ?

૨૦૮

જ્યારે શશિને શુક આકાશે પ્રકાશ્યા ખુશનુમા,
ત્યારે મહિરાથી વધુ સાફ ન કંઈ જોયું અમે.
હું તો મહિરા વેચનારાથી અન્યથા થાઉં છું,
આ માલ વેચીને ખીજે કયો માલ તેઓ બહારશે ?

૨૦૯

હઠાપણ અને વિવેકમાં જે પૂર્ણ પારંગત હતા,
તેઓ જગતના માર્ગદર્શક તો પુરેપુરા થયા;
તેઓ કદી આ તિમિરમાંથી બહાર પણ આવ્યા નથી,
પણ વાત સ્વપ્નોની કરી ફરી ઊંઘમાં લોટયા જ છે.

૨૧૦

જ્યારે પ્રભાતે પુષ્પ ઉપર ચેત આકળ અળહજે,
ને વિવિધ ફુલની ખુશનુમા પણ આંખીએ જ્યારે પડે;
એ ફુલની સૌ પાંખડી ખીડાયલી હોયે ભલે,
પણ તહોય એવું ફુલ જોવાનું બહુ ગમતું મને.

૨૧૧

અબ્રો મહિંથી વખત પણ મહિરા મીડી વરસાવતો,
ને ફુલની કળીઓ મજામાં પણ મહિરા રેડતી;
આકાશમાંથી તે પુલોની જેમ મહિરા રેડતો,
હું પણ ફુલોની જેમ પ્યાલીમાં મહિરા રેડું છું.

૨૧૨

મારું મગજ તુજ ઈશકની ચુંગાલમાં સપડાયું છે,
 નહિ તો તને મુજ હાથની મદિરા મીઠી ક્યાંથી મળે ?
 જે જે સજા અકલે કરી તે તો મને તોડીજ છે,
 ધૈય શીવેલા અંચળા સમયે બધા ફાડ્યા જ છે.

૨૧૩

હું મોતથી ડરી જાઉં એવો આદમી ઢીલો નથી,
 આ જીંદગીની ખીક કરતાં એ દશા બહાલી મને;
 આ જીંદગી પણ માલીકે મુજને ઊછીની આપી છે,
 હજો પુરો થાશે જ ત્યારે સોંપશું માલીકને.

૨૧૪

ઝીણા ઝીણા જે તારલાઓ ઝગમગે આકાશમાં,
 હાલ્યા પુરૂષોની અકલની તે ખરી પેદાશ છે;
 તું ચેતજે ડહાપણ તણા એ તંત્રને ના છોડજે,
 તેઓ લવિચ્ચ તણો કદી વિશ્વાસ પણ કરતા નથી.

૨૧૫

જેને જગત પુરા નસીબના કોલથી શણગારતું,
 તેઓ જગતના રેંટમાંહે સર્વદા ફરતા ફરે;
 આકાશની છાંયે અને ઊડી જમીનની કોતરે,
 એવું જગત છે જે ખુદા જીવે તાંહિ સુધી જીવે.

૨૧૬

ખાત્રી ડહાપણ ફીલસુફીના વેદીઆ ગૂલામ સૌ,
અસ્તિ અને નાસ્તિ તણા શકમાં તણાઈ તો ગયા;
તું જા લલા જ્ઞાની કને અંગુરનું પાણી પીલે,
આ વિશ્વના અજ્ઞાનીઓ અંગુર જેવા થઈ ગયા.

૨૧૭

જે અકલ સુખને શોધવા જગમાં મથેછે સર્વદા,
એ તો તને ધીમે ધીમે વાતો કરી સમજાવતી;
તું આ વખતનો મામલો સંભાળી લે ખાપુ કંઈ,
આજે સમય એવો નથી કે ઘાસ જ્યમ ઊગશે ફરી.

૨૧૮

રમજાન તો વીતી ગયો ને એ શનાલ શરૂ થયો,
આનન્દ ને વળી એશનો એ સમય પણ આવ્યો ખરો;
જે આદમીની કાંધપર હતી મશક તે આવી ગયો,
મસ્તો કહે પીછે હઠો તે મજુર પણ પહોંચી ગયો.

૨૧૯

અફસોસ છે મારા બધા મિત્રો અહિંથી વહી ગયા,
ને મોતના એ કૂર પંજમાં ફસાઈ સૌ ગયા;
આ જીવનની મહેફીલમાં સૌએ સમોવડીયા હતા,
તેઓ કંઈ એ ત્રણ જમાના આપણી આગળ ગયા.

૨૨૦

જે આદમીને નવા જૂનાનો ફરક કંઈ છે નહી,
જે ઝોળીમાંહે રોટલો લઈ વિશ્વમાં ફરતા ફરે;
તેઓ કહે શબલી અને જૂનીદ ને કરખી અમે,
તેઓ કંઈ શબલી અને જૂનીદ કે કરખી નથી.

૨૨૧

જો માલીકે સુજ ખાકને કંઈ રૂપ આપ્યું છે અંહિ,
નાદર નમુનો ખાકમાંથી તો સજ્યો છે એમણે;
આથી વધુ હું કંઈ પણ બહેતર થવાનો એ નથી,
પરમેશ્વરે સુજ રૂપ એવું તો ઘડ્યું છે વિશ્વમાં.

૨૨૨

જેઓ જગતમાં દિવસો આનન્દમાં ગાળેજો,
વા જે ખસુસાં રાત્રિઓ ગમગીનીમાં ગાળેજો;
તેઓ બધા ભવસાગરે આરા વિના ઘસડાયો,
બસ એક નર જાગેજો બાકી બીજા સુતાજો.

૨૨૩

અદમના પાણીથી તેણે અમારું બીજ વાળ્યું છે,
ગમીની આગમાંથી તો અમારું રૂઢ જન્મ્યું છે;
અમારી માટીને તો જ્યાંલગી તેણે ઊઠાવી નહિ,
અમોએ ત્યાં સુધી ગોથાં પવનના જેમ ખાધાં છે.

૨૨૪

જે આ જમાનામાં ડહાપણ સુખ ના આપી શકે,
જે વિશ્વમાં નાદાની વિણ તેને મળ્યું ના કાંઈએ;
તું બહાર નીકળને હવે એ તો ડહાપણ લઈ ગયો,
આ સમય અમને પણ નવાજે એમ તો વખતે બને.

૨૨૫

આ જીવ જ્યારે નિજ ગૃહે પાછો ઊડીને જાયછે,
ત્યારે બધાં તત્વો કંઈ નિજ રૂપમાં ભળી જાયછે;
આ જીવગી પણ પ્રકૃતિનું રેશમી એ સાજ છે,
એ પણ સમયના જોડેનમાં બેસાજ કોદી થઈ જશે.

૨૨૬

જેઓ જગતમાં પાપી વા પુરેપુરા સ્વાર્થી નથી,
તેઓ પ્રભુના નામનું ગુણગાન કરતા સર્વદા;
જ્યારે જગતની ખાનગી તેઓ નહી જાણી શક્યા,
ત્યારે ઘણી વાતો કરીને છેવટે ઊઘી ગયા.

૨૨૭

આ વિશ્વ પણ નાદાનની સાથે પુરું ગગગીન છે,
તે જાગતું પણ રાતમાં તે પોકતો મૂકે જ છે;
તેઓ ચુમે તુજ હાથ પગને એમ જો તું ઇચ્છતો,
તું તો ખુશી થાને ભલા, તે કીર્તિના ગૂલામ છે.

૨૨૮

જે દિવસે સદ્ગુણનું ધનામ તો જાહેર થશે,
તે દિવસે તારી કદર પણ જ્ઞાન દષ્ટિએ થશે;
સદ્ગુણને માટે જગતમાં ખૂબ તું મથજે ભલા,
તે દિવસે તારી કદર સદ્ગુણની દષ્ટે થશે.

૨૨૯

જે કુશળ ઘડનારે રૂડી ખ્યાલી ઘડીછે જગતમાં,
તેણે કૃતિમાં ગુણ પોતાના ઊતાર્યાછે પુરા;
અમ જીવંતના મેજ પર તેણે મુકી ખ્યાલી ઊધી,
ઊંધા પડેલા જામને દિવાનીથી તેણે ભર્યું.

૨૩૦

એ વાતથી તુજને પુરો વાકેફગાર કરીશ હું,
તેનું વિવેચન હુંકમાં તારી કનેજ કરીશ હું;
તારી કૃપાથી માઠીમાંહે પણ મળી જાઈશ હું,
તારી કૃપાથી ખાકમાંથી જહાર પણ આવીશ હું.

૨૩૧

સનમના ગાલના નુરથી પ્રકાશે દિલની જ્યોતિ,
ખુઝાશે તો ગમીથી આ જીવન ખુઝાઈ પણ જાશે.
હૃદયની હોંશથી હું તો પ્રસંશા જ્યોતિની કરીશ,
સ્મશાને વાત આ સૌએ હશે તેવી અરે થાશે.

૨૩૨

જ્ઞાની જનોના કારણે મુજ જાન પણ કુરખાન છે,
તેના કદમમાં શિર હું ઝુકાવું તો પણ ઇષ્ટ છે;
તારે કદી આ નરકને જો જાણવા ઇચ્છા હશે,
અજ્ઞાનીઓના સંગમાં દોજખ જગતની માંદ છે.

૨૩૩

જગતના કાંગરે સૂર્યે ઊપાના કિરણો ફેંક્યાં,
અને કેળુશરૂએ મીઠી મદિરા ખ્યાલીમાં રેડી;
મદિરા પી જરા લેજો ઊપાનો ઢાલ વાગ્યો છે,
વખતના વહેનમાં તેણે અવાજો પણ કીધા છે જો.

૨૩૪

ઓ યાર જ્યારે સૌ તમે મહેશીલમાં લેગા મળો,
ત્યારે તમારા રનેહીને પણ યાદ તો કરજો તમે;
જ્યારે તમે જામે શીરાણ ઢીંચતાં હો હોંશમાં,
ત્યારે અમારી વારીએ તો જામ ઊંધું વાળજો.

૨૩૫

આવી દયા, ઔદાર્ય, પહેલાંથી બતાવ્યું શીદ તમે ?
આનન્દને ઊમંગમાં શાને તમે રાખ્યો મને ?
હાવાં તમે મુજ દિલને રંજાડવા શાને મથો ?
મેં શો ગુન્હો કીધોજ છે; તમને થયું છે શું હવે ?

૨૩૬

જેણે દગાથી કાર્યનો પાયો અહિં માંડ્યો હતો,
તેણે શરીર ને જીવની વચ્ચે તફાવત તો ગણ્યો;
વાટો મઢિરાનો કરીશ હું એ તફાવત જીપર,
ને ત્હોય એ વાટા જીપર તેઓ સીમેટ લગાવશે.

૨૩૭

જેઓ અંહિ આવ્યા હતા હુશીઆર તે સહુએ હતા,
આનન્દને આરામને મસ્તી મહિં તેઓ હતા;
તેઓ મઢિરા પી લઇને શાંતિમાં સુઈ ગયા,
ને સૌ ક્રમઃસર માટીમાં માટી બની તેઓ ગયા.

૨૩૮

કાલેજ તેઓ જિજ્ઞાસુ ભાવિ મને તો બક્ષશે,
ને મધપૂજક તો મને સોગંદની બક્ષીસ દે;
જો ઠીક પડશે તો મને તે નિજ જન તો લેખશે,
ને ઠીક ના પડશે કદી તો બક્ષશે તેને મને.

૨૩૯

તું આ જમાનામાં તને જે ઠીક લાગે તેજ લે
આનન્દના તખ્તે ચડી જામે શીરાજી તું પીલે;
ભક્તિ અને વળી પાપથી માલીક સંતોષાયછે,
તારી સહુ ખાહેશ તું તો પૂર્ણ કરજે વિશ્વમાં.

૨૪૦

આકાશ ગમગીની વીના નફેા કંઈ આપે નહી,
વા અવર કંઈ લુટે નહી ત્યાંસુધી કંઈ આપે નહી;
શા શા દુઃખો સહીએ અમે એ વાત જો કેા જાણશે,
અફસોસ છે કે અવર જનના આવશે કદિએ અહિં.

૨૪૧

ઓ ચાર ભાવી પાછળે તું શીદ દુઃખી થાયછે,
ખાલી પ્રીતરમાં તું નકામો શીદને મુંબાયછે;
તું વિશ્વને આનન્દ નાદ કરી વધાવી છોડજે
બ્રહ્મએ તને પૂછ્યા વિના આ વિશ્વને સરજ્યુંજ છે,

૨૪૨

સૌ એ કબરવાસી જનો માટી મહિં પણ મળી ગયા;
ને વિશ્વથી બેભાન ને અજ્ઞાન તેઓ થઈ ગયા.
નિજ દેહના તત્વો બધાં સૌ તત્ત્વ માંહે મળી ગયાં,
તેઓ કયામતને દિને તો શું હવે ગણશે કહો;

૨૪૩

ઓ જીવ દુનિયાનો બધો સામાન તું સંકેલી લે,
તુજ શાદમાનીનાં પુલો કેા બાગમાં ખીછાવી દે;
એ બાગમાંહે કેા શરદની રાત્રિએ તું બેસજે.
ને જ્યાં ઉષા ચળકે જ ત્યાં ઉઠી સમેટી ચાલજે.

૨૪૪

સુન્નત કરીશ ના ને ફરજની એ ન પરવા રાખજે
તારી કને જે હોય તેમાંથી જગતને આપજે.
તું કોઈને પીડશ ના વા કોઈને ના નીંદજે,
તો સ્વર્ગનો જામીન હું છું, મધ મીઠા લાવને;

૨૪૫

તું આ જમાનામાં લલા અજ્ઞાનને નીલાવજે,
લાખો ગમીને દરદમાં આ જીંદગીને પોષજે;
તું દુઃખમાં પણ વિશ્વમાંહે કુલની જેમ ખીલજે.
જખમી દિલે પણ વિશ્વ ખાગે કુલની જેમ ખીલજે;

૨૪૬

યૂવાનીનો આ સમય છે. જામે શીરાજી મિષ્ટ છે,
સૌ ચારની સંગે તને ચોકખી મદિરા મિષ્ટ છે;
જો આ જગત કાની અને ખુફ તમોને લાગતું,
તેમાં મદિરા પી ખરાબ થવું તમોને ઈષ્ટ છે.

૨૪૭

દુનિઆ ખીચારી આપને તો ઢૂંઢવા મથી રહી જ છે,
તારી કને દરવેશ, શાહુકાર સૌએ અંધ છે;
સૌએ પુકારે છે તને, પણ કોઈ ના સુણી શકે,
તું છો અમારી સામને પણ કોઈ જોઈ ના શકે.

૨૪૮

લુચ્ચા, હરામી, ને સ્વચ્છંદી માણસોના સંગમાં,
તું કોઈ દી મદિરા ન પીજે, તે દુઃખી કરશે તને;
આનન્દની એ રાત્રિએ બદમસ્તી તે કરશે બધા,
ખીજે દિને સૌએ પછી તારી ક્ષમા તો માગશે.

૨૪૯

જો આ જગત આનન્દી ને સાફ તને લાગે નહિ,
તો એા જગરની વ્યર્થ આશામાં ખૂવાર થઈશ નહિ;
મારા જગર પર કોઈ બોલે કાંઈ પણ મૂકશે નહિ,
જાવું અને છોડી જવું એ છેવટે તો છે નકી.

૨૫૦

એા યાર, તું આરામથી ચોખી મદિરા તો પીલે,
ને એજ સુંદર જામમાં દિલખુશ મદિરા તું પીલે;
અંગુરનો રસ છે મદિરા, સૌ કહે અંગુર એ,
મેં તો તને રસ એ દીધો છે, તો મજાથી તું પીલે.

૨૫૧

લોભી બનીને એક ઘુંટડો વાસનાનો તું પીલે,
વા એક ઘુંટડો મીઠડી મદિરા તણો તો તું પીલે;
સુશી થઈને વાસના કે મદ્ય તું પીજે નહી,
ખોરાક તારો કાંકરા છે, કાંકરા ખાજે અહિં.

૨૫૨

મેં એક દિ બાબરમાં કુંભારને જોયો હતો,
તે ખાકને લીજવી અને ખૂબ જોરથી ખુંદતો હતો;
એ ખાકને વાચા થઈ ને તે ધીમે બોલી ઊઠી,
“તારી સમી હું તો હતી, બાપુ ધીમે તું ખુંદને.”

૨૫૩

જમશીદના એ રાજ્યથી પણ મધ્ય પ્રિય છે મને,
મરીયમતણા પીણાથી પણ એ જામની બો પ્રિય મને;
મસ્તાન દિલમાંથી ઊઘાની આહ તો આવે જ છે,
એ આહથી જે સુખ મળતું તે ઘણું પ્રિય છે મને.

૨૫૪

આકાશના ઊંડાણમાં પણ એક એવો જામ છે,
જે વિશ્વને પણ સ્વાદ તેનો તો સદાય ચખાડતો;
તારો સમય આવેજ ત્યારે ના નિસાસા ખેંચજે,
તું એ અમીમય જામ ઉમંગે ભરીને પી જજે.

૨૫૫

આયુષ્ય તારું હો હજારો વર્ષનું પણ ત્હોય શું,
તેઓ તને આ ધર્મશાળાની બહાર કાઢશે;
તું બાદશાહ હો કે ભટકતો કે લીખારી હો ભલે,
પણ આખરે તો આ સ્થિતિ અહિં સર્વને પણ આવશે.

૨૫૬

તું તેમને કુટુંબીઓથી દુર લઈ જાવા ચહે;
તું તો બહાદુરી કરી તેને લઈ જાવા ચહે;
જે જે અહિં મોજૂદ છે તેમાં ન તારો રાહ છે,
તું બંધ રસ્તે તેમને શાને લઈને જાય છે ?

૨૫૭

ઓ જીવ જો આ જગત તુજને લાગતું ફાની કદી,
તો આ ઊપાધિથી ભલા શીદને દુઃખી તું થાય છે;
કીસ્મત તણે ખોળે પડી તું કર દવાએ ઢરદની,
જો આ કલમ વહી જાય છે પાછી કદી ના આવશે.

૨૫૮

અહિંથી મુસાફરીએ ગયેલા કંઈક લોકો માંદાથી,
ત્યાંના બધાએ લેદ કહેવા કોણ આવ્યું છે અહિં;
આ વિશ્વની તું સર્વ વસ્તુથી સદાએ ચેતજે,
અહિંથી ગયા પછી કોઈ વસ્તુ પણ ન પાછી આવશે.

૨૫૯

આકાશ તો એ ખાનગી કદી કોઈને કહેતું નહિ,
ઐયાઝ, મહમદ કંઈકને મેં દારીએ બાંધ્યા જ છે;
તું તો મદિરા પી ફરી આ જીંદગી ના આવશે,
જે આદમી વિશ્વે હતા તેઓ ન પાછા આવશે.

૨૬૦

ઓ વિશ્વના સૌથી વધારે શ્રેષ્ઠ કહેવાતા જનો !
 આ મધ ક્યારે જીવને અપનાવતો જાણો તમે ?
 રવિ, સોમ, મંગળ, બુધને શુક્ર, શુક્રને શનિના દિને,
 રાત્રિ દિવસ અપનાવતો, એ વાત જાણો છો તમે

૨૬૧

ઓ આદમી, તું તો હજારો ખેલ અહિં આ ખેલતો,
 તું તો ઘણા ફતવા અહિં આ આલમે ઊડાડતો;
 તારું સ્વરૂપ ન નિરખવાની આજ્ઞા કરતો જ તું,
 પણ એ હુકમ ઊંધો હતો તેથી ન હું પાળી શક્યો.

૨૬૨

તારા વિના મસજીદમાં નિમાજ પઢવી એથી તો,
 તુજ સાથ મધુશાળા મહિં વાતો જ કરવી ઠીક છે;
 આ એ બધી ખલકત અવલ આખર તમારી છે પ્રભુ,
 આહે મને તું મારજે, આહે મને તું પોષજે.

૨૬૩

હાહ્યા અને સાધુ પુરૂષોની જ મૈત્રિ રાખજે,
 તું જંગલીથી લાખ ગાઊ દુરનો દુર ભાગજે;
 હાહ્યા પુરૂષો વિષ દે તો પણ ગટાવી તું જજે,
 અમૃત કદી દે મૂર્ખ લોકો પણ ન તેને તું પીજે.

૨૬૪

આ વિશ્વની સૌ ખાનગીને પૂર્ણ રીતે બાણવા,
પાતાળ ને આકાશમાં પંખી બનીને હું ભમ્યો;
જ્યારે મને એ રાહનો કોઈ ન ભેડુ એ મળ્યો,
જે ખારથી આવ્યો હતો ત્યાંથી ગયો પાછો જ હું.

૨૬૫

એના હુકમને રોકવા કોઈ સમર્થ નથી અહિં,
પણ તહોય તેણે બેઠીઓ એ તોડવા ફરમાવ્યુંછે;
એ હુકમથી ને ખોફથી સૌ માનવી મુંઝાયછે,
જામે શીરાણ વાળજે પણ રેડજે જરીએ નહી.

૨૬૬

તેઓ બધાએ વહી ગયા ને કોઈ પાછું ના વળ્યું,
આ વિશ્વની એ ખાનગી કહેવા ન કે પાછું વળ્યું;
તારી લુખી આ બંદગીથી કામ તુજ સરશે નહિ,
જે બંદગી દિલની નહિ તો એ ખરી બંદગી નહી.

૨૬૭

તું જા અને આકાશ ઉપર ખાકને ફેંકી જ દે,
તું મધ પી સૌંદર્યની એ મૂર્તિને ઝળકાવજે;
ખાપુ નિમાજ અને ઇબાદતના સ્થળો કેવાં હશે ?
કે જે ગયાં સ્વર્ગે ભલા પાછાં ન આવ્યાં કોઈ તે.

૨૬૮

જો મેં તમારી ભક્તિના એ રત્નને લીધું નથી,
તો મેં જીગરથી પાપની એ વાસના સેવી નથી;
હું કોઈ દી તારી હયા માટે નિરાશ થયો નથી,
મેં તો જગતમાં એક ને એ કોઈ દી કીધા નથી.

૨૬૯

સાકી તાણી ખીજી ઘણી આદત અમે તો કેળવી,
પાંચે નિમાજ અમે ખરા દિલથી પુકારીએ છીએ;
જ્યાં જ્યાં તમે મદિરા જૂઓ ત્યાં ત્યાં અમોને દેખશે,
સુરાહી સમ ખરદન અમે એ બાળુએ રાખી જ છે.

૨૭૦

માલીક બાજીગર અને સૌ આપણે પાસા છીએ,
આ વિશ્વનું સુંદર અમોલું સત્ય પણ એ એક છે;
આ જીવનની તખ્તી ઉપર સૌ આપણે બહુએ રમ્યા
અફસોસ અજલની બાથમાં સૌ એક એક વહી ગયા.

૨૭૧

આ જીવની પ્રકૃતિ વિષે શું કામ પૂછે છે મને ?
જો હું તને એ વાત કહું તો એ ઘણી લાંબીજ છે.
સાગર મહિથી જીવ આ પેઢા થયો છે બહુજો,
ને મોતની છેલ્લી પળે પણ એ સમાશે સાગરે.

૨૭૨

આને અમે આશક, દિવાના, મસ્ત સૌ પુરા છીએ,
આને અમે પુરેપુરા મદિરા પરસ્તો તો છીએ;
નિજ અસ્તિમાંથી તો અમે પ્રહ્લાંડમાં પહોંચ્યા છીએ,
આને મદિરાની પુરી મસ્તી મહિં ખુશી છીએ.

૨૭૩

માચકનું આયુષ્ય મારા જેટલું લાંબું હતું,
તારી ઊપર આને જ તેણે તો દયા દૃષ્ટિ કરી;
મારી ઊપર દૃષ્ટિ કરીને તે પછી માલી ગઈ,
તું તો સલાઈ કર અને પછી પાણી માંહે ફેંકજે,

૨૭૪

હું ખૂબખૂબાં મસ્ત થઈ મીઠી મદિરા પી ગયો,
આ જાંદગીને પોષવા હું તો મદિરા પી ગયો;
પ્યાલી વળી મુજ હોઠપર ધીમું લવી એ કંઈ ગઈ,
“તું તો મદિરા પીઈલે તું આવશે પાછો નહીં.

૨૭૫

હું નાસ્તિના તખ્તે સુતો'તો ઊઠવાનું તેં કહ્યું;
તું તો જગતમાં પૂર્ણ કોલાહલ મચાવેછે કંઈ;
તારા હુકમ પર જેમ વર્ત્યો તેમ હું હેરાન છું,
તું વાત એવી બોલતો કે મેળ તેનો ના મળે.

૨૭૬

સૌ માનવીની ખાનગીને બાણનારા એ પ્રભુ !
 સૌ દીનજનને, દુઃખીયાને, પાળનારા એ પ્રભુ !
 માલીક તું શિક્ષા મને દે વા રહમ કર તું ખુદા,
 માલીક તું તો રહીમ છો ને કરીમ છો તું તો ખુદા !

૨૭૭

મેં તુસમાં એ પંખીને દરખત ઊપર બેયું હતું,
 તેના પગો પાસે અરે કાવસ તણું માથું હતું;
 તે કંઈ ધીમું બોલી ગયું “અફસોસ છે એ રાજવી ?”
 “તુજ ઘંટના એ નાદ ક્યાં, તુજ ઢોલની એ ચીસ ક્યાં ?”

૨૭૮

તું આ જમાનાના નવા આગંતુકોને પૂછના;
 લુલાં અહિં જે આવતાં તેને કંઈ પણ પૂછના;
 આ એક પણ જે આવી તેને તું મુખારક લેખજે,
 વીતી ગઈ તેને ન ગણજે, આગંતુકોને પૂછના.

૨૭૯

જેને સોનેરી જામને શરૂઆતમાં ફરવું જ છે,
 ધરબેલ પાયા હોય તોયે અંતમાં મરવું જ છે;
 ડાહ્યા જને કદી ચીજ કોઈ ત્રાજવે તોળી નથી,
 વા કોઈ દિન કસોટીએ કશુંએ ચડાવ્યું પણ નથી.

૨૮૦

મારી શિખામણ મારીને તું વિશ્વમાંહે ચાલજે,
માલીકને ખાતર ફરેખીને નહિ છુપાવજે;
આ સ્વર્ગ કાયમ છે અને દુનિઆ દીસે કાની નકી,
તું એક પણ માટે સ્વર્ગના રાજ્યને ના વેચજે.

૨૮૧

મારી બધી નાદાનીનું હું જે પ્રદર્શન ગોઠવું,
મારો બધો સંતાપ તેથી તો કમી થયોછે અહિં;
હું તો જનોઇને હૃદય પર રાખવા ઇચ્છું જ છું,
ઇસલામને માટે મને શું માન છે તું જાણુછો.

૨૮૨

ખયામ તું મહિરા પીને મસ્તી મહિં ખુશી થજે,
વા કોઈ માશૂકને મળીને અંતરે ખુશી થજે;
જો છેવટે આ વિશ્વમાંહે કોઈ રહેવાનું નથી,
તો નાસ્તિને અસ્તિ ગણીને ખૂબ તું ખુશી થજે.

૨૮૩

હું એક દિ કુંભારની દુકાનમાં બેઠો હતો,
મેં કેટલાએ જામને ત્યાં વાત કરતા સાંભળ્યા;
ત્યાં એક જામ નવાઈથી વચ્ચે જરા બોલી ગયું,
"અમને ખરીદેછે, સૂજેછે, કોણ વેચેછે લલા?"

૨૮૪

હું મસ્ત થઈને એ મહિરાગારમાં સુતો હતો,
કે વૃદ્ધ પશુ ત્યાં મસ્ત થઈને જામ લઇ બેઠો હતો;
મેં તો કહ્યું “ તમને શરમ માલીકની નથી આવતી ! ”
તેણે કહ્યું “ માલીક ખુશી છે, જા મહિરા તું પીલે, ”

૨૮૫

અંગુરનું જે જામ તાજું ત્યાં લઈું તે મિષ્ટ છે,
હું તો રૂપક તેનું જ છું, અમૃત ખરું તો એજ છે;
હું દિલનું કૌવત છું અને તે આત્મબળ તેનું જ છે,
માલીકનો આદેશ તો પુનિત છે, સૌ પાળજો.

૨૮૬

જો કે શરાબ હરામ છે તો પશુ ખસુસ તમે પીજો,
સારંગીની સાથે જરા સાંજે સવારે તું પીજે;
તે જો તને અંગુરનું એ જામ આપી દે કદી,
થોડું મને દેજે અને બાકી બધું તું પી જજે.

૨૮૭

આ વિશ્વમાંહે ધર્મના પંથો ઘણા મોજૂદ છે,
પશુ દીનની પરવા વિના હું આપને ચાહું જ છું;
આ કફર શું, ઈસલામ શું, વળી લક્ષિ શું ને પાપ શું ?
સૌ આપને શોધે જ છે, ખીજાં બધાં ખડાનાં જ છે.

૨૮૮

મારા બધા અપરાધ જોઈ માફ કર સૌ પાપ તું,
મારાં કરેલાં પાપને ધર ઇશને ચરણે જ તું;
તું કુંક મારી વેરની અમિ નહિ સળગાવજે,
માલીકની ખાતર કંઈ ભાઈ ક્ષમા દેજે મને.

૨૮૯

તું કાર્યની શરૂઆત પહેલાં તો જરા ગમ ખાઈ લે,
ઇનસાનને પ્રારબ્ધ એવી વસ્તુમાં મુશ્કેલી છે;
તું તો ખુશી રહેજે, હૃદયને પણ દુઃખી ના રાખજે,
ગમગીન રહેવાથી કળા ઓછી વધુ થાતી નથી.

૨૯૦

એ જામ પર હીકમત બધી મેં તો પ્રીદા કીધી જ છે,
મેં હેતથી એ જામને લાખો ચુમી લીધેલ છે;
માલીક તેં પણ જામ જેવી સૃષ્ટિ સર્વ સૃજેલ છે,
પણ તડોય તેનો એક દિ વિનાશ તું કરશે ખરો.

૨૯૧

જો સત્ય કહીએ તો મહિરાની કંઈ કીમત નથી,
પણ તડોય મીઠા જામમાં અણુમોલ કોઈ આત્મ છે;
આ વિશ્વમાં મારે જ લાયક કોઈ પણ સ્નેહી નથી,
મીઠી મહિરા એકલી મમ જીવન મિત્ર ઠરી જ છે.

૨૮૨

આકાશ તારે તો સ્વ પરનો લેદ કાંઈ છે નહિ,
તું ઈળની માફક મને તો નમ્ર રાખેછે અહિં;
આ રેંટીયાથી બે જણાંને વસ્ત્ર પુરાં થાયછે,
આકાશ તારાથી પુરાણ રેંટીયા સારા જ છે.

૨૮૩

જે ભાગ્યમાં સુખ ના લખ્યું તો દુઃખ એ પણ ઠીક છે,
વા રોશની જે ના મળી તો અંધકારે ઠીક છે;
મેં પ્રાર્થના જે ના કરી, વા શેખ હું જે ના બન્યો,
આ મસજીદોને મંદિરો મારે મને પણ ઠીક છે.

૨૮૪

જગમાં મને શાંતિ ન મળશે, જંગ તો તો ઠીક છે.
કીર્તિ મને મળશે નહિ, બદનામ તો પણ ઠીક છે;
આ જામ ખીલતા રંગનું અણુમોલ છે, તું જોઈ લે,
જે આદમી પીશે નહિ, તે શુષ્ક છે તું બાણજો.

૨૮૫

વિભાવરીની સાળ તુટીને પ્રભાત થયું જગે,
તું ઊઠ ભાઈ પી શરાબ હવે મફત તું શોચના;
તું પી શરાબ અહિં હજી બહુએ પ્રભાત થશે જગે,
તે સર્વને તો દૂઢશે પણ આપણે હૃદયું નહિ.

૨૮૬

તું સ્વર્ગના એ કોપની ભીતી જરા ધરતો નથી,
તું તો ન પસ્તાવો કરીને સાફ દિલ થયો કદી;
જ્યારે અજલની પાંખ તારો જીવન દીપ જીવનશે,
હું પહીંજીંછું કે ખાક પણ તુજને નહિ સ્વીકારશે.

૨૮૭

ઇનસાનની સુરત બધીએ કલ્પનાનું ચિત્ર છે,
જેને હકીકતની ખબર ના, તે ન આ બાણી શકે;
તું તો ખુશી થાને નીરાંતે જામ મીઠું તું પી લે.
ખોટા તરંગોથી અને આ ચિત્રથી તું દુર થા.

૨૮૮

મધુરાં પુલડાં જેવી તમારી જીંદગીને તો,
અજલનો વિષમય વાયુ ન લાગે તે પહેલાં એ;
સરો જેવી રૂપાળીને મનોહર એ સનમ સાથે,
મહિરાને કુલોને તું કદી ના છોડજે વિશ્વે

૨૮૯

તું તો નકામો વા મગજમાં ના કદીએ રાખજે,
તું તો મહિરા સાલ આખી ખૂબખૂબાં ઢીંચજે;
તું મોજથી અહિંઆ દિનો શુબરને આરામમાં,
વિશ્વાસુ એ માતાથી તો પુત્રી હરામી ઠીક છે.

૩૦૦

સોંદર્યથી પણ ઇશક દિલને ખેંચવામાં પૂર્ણ છે,
 ને શબ્દ એવા બોલવાથી દિલ ગુલાબી થઈ ગયું;
 આથી ખીજે લાયક જમાન પ્રભુ મને મળતો નથી,
 પાણી પડ્યું છે નજર પાસે પણ તૃષા છીપતી નથી.

૩૦૧

તું જામ દે મુજ હાથમાં ને ગીત ગા તું મસ્તીના,
 ને ખુલખુલોના સુરમાં તુજ સુરને મીલાવી દે;
 ગાયા વિના મદિરા પીવાની જો રસમ હક હોય તો,
 શીશો ઠલવતાં પણ શરાબ અવાજ તો કરતે નહિ.

૩૦૨

જો માગવાથી પણ હકીકત ખાનગી મળશે નહિ,
 દોલત બધીએ આપવાથી તો કંઈ મળશે નહિ;
 તું અર્ધ સૈફો આત્મભોગ દઇ શકીશ નહિ જ જો,
 કોઈ તને તો સત્યનો રસ્તો નહિજ બતાવશે.

૩૦૩

આકાશની એ ટોચથી તે પૃથ્વીના છેડા સુધી,
 મેં સર્વ કો મુશ્કેલીને રહેલાઈથી નિવારીછે;
 હું તો ફીસાઠ અને ઢગાના બંધથી છુટી ગયો,
 મેં ગાંઠ સો છોડી અજલની ગાંઠ પણ છુટી નહિ.

૩૦૪

અનુભવ અને સિદ્ધાંત તો અનુમાનની પણ પાર છે,
કેા યુગ જૂના ઇતિહાસની ને અઝલની પણ પાર છે;
આન્નદના સમયે મદિરાનું હરિક્ કેઈ નથી,
આ જામ સૌ મુશ્કેલીને રહેલાઈથી નિવારતું.

૩૦૫

આ વિશ્વના ન્યાયી પ્રણેતાથી અને રહેમાનથી,
ઓ પાપીઓ તમ પાપથી કદીએ નિરાશ થશો નહિ;
આજે તમે મસ્તી અને પાપાચરણ કરશો અહિં,
કાલે તમારી ખાકને માલીક માફી આપશે.

૩૦૬

આકાશ તારી આ ગતિ જરીએ મને ગમતી નથી,
તું છોડ મુજને હું કંઈ લાયક ગૂલામ બન્યો નથી;
જો મૂર્ખને નાદાન ઊપર હોય તારી આહના,
તો હુંજ એવો મૂર્ખ છું, ડાહ્યો નથી એવો કંઈ.

૩૦૭

ઓ આદમી તુજથી અમે ડાહ્યા વધારે તો છીએ,
આવી બધી મસ્તી છતાં હુશીઆર તારાથી છીએ;
ઈનસાનનું તું લોહી પીવે ને અમે મદિરા પીએ,
ઈનસાદ તું દે, કેાણ સારો લોહી પીનારો જ છે ?

૩૦૮

મહિરાવતી બહેલાવડું ફિલ એજ બહેતર છે જગે,
આવ્યા ગયાની યાદ થોડી રાખવી એ ઇષ્ટ છે;
ઇનસાનને આડત મહિં નાણાં ધીરીને મોજનાં,
આ દેહખાનમાં હયથી છોડાવીએ છીએ અમે.

૩૦૯

હું જે ઘડીએ મૃત્યુના ફૂર હાથથી છુટો થયો,
વા જે પળે મમ જીવન પુષ્પ ખરી પડ્યું આ વિશ્વમાં;
હું ઘોરખોડુનાજ હાથે ખાક તો થાઉં ન ત્યાં,
આ વિશ્વને આનન્દથી નિરખી વધાવી લઇશ હું.

૩૧૦

આકાશના આ ચક્રથી સા આપણે દુઃખી છીએ,
ફાનસ તણી અસ્થિર છાયા સમ મને ભાસેજ એ;
આ સૂર્ય તો દીવો જ છે ને જગત ફાનસ સમ દીસે,
પણ આપણે તો આંધળા જેવા બધા ફરીએ છીએ.

૩૧૧

માલીક તેં સરજ્યો મને તેમાં હવે હું શું કરું ?
તેં જિન રેશમથી વણ્યું મમ થાન કહો હું શું કરું ?
જે જે લલાઇ ને ખુરાઇ નિત્ય આચરીએ અમે,
તે તો બધીએ તેં લખી તેમાં હવે હું શું કરું ?

૩૧૨

ઓ યાર આવો કાલનો મૈ ખ્યાલ તજીએ આપણે,
ને આજની આ ધન્ય પળને તો મુખારક માનીએ;
કાલે અંહિ આ જગતમાંથી આપણે ચાલ્યા જશું,
અંહિથી ગયેલા બંધુઓના કાફલાને લેટશું.

૩૧૩

મદિરા વિનાની એક પળ પણ તું કદી ના ગાળજે,
મદિરા અકલ ને દીનને દિલને ખુશી રાખે જ છે;
જો ભુલથી કેા જંગલી ટીપું મદિરા પી જશે,
તો એ મનુને પૂજવાની ના કદી કહેશે નહિ.

૩૧૪

ઓ યાર ઉઠોને તમે તો હાથ પગ હાવાં ઘસો,
મીઠી મદિરા પુલ જેવી મસ્ત થઈ પીએ અમે;
આનન્દ કંઈ બહુ મધ પીવાથી કદી મળતો નથી,
મસ્તી મહિં આવે મજા તે તો મજા કંઈ ચોર છે.

૩૧૫

મેં તો બધી આશા અને તૃષ્ણા તજી દીધી જ છે,
દાના અને કેા મૂર્ખના ઉપકારથી હું દુર છું
તે કેાઈ સાથે મિત્ર વિના હાથ ના મિલાવતો,
હું બાણું છું મારા સમોવડીયો બરાબર તે નથી.

૩૧૬

આકાશની આવી ગતિથી હું સદા દિલગીર છું,
 મારી અધમ આ પ્રકૃતિથી હું બહુ હેરાન છું;
 હું તો ન એવો જ્ઞાની છું કે વિશ્વમાં પંકાઉં હું,
 ડાહ્યા ન એવો હું જ છું કે વિશ્વને ત્યાગી શકું.

૩૧૭

હું કંઈકને આ ખાકના પટ પર સુતેલા જોઉં છું
 ને કંઈકને આ ખાકની નીચે સુતેલા જોઉં છું;
 હું જેમ જેમ આ નાસ્તિના રણમાં નીહાળું છું ઊંડું,
 હું કેા ન જન્મેલા મરેલાને નીહાળું છું તહિં.

૩૧૮

તારી રહમથી હું જરાએ પાપથી ડરતો નથી,
 તારી કૃપાથી હું જરાએ દુઃખથી ડરતો નથી;
 તારી રહમથી જો કદી મુજ મુખ ઊજ્જ્વલ થાય તો
 શયતાનના એ નોંધથી હું તો જરી ડરતો નથી.

૩૧૯

તું એમ ના માનીશકે હું તો જહાંથી જહીઝું છું,
 મમ પ્રાણ ઉડી જાય તેથી પણ કંઈ હું જહીઝું છું;
 મરવું નહીં જો છે જગે તો મોતની કંઈ ખોદના,
 મેં અંદગી સાધી નહિ તેથી હવે હું જહીઝું છું.

૩૨૦

માલીક અમે તો અકલના કેદી રહીશું ક્યાંસુધી ?
આ વિશ્વમાં દિવસો અને વર્ષો રહીએ તહોય શું ?
કુંભારને ત્યાં આ શરીરનાં વાસણો થાયે ન ત્યાં,
તું દે મદિરા જામમાં સુખે ગટાવી જાઉં હું.

૩૨૧

દંભી મહન્તો, ક્યાંસુધી ઠપકો મને દેશે તમે !
સંતો, અમે પુરા સ્વચ્છંદીને વળી મસ્તો છીએ.
સાધુ, તમે ખાલી ફીસાદ અને પ્રપંચ મહિં પડયા,
સંતો, અમે મદિરા અને માશૂકમાં લોટયા છીએ.

૩૨૨

મુજ આત્મ સાથે હું ભળી ન શક્યો હવે હું શું કરું ?
મુજ કાર્યથી હું તો કલંકિત છું હવે હું શું કરું !
માલીક શ્રદ્ધા છે મને કે આપ તો કરશે રહમ.
તહોયે શરમ છે કે મને, મેં શું કર્યું, હું શું કરું ?

૩૨૩

ઓ આત્મ હું ને તું પ્રદર્શનના નમૂના તો છીએ,
મે શિર છે બે આપણે તો પણ શરીરે એક છે.
એ એક બિંદુ પાછળે સૌ આપણે ભમીએ છીએ,
પણ તહોય આખર આપણે બે બિંદુમાં ભળીએ છીએ.

૩૨૪

જો આ જગતમાં આપણે મુકામ કાયમનો નથી,
તો મધ ને માશૂક વિનાનું જીવવું પણ વ્યર્થ છે;
ડાહ્યા જનો, આ વિશ્વ ક્ષાની કે અમર, શું છે કહો !
જો આપણે મરવું જ છે તો તો, અમર કે ક્ષાની શું ?

૩૨૫

હું માનથી ને ભક્તિથી મસજીદમાં આવુંજ છું,
પણ સત્ય કહું તો હું નથી નિમાજ પઢવા આવતો;
મેં એક દી અહિંથી પુજાની સાદરી ચોરી હતી,
એ તો જૂની થઈ છે હવે, લેવા બીજી આવ્યોજ છું.

૩૨૬

આ વિશ્વની બીજી ગમીની હું તમા કરતો નથી,
મીઠી અને ચોખી મદિરાના વિના પીતો નથી;
આસવ જહાંનું લોહી છે ને વિશ્વ લોહી આપણું,
ને આપણે ખુન દિલનું તો કેમ ના પીએ અમે !

૩૨૭

તુજ ઇશકને ખાતર હજારો ભુલ મેં કીવીજ છે,
ને આ વચન પણ તોડવાને લાખ કોશેશ હું કરું;
તુજ જૂદમની વાતો વખતના ઝડેનમાં ભૂંસાય ના,
પણ હું કયામતની સુધી કોશેશ ત્હોય કરીશ કંઈ.

૩૨૮

આ જીંદગીના દાયરે મોડા અમે આવ્યા છીએ,
ધનસાનની ગણના મહિં મોડા અમે આવ્યા છીએ;
જો જીંદગીમાં આપણી મુરાદ ના ખર આવી તો;
હું પ્રાર્થુ છું કે વિશ્વમાં મોડા અમે આવ્યા છીએ.

૩૨૯

જો વિશ્વ ફાની છે જનો, તો હું પ્રપંચ રમીશ સૌ,
જામે શીરાજીને સનમમાં એકલો ખેલીશ હું;
લોકો કહે માલીક મને તો કંઈ સજા દેશે નહીં,
માલીક સજા દેતો નથી, દે તો સહીશે હું નહીં.

૩૩૦

જ્યારે અજલના પેરમાં મુજ શિર આ પડશે જગે,
ત્યારે અજલનું એક રૂડું રમકડું જ બનીશ હું;
મારા શરીરની ખાકને મદિરા વિના ના દાટશે,
એવું બને કે એ સુરમથી જીવતો પણ થાઉં હું.

૩૩૧

હું તો લલાઈથી જગતના કાર્યને જોતો વધી,
હું તો જગતને સાવ નાશું બેશરમ તો જોઉં છું;
અલહમદલઅલહ, હું નીહાળું છું અહિં જ્યાં જ્યાં જગે
ત્યાં ત્યાં અરે મમ બેવકુફી એકલી હું જોઉં છું.

૩૩૨

જાણું થયું છે, એકલી મહિરા ગુલાબી પીશ હું,
 ને કીર્તિના એ જામને પત્થર ઉપર ફેડીશ હું;
 હું વિશ્વને ઠગનાર આશાથી રહીશે દુર કંઈ,
 હું કંઈક જીલ્લે ને સિતારી મેળવીશે પ્રેમથી.

૩૩૩

પ્રભુ મેં કહી અહિં આ બહુ અપરાધ જો કીધા હશે,
 ત્હોયે મને ઉમેદ છે કે તું રહમ કરશે મને;
 તું તો કહે છે “હું તને દુઃખમાં સહાય કરીશ કંઈ.”
 મુજથી વધારે તો દુઃખી તું કોઈને જોશે નહીં.

૩૩૪

કહી હું મહિરાના નશામાં મસ્ત હોજી આલમે,
 નાસ્તિક કે કાફીર વા હું મૂર્તિપૂજક હોજી જો;
 ઇનસાન સૌ મારી ઉપર લાનત સદા વરસાવતા,
 હું રૂઢ માફ છું અને હું ત્હોય એનો એજ છું.

૩૩૫

મેં જીંદગીમાં એક પણ મસ્તી વિના ગાળી નથી,
 આજે કદરની રાત્રિ છે, હું આજ પણ ખૂબ મસ્ત છું;
 એ જામના અધરે અધર, સીના ઉપર સીના હઈ,
 હું આખરે મુજ હાથ એની ગરદને ફેડીશ કંઈ.

૩૩૬

હું અસ્તિનીને નાસ્તિની સૌ ખાનગી જાણું જ છું;
હું વિશ્વની સૌ ગૂઢ વાતોને લલા જાણું જ છું;
હું આ બધું જાણું જ છું ત્હોયે મને પણ શરમ છે,
હું મસ્તીના સૌ મસ્તખા ને રીતને જાણું જ છું.

૩૩૭

હું તો મહિરા પીગિંછું પણ મસ્તી કંઈ કરતો નથી,
હું તો મહિરાના વિના ખીજું કંઈ યાચું નહિ;
મારી ગરજ શું મયપરસ્તીમાં હશે? તું જાણ છે?
તારી સમી હું ખુદપરસ્તી કોઈ દી કરતો નથી.

૩૩૮

અમે તો જામના અધરો જગ્યા નિમાજની માની,
અમે વ્યક્તિત્વના પાઠો મહિરા ઢીંચતાં શીખ્યા;
અમે જે જીંદગી મીઠી અરે મસજીદમાં ખોઈ,
અમે મીઠાશ એની મયકદામાંથી જ શોધી છે.

૩૩૯

જે જીંદગી તુજ સાથ વાત ઘડી કરે તે જીઠી છે,
ઇનસાન પણ નિજ કાર્યની શરૂઆતમાં જીઠા હતા;
આશા તજને એ કુલોમાંથી ગમી મેં મેળવી,
ને આ જહાં થોડી ગમી પીને પછી ઉપડી જશે.

૩૪૦

ખલકત બધીના મુગટ રૂપે આપણે વિરાજ્યે,
 ને આપણે દાનાઈની એ આંખની કીકી છીએ;
 આ વિશ્વનું વર્તુલ તો અંગુશ્તરી જેવું જ છે,
 ને આપણે અંગુશ્તરીના કીમતી હીરા છીએ.

૩૪૧

ખાલી તરંગોના નશાથી તો અમે ભયમાં છીએ,
 ને પૃથ્વીથી તે આસમાનની ટોચપર પહોંચ્યા છીએ;
 આખર શરીરના પાપ ઘોઈ પાક પણ થાશું અમે,
 જન્મ્યા અમે તો ખાકમાંથી, ખાક તો થાશું અમે.

૩૪૨

રમજનમાં રોજ રહીને હું કદી પણ ખાઉં જો,
 હું બાણી ખુલ ખાઉં છું એવું કદી ના માનશો;
 રોજ રહેવાથી દિવસ રાત્રિ સમે લાગે મને,
 હું ઇચ્છું કે હું પ્રભાતે રોજ ખાઉં હોંશથી.

૩૪૩

મેં તો કદી આનન્દનું શરખત સુખે પીધું નથી,
 વા હુઃખને હાથે મદિરા મેં કદી લીધી નથી;
 મેં કોઈ દી મુજ રોટલીને નિમકમાં બોળી નથી,
 વા કોઈ દી મેં આ જીરને તો હુઃખી કીધું નથી.

૩૪૪

હું તો હમેશ શરાબખાનામાં પ્રભાતે જાઉં છું,
હું સાંઈ મૌલાના મીઠા સહવાસમાં દી ગાળું છું;
માલીક તું જો ખલ્કની સૌ ખાનગીને જાણતો,
તો દે સહાય મને પ્રભુ, હું પ્રાર્થતાં શીખું તને.

૩૪૫

થોડી ગમીથી પણ સમય નાખુશ અમને લાગતો,
સંધ્યા ડુબેલી હોય તોપણ ના અમે ખુશી છીએ;
જો પાકશાળા માંદગીથી અમને ન અન્ન મળે કદી,
કાચું ન મેળવવા અમે તો કોઈ દી ખુશી છીએ.

૩૪૬

હું એક દી પણ વિશ્વની જન્નળથી છુટયો નથી,
મેં એક પણ પણ જીવંતની શાદીમાં ગાળી નથી;
મેં રોજગારીની કરી છે શિષ્યવૃત્તિ ખંતથી,
તહોયે ખલ્કના દોરમાં ઊરતાદ હું ન બન્યો કદી.

૩૪૭

મારા અકેકા હાથમાં કુરાન છે ને જામ છે,
માફે જીગર હાવાં હરામીને હલાલીમાં કુલે;
આકાશના આરસ સમા ધુમટ નીચેજ અમે છીએ,
બાપુ અમે કાફર નથી, પુરા મુસલમાન પણ નથી.

૩૪૮

પેગમ્બરે મારી સલામો પ્રેમથી ઝીલી હતી,
 ને તે સમે પણ ખૂબ મીઠી વાત તો કીધી હતી;
 ઇનસાનનું તું હૃદય પીવાથી લલા શાને ડરે,
 ઇસલામમાં એ પાક છે ને મઘ લાઇ હરામ છે.

૩૪૯

ખચ્યામને પણ મેં સલામો પ્રેમથી કીધી હતી,
 તેણે મને ખામી જહાંની કેટલી કીધી હતી;
 મેં તો કહ્યું ઇસલામમાં મદિરા હરામ કરી જ છે,
 રાંધેલ વસ્તુ પાક છે, ને કાચી સર્વ હરામ છે,

૩૫૦

મુજ શત્રુએ કીધું મને કે તું પુરો ફીલસુફ છે,
 માલીક જાણેછે બધું, તે જે કહે તે હું નથી.
 આ વિશ્વમાં પણ કેમ હું આવ્યો જ છું એ ખ્યાલ ના,
 અફસોસ છે હું કેાણ છું, એ વાત હું જાણું નહિ.

૩૫૧

મુજમાં નથી કંઈ ત્હોય હું આ વિશ્વ માંહે કંઈક છું,
 હું તો ઉંચે જાગે ઘણો પણ ત્હોય પછવાડે રહું;
 મીઠી મદિરાની જ આવી એકલી હરિકાઈ છે,
 હું જે પળે હુશીઆર છું ત્યારે જ મસ્તીમાં રહું.

૩૫૨

એ પુખ્ત બોલ્યું “હું મિસરનું યુસફ નામક પુખ્ત છું”
 “મુજ મુખમાં અણમોલ હીરા, અશરફીઓ ભરી જ છે”
 મેં તો કહ્યું “તું છે યુસફનું પુખ્ત એ સાબિતીશું?”
 તેણે કહ્યું “મારો ઝભો તું લોહી ભીનો નેઈલે.”

૩૫૩

ખાળાપણે ઉસ્તાદ પાસે હું જરા શીખ્યો હતો,
 થોડુંક હું જાતેજ શિક્ષક થઈ અને શીખ્યો હતો;
 બાઈ તમે સૌ સાંભળો હું જે શીખ્યો તે તો કહું
 હું ખાકમાંથી જન્મીને હું ખાકમાં મળી જાઉં છું.

૩૫૪

આવ્યા અમે તો પાક પણ નાપાક જગમાં થઈ ગયા,
 હસતા અહિં આવ્યા મગર રડતા જગતમાં થઈ ગયા;
 દિલની પ્રજળતી આગમાંહે તો અમે બળતા હતા,
 આ જીંદગી બરબાદ ગઈને માટીમાં જઈને મળ્યા.

૩૫૫

જમશીદનું એ જામ હુંઢવા મેં ખલક માપી બધી,
 મેં એક પણ વિશ્રાંતિ, નિદ્રા પણ સુખે લીધી નથી;
 ઉસ્તાદ પાસેથી જહિં મેં જામના ગુણ સાંભળ્યા,
 એ વિશ્વનું વિખ્યાત ખ્યાલું હુંજ છું એ જાણ્યું મેં.

૩૫૬

મેં એકલી ગમીનો નશે. બેલાનમાં કીધોજ છે,
હું જીભના ત્રાસે નીચી પહવી ઉપર આવ્યો જ છું;
તારી દગાખાજ મહિં જ્યારે ઠગાઈ હું ગયો,
ત્યારેજ મેં તારે અધર અધરે લગાવ્યો તો હતો.

૩૫૭

મારી બધી ખાહેશ જો પ્રભુની નથી ખાહેશ તો;
મારી બધી ખાહેશ ક્યાંથી પાર તો પડશે જગે;
માલીકની ખાહેશ હશે તે તો બધી સાચી હશે,
જે જે વિચાર્યું મેં હશે, તે તો બધું ખોટું હશે.

૩૫૮

આ એ જમાનો કુલનો છે, વરણી હું સારી કરું,
ને ધર્મથી વિરુદ્ધ સારું કાર્ય કોઈ હું કરું;
હરિયાળીને આ લાલી તો થોડા દિવસ સૌ નિભશે,
ને એ વનસ્પતિ પર અમોલા અશ્રુ થોડા ઢાળું હું,

૩૫૯

હું જીવતો છું કે નહિ એ તું નકી જો ના કરે,
હું આ બધા ખૂનખાર રસ્તા માપું છું તે જોઈએ;
હું ના હતો ને એ હતું, ને જે હતું તે તે હતું,
હું કોણ છું ને ક્યાં હતો ને કોણ હોઈશ હું ભલા.

૩૬૦

હું તો મહિરાના વિના પણ એક જીવી ના શકું,
હું તો મહિરાના વિના કંઈ ભાર ખેંચી ના શકું;
સાકી કહે "લે એક જામ ફરી" અને હું ના લઉં,
હુંએ સુલગ પણનો સદાનો એકલો ગુલામ છું.

૩૬૧

તું તો ફરી ફરીને જ્યાં સારી નીહાળી લે કંઈ,
અણમોલ આવા દિવસોનો ખ્યાલ તું ન કરીશ કંઈ;
તું આખરે અંદર તપાસી તુજ સ્વરૂપે નીહાળજે,
કે આ સમય પણ સર્વ વસ્તુને અમોલી શીદ ગણે ?

૩૬૨

જે ઠીક લાગે આપને તેવો ખુલાસો આપજો.
સુખના અને દુઃખના વિચારોને ઘડી પણ છોડજો;
બાકી રહેલું એક ખ્યાલું તું હવે સાકી પીલે,
આ ખે જ્યાંની ગમગીનીથી તું બચી તેથી જશે.

૩૬૩

પાયા વિનાના દામરાના ચક્રમાંથી જીવ તું,
કાં તેમની નેકી અને બદીની બધી ખબરો લઈ;
કાં તો જ્યાંના કાર્યને ને આત્મજ્ઞાન બુલી જઈ,
તું ખૂબખૂબાં પી અને એ આદમીને બાણજે.

૩૬૪

મારા જીગર પરથી ખલકનો ભાર તું ઊપાડજે,
મારા નઠારા કૃત્યને તું જગતથી છુપાવજે;
આજે મને દે પરમ શાંતિ કાલ તું મારી ઊપર,
તારી રહમ જે જે કહે તે તે બધું ગુજારજે.

૩૬૫

જેઓ જહાંના કાર્યથી પુરેપુરા વાકેફ છે,
તેઓ ગમીને શાદીમાં કાંઈ તકાવત ના ગણે;
ચાહે કદી તું રોગી હો કે ખૂબ તાંદુરસ્ત હો,
પણ એક દી સારી નઠારી આ જહાં ચાલી જશે.

૩૬૬

તું જિઠ્ઠા લાઇ વિશ્વની બધીએ ગમી ના બેઠારજે,
તારા જીવનની એક પણ પણ શાદીમાં તું ગાળજે;
ભાઈ વફાદારી જગતની પ્રકૃતિ જે હોય તે,
આવે જમાનો તુજ કને ના કોઈ દી આવ્યો હતો.

૩૬૭

જૂના પુરાણા મિત્ર સૌ હું જે કહું તે સાંભળો,
આ બેવફા આકાશથી કદીએ તમે ડરશો નહીં;
પણ આપની એ કુટિરમાં સંતોષથી રહેજો તમે,
ને જે તમાશા થાય વિશ્વે તે બધા નીહાળજો.

૩૬૮

જો બની શકે તો મસ્તની સેવા તમે કરજો સહા,
રોજા અને નિમાજનું પણ બુદ્ધ બેચી કાઢજો;
ઓ યાર સૌ ખચ્યામની સારી શિખામણ સાંભળો,
પીજો મદિરા લૂંટજો સૌ પર રહમ કરજો તમે.

૩૬૯

સત્ય આત્મા વિશ્વનો છે વિશ્વ તેનું શરીર છે.
ને એ ફિરશ્તા સૌ શરીરની ઇંદ્રિઓ લેખાયછે;
આકાશ ને તત્વો અને આ જીવ સૃષ્ટિ અંગ છે.
સૌ મૂળમાં તો એક છે બાકી બીજું સૌ રમત છે.

૩૭૦

સત્યમાં ને પવિત્રતામાં રાત સારી વહી ગઈ,
ને એ મદિરાગારમાં આનન્દમાં વીતી ગઈ;
તેણે મને ખ્યાલું દઈને પી જવાનું તો કહ્યું,
મેં ના કહી પીવા અને તેણે કહ્યું કે તું પીલે.

૩૭૧

તું એમ ઈચ્છેછે તને આકાશ આ ગરદન ધરે,
તુજ કાર્ય સૌને પોષવાનું તો ઠર્યુંછે સર્વદા;
તારે અમારી જેમ પણ વિશ્વાસ કરવો સર્વનો,
પીવી મદિરા ને જગતના દુઃખ ના લેવાં કદી.

૩૯૨

આ વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં નજર મારી પડે બિરાદરો,
ત્યાં ત્યાં મને માટી અને માટી બધે નજરે પડે;
કૃતઘનતા વિણ વિશ્વમાંથી કાંઈ હાંસલ ના મળ્યું,
મારે મને તો મઘને માશૂક મીઠાં સર્વાંશ.

૩૯૩

કોઈ વહેતા ઝરણુને કાંઠે સનમ મીઠી હતી,
હું પણ હતો ને મઘનું ખ્યાલું મધુક પણ હતું;
સિતારી પણ મૃદુ ગાન ગાવાને હતી સંગાથમાં,
રાત્રિ વીતી ને બહાણું વાયું પણ બળર કંઈ ના પડી.

૩૯૪

શું પાપ કરતાં પણ તને કાંઈ શરમ આવે નહીં,
ઈનસાનપર જોહુકમી કરતાં શરમ આવે નહીં;
એવું બને કે તું જહાંને એકલો માત્રીક થા,
તો તું જહાંને છોડશે પણ તું અવર શું કરી શકે.

૩૯૫

સુકી જમીનપર સાકીને બેઠેલ મેં જોયો હતો,
ઈસલામ નહી ને કફર નહી, દુનિયા નહી ને દીન નહી;
હક્ક પણ નહી, હકીકત નહી, શરીઅત નહી, શ્રદ્ધા નહી,
આ બે જહાંમાં સર્વમાંથી કોઈ ને કંઈ હોયછે.

૩૭૬

કેઈ જહાંમાં દીનને મજહૂબ મહિં મશગુલ છે,
ને કેઈ શ્રદ્ધા ને અશ્રદ્ધા માંદા ગોથાં ખાય છે.
નાગાહ કમીનેથી અહિં ગેખી મુનાદી આવતો,
નાદાન તે માંહે તમારો એક પણ રસ્તો નથી.

૩૭૭

આકાશમાં જે ગાય છે પરવીન તેનું નામ છે,
તે આ જમીન નીચે વળી પણ એક બીજી ગાય છે;
હડાપણુ લરેલી આંખને ઊઘાડીને તું જે જરા,
ઊપર નીચેની બેય ગાયો મસ્તીમાં છે ભેળેલે.

૩૭૮

થોડી મદિરા તું પીજે એ એમ કહેતો તુજને,
તું કેઈ પણ ઈલાજથી ના પાર પામીશ છેવટે;
હું તો સનમની લાલી ને મદિરા મીઠી છું પ્રભાતની
તું ન્યાય દે આનો નતીજા છેવટે શું આવશે.

૩૭૯

માલીકની જયમ જગતપર મારો અમલ જે હોત તો,
મેં આ ખલકને મૂળથી ઊખેડી પણ નાખી હતે;
આ વિશ્વ જેવું હું બીજું વિશ્વે નવું ઊપજાવતે,
તેથી અમોલા આત્મની મનકામના પુરી થતે.

૩૮૦

મારૂં ગરીબ દિલડું, દિવાનું ને દુઃખી પણ છે જરા,
તે ઈશકની એ જ્યોતિથી પણ હુશીઆર થયું નથી;
કે આશકોએ પણ કદી મદિરા મને દેતાં જરા,
મારા જીગરના ખૂનમાં 'ખ્યાલું' લગાવ્યું તો હતું.

૩૮૧

જામે શીરાજી ઢીંચવીને, સનમ પાછળ ધુમવું,
એ સાધુતાના ઢંભ કરતાં પણ બહેતર છે વધુ;
જો આશકોને મસ્ત સૌ જહન્નમ મહિં વસતા હશે,
તો તો પછી બેહિશ્તના એ રાહ કે જોશે નહિ.

૩૮૨

દિલની ખુશીને ગમગીનીથી વેડફી હું ના શકું,
બદબખ્તીથી દિલની ખુશી ના વેડફાવી પણ ઘટે;
આ વિશ્વમાંહે ઘડી પછી શું થશે કે ના જાણું તું.
માશૂકને મદિરા અને પ્રવૃત્તિ જોઈએ છે સદા.

૩૮૩

નેકી વડે આલમ મહિં મશહૂર થાવું નેક છે,
અન્યાયથી પીડાઈ રહેવું એ શરમ છે જાતને;
અંશુરનું એ જામ પીને મસ્ત રહેવું સર્વદા,
નિજ કાર્યમાં મગફર થઈ ફરવાથી બહેતર એ જ છે.

૩૮૪

માલીક મારા પાપી દિલપર તું જરા કરજે રહમ,
ગમગીન મારા હૃદયપર માલીક તું કરજે રહમ;
આ મયકદાને હુંઠતા પગને તું બળ દેજે પ્રભુ,
એ ખ્યાલીને ગ્રહનાર હાથોપર પ્રભુ કરજે રહમ.

૩૮૫

માલીક મને હું તું પણાથી દુર તું તો રાખજે,
આવરણુ સર્વ નિવારીને તન્મય તુંમાંજ બનાવજે;
શુદ્ધિ મને છે ત્યાંસુધી નેકી બદી હું બાણુંધું.
નેકી બદીથી દુર રાખી મસ્તી તારી દે મને.

૩૮૬

આ ધુમટ નીચે તેં યુરાધને સુજીએ. જોઈલે,
મમ મિત્રની વિદાયથી આ વિશ્વ ખલી લાગતું;
જો કાંઈ પણુ બની ના શકે તો એક મીઠા શ્વાસ થા,
કાલેજ તું એ હાલ જોઈ ના શકીશ, એ જોઈલે.

૩૮૭

દિલમાં ગમીને દુઃખના ઊંડા જખમ સહવા વિના,
મેલી જહાંમાં આદમીને જો નથી હાંસલ કંઈ;
જેની જીવનલોલા અહિં વહેલી ખતમ થઈએ બલા,
વા જે નથી જન્મ્યા અહિં તે લાગ્યશાળી છે પુરા.

૩૮૮

હાનાઈના પટ્ટા મુજબ આ અંદગાની ગાળવી,
 ને ભૂલ જો કરવી કદી નાહાનીમાં તો કાઢવી;
 આલાકને ઠક્કશ સમય ઉસ્તાદ તો તારો જ છે,
 તું ગાળ એવી અંદગી કે ભૂલ કે કાઢે નહિ.

૩૮૯

બેહિશતની એ ખાનગીને તું, ન હું કે જાણીએ,
 બ્રહ્માક્ષરોને તું વ હું ઉકેલી પણ શકીએ નહિ;
 પડદા પછાડી વાત આપણુ બેઢની થાતી હતી,
 પડદો પડી જશે જાંહિ ત્યાંરે ન હું કે તું હશું.

૩૯૦

આકાશના વર્તુલને હરકોઇ જોખમ વેઠતાં,
 તારી અને મારી કતલ કરવા ઇરાદો છે કંઈ;
 હરિયાળી ઉપર આપણે બેસી રહેવું ઇષ્ટ છે,
 તો આપણી એ ખાક પર હરિયાળી પાછી ઉગશે.

૩૯૧

મારા અને તારા શરીરમાંથી બિડી જીવ તો જશે,
 મારી અને તારી કબરપર ઇંટ બે તે મુકશે;
 જ્યારે અવરની કબર માટે ઇંટ જોશે તેમને,
 મારી અને તારી કબર ખોદી પુક કરશે જ તે.

૩૮૨

આકાશના એ ધુમટે ડોલી રહેલા મહેલમાં,
ત્યાં કેટલાએ ક્યસરે ઝુકી સલામ લીધી હશે;
એ મહેલના કેા કાંગરા ઉપર કભુતરને ભલા,
મેં સાંભળ્યાએ શોકમાં કુ કુ કુ કરતા સદા.

૩૮૩

અહિં આવાગમનમાં આપણે હાંસલ કર્યું શું શું ?
અમારી જાંઘીના થાનમાં વાણો કહાં ક્યાં છે ?
ઘણાએ સંતના મુઠહાં ફલકના ધુમટે નીચે,
બળે છે. ખાક થાયે છે, પરન્તુ એ ધુમાડો ક્યાં ?

૩૮૪

તારા અધરમાંહે સદા અમૃત છુપાયુંએ સનમ,
તું છોડમાં, તારા અધરને ખ્યાલીઓ ચુમેજ છે;
જો હું મદિરાનું ન ખ્યાલું પીજી તો નામરદ છું,
તારા અધર પર અધર બીજો મુકનારો કોણ છે ?

૩૮૫

માલિક તારી કુદરતે પેદા કર્યો તે હું જ છું,
સો વર્ષ તારી રહમથી મેં વિશ્વમાં ગાળ્યાં જ છે;
સો વર્ષ મેં લેવા અનુભવ કઇક અપરાધો કર્યા,
તારી રહમ માલીક વધુ કે દોષ મારો છે વધુ ?

૩૯૬

અંગુરના એ જામને માથૂક ઊઠાવી લે હવે,
હરિયાળી લીલીને નદી તીરે ભમી લે તું સખે;
આઠાશમાં તો એ શશિ જેવાં રૂપાળાં કુટડાં,
લાગે! મીઠા અંગુરના એ જામ સરજ્યાછે સખે.

૩૯૭

અમે જુની નવી મીઠી મહિરને ખરીદનારા,
અમે જગની ગમી શાદી મફતમાં વેચનારાઓ;
મરી જાશું પછી જાશું કહીં તું જાણુછો કાંઈ;
મહિરા દે મને મીઠી પછી તું તો ભમ્યા કરજે,

૩૯૮

જગતમાં પૂણ્યશાળી કોઈ જન્મ્યોછે કહેને તું ?
જગતમાં પુણ્યશાળી કે હયાતી લોગવેછે શું ?
મને મારી ખુરાઈનો તું બદલો દે ખુરાઈમાં,
પછી મારી અને તારી મહિં કયાં છે તક્ષાવત તો.

૩૯૯

શીરાજીનું એ કીમતી, ખરડાયલું ખ્યાલુંજ કયાં ?
ને આત્મ શાંતિ, સુખનું સાધનં મહિરા છે જ કયાં ?
તેઓ કહેછે મુસ્લીમો મહિરા હરામ ગણેજ છે,
તું પી મહિરા ને ગમી ઇસલામની છોડી જ દે.

૪૦૦

ઓ જીંદગી તું દેહ છો, મારી બધી શક્તિ તું છો,
મુજ પ્રાણુ છો, સર્વસ્વછો, ચૈતન્ય માફ તું જ છો;
મારી હયાતી તું બની તેથી ગણાયો સર્વ હું,
હું તો લગી તુજમાં ગયો તેથી ગણાઈ સર્વ તું.

૪૦૧

કળના ભેદીને ઊંડાણ યોગને પુરાધને,
મનુષ્યો સૌ અહિં જ્યાં ત્યાં દડાની જેમ અક્ષણરે;
તને જે આદમી આંહિં લલા મેદાનમાં ફેંકે,
તમારા ભેદનો પુરેપુરો વાકેફગાર એ છે.

૪૦૨

મધમાખીઓના હૃદયમાં બળ તુજથી વિશેષ છે,
ને કીડીઓની આંખમાં તુર તુજથી વિશેષ છે;
તું તો લલેને ખાનદાન હો પણ તથાપિ સખ છો,
તુજથી લલાઈ તો હજારો કોસ દુરની દુર છે.

૪૦૩

તમે કંબુસની કોદી ગુલામી સેવજો ના, ના,
તમાના ફૂર પંજમાં પુરાઈ ખુવાર થાશેમાં;
અમીઝરણાં અને અગ્નિસમાં તેજસ્વી તો થાજો,
તમે રેતી સમા વાના ઝપાટે આલશો ના, ના.

૪૦૪

મહિરા વિના સૌ વસ્તુની તાંગી મને બહુ પ્રિય છે,
હાથ જનોના હાથની મહિરા મને બહુ પ્રિય છે;
મસ્તી અને ગમરાહીને ખુવારી પણ પ્રિય છે મને,
મહિરા મળે મહીને ભલે તો પણ મને બહુ પ્રિય છે.

૪૦૫

તું હોંશથી આ સમયને કાંઈ વધાવી લે સખે,
ને સમયના એ રંગને તું વ્યર્થ શોચીશમાં સખે;
જ્યારે તમારી અવસ્થાનું વસ્ત્ર ફાટી જાય આ,
તેં શું કર્યું, તું શું વહ્યો ત્યારે જરાએ શોચજો.

૪૦૬

ઈનસાન તેં કોઈ ઉપર કેા દી ભલાઈ કરી નથી,
માલીકની મીઠી રહમ, ઈનસાન તું શાને ચહે ?
માલીકની મીઠી રહમ માટે ન આશા રાખજો,
તેં તો ન કરવાનું કર્યું, કરવું હતું તે ના કર્યું.

૪૦૭

તારી ઉમર લાગે વધુ, તું આજસુ તો થા નહિ,
જ્યાં જ્યાં કદમ તું મુક ત્યાં મરતી વિના મુકીશ નહિ;
તેઓ તમારા શિરના કુંજ બનાવી દે ન ત્યાં,
તું હાથમાંથી ખ્યાલીને કુંજો ખસેથી છોડના.

૪૦૮

આકાશ આ ઊંધા પડેલા જામ જેવું લાગતું,
ત્યાં વિશ્વના દાના પુરૂષો મ્હાત થઇને જો પડયા;
શીશા અને એ જામની મૈત્રિ નિહાળી મેં બહુ,
અધરે અધર ચોંટયો હતો, વચ્ચે પડયું તું ખૂન ત્યાં.

૪૦૯

હું હાથમાં ખ્યાલી લઇને મદ્યગૃહ માંહે ગયો,
પ્રદ્યાંડની યુરી લલી પણ મેં બધી ત્યાં કહી દીધી;
તે જો પડે આકાશમાં, પ્રદ્યાંડમાં બોલાવજે,
મારી ઉપર ભૂખ્યા લગ્નની જેમ તો તો કુદજે.

૪૧૦

જલખિંદુ સાગરની જુદાઇને કથી રાવે બહુ,
સાગર હસે જલખિંદુને પ્રદ્યાંડમાં સૌ એક છે;
જો સત્ય પૂછો તો લલા સૌ આપણે ખુદા છીએ,
લેકીન તેનાથી અરેરે ખિંદુ વા જુદા છીએ.

૪૧૧

મારી કને છે, વા નહિ, શીઠને દુઃખી હું થાઉં છું,
આ હુંદગી આનન્દમાં ગાળું જ છું હું કે નહિ ?
શીરાજીની ખ્યાલી ભરી દે હું ન જાણું કાંઇએ,
આ શ્વાસ પણ જે હું લઉં તે હું લઉં છું વા નહિ;

૪૧૨

જુદમી સમયની ગમગીનીમાં શરીરને સુકવી ન દે,
વીતી ગયેલી વાતની એ યાદમાં ના ભ્રમ દે;
સૌહર્યની તારીફમાં દિલને સદાય લગાડને,
પીળે મઢિરા જીંદગી ખરબાદ ના કરને કદી.

૪૧૩

મસજીદ કે નિમાજમાં રોજ રહ્યો હો તે છતાં,
તું જા મઢિરાગારમાં બિશુક મસ્ત ખનીજ જા;
ખયામ તું મીઠી મઢિરા ખૂબખૂબ પીછ લે,
તુજ ખાકમાંથી તે કુઝાને જામ કંઈક બનાવશે.

૪૧૪

મીઠી પવનની લહેરમાં પુલ પાંખડી ચીરાઈ છે,
જુલજુલ ખીચારાં પુષ્પનાં સૌહર્યથી ખીંચાં જ છે;
તું એ કુલોની મીઠડી છાંયા નીચે જઈ પેસજે,
એ ફુલ કોઈ ખાકણાંથી તો ખર્ચી જગ્યાં જ છે.

૪૧૫

હુનિઆ મનસ્વી વહી ગઈ તેનો નતીજ શું હશે ?
આ જીંદગીના નામ એ વાંચી ગઈ તોયે શું છે ?
દિલની ખુશીથી એક સૈફો પથ્થર રહી કોઈ શકે;
સો સાલ ખીજાં જો રહે એ તહોય છેવટ તો શું છે ?

૪૧૬

તે કયાં પડયો શાથી પડયો તું બાણછો કાંઈ સળે,
સોસન અને એ સરવની મુકિત સદા અફવા જ છે;
તેને જળાં દસ છે પરન્તુ તે જરા મુંગો જ છે,
સો હાથ તેને છે પરન્તુ તે જરા હુંઠો જ છે.

૪૧૭

સાકી મદિરા મીઠી મુજ હાથમાં તું મૂકજે,
ને એ મદિરા સમ સનમ મુજ હાથમાં તું સોંપજે;
તેઓ બધા જ'જીરની જયમ એ મદિરા ખુંદતા,
હું પણ દીવાનો, હુશીઆર, મને મદિરા આપજે.

૪૧૮

અફસોસ છે મેં જીંદગી ખાલી ગુમાવી વિશ્વમાં
મેં વાસનાની તૃપ્તિમાં એજે ગુમાવી જીંદગી;
કરવું હતું તે ના કર્યું લાનત હજો મુજ જાતને,
મેં તો ન કરવાનું કર્યું ફરીયાદ તો શાની હવે !

૪૧૯

તોખા પોકાર સૌથી પણ કંટાળું ના મદિરાથી હું,
મહફીલ તજી જાઉં બધી પણ હું મદિરા ના તજું;
એવું બને કે હું પુરેપુરો મુસલમીન પણ બનું,
પણ કાંઈ દી અંગુરનું એ જામ મીઠું ના તળું.

૪૨૦

માલીક તારી રહમના ઊમેદવાર અમે છીએ,
માલીક તને તો પ્રેમથી ને લક્ષિથી પુછીએ અમે;
તારી અનાયત વિશ્વમાં માલીક જ્યાં જ્યાં એ હશે,
ત્યાં ત્યાં કર્યું ન કર્યાં સમું ન કર્યું કર્યાં જેવું થશે.

૪૨૧

તે ચિત્ર તેણે આપણી હયાતીનું દોર્યું જ છે,
તેમાં નવાઈ તેમણે લાખો ખતાવી છે કંઈ
તેણે મને ચીતર્યો જ છે તેથી જરા હું ઠીક છું.
મારી સુરત તો તેમણે નીચી જરા ચીતરીજ છે.

૪૨૨

માલીક તારી ખંદગીના રાહમાં સરખાં સહુ,
ખદ્દાંડમાં તારી જ સેવા સારી તો લાગે મને;
તારી સજા લઈ લે અને તું સુખ તારું દે મને,
માલીક તારી રહમથી લેજે અને દેજે મને.

૪૨૩

ગયેલાંને ફરી આવેલને ખુંધા થયેલા ઓ !
તમારું નામ દુનિઆનાં પટેથી તો ભુંસાયું છે !
દખલ આવી નહીં સૌ તે પલકમાંહે ટળી ગઈ છે,
જખમ આવે દિલે વાગ્યા રૂઆયા તે પલકમાંહે.

૪૨૪

ઈનસાન એ નાદાન તું આ વિશ્વમાં કાંઈ નથી,
તાં સંકે કાંઈ નથી તું વિશ્વમાં કાંઈ નથી;
તારી હયાતીની સીમા જો નાસ્તિના રણમાં પડી,
ખાલી દિશાનાં નાદમાં તું કંઈ નથી તું કંઈ નથી.

૪૨૫

હું તો હમેશાં રાત્રિ ઈશ્વર સ્તવનમાં વીતાડતો,
જામે શીરાજીથી સદા હું દૂર તો રહેતો હતો;
હાવાં કુલો ખીલ્યાં અને મીઠી વસંત ખીલી રહી,
આવા સમયમાં એ પ્રભુ તુજથી બહેતર એ મને.

૪૨૬

ઈનસાન સૌ આ ફીલસુફીથી દૂર રહે તો ઠીક છે,
માશૂકના ગૂંથેલ વાળોની લટો પ્રિય છે મને;
બાપુ જમાનો ખૂન તાં વિશ્વમાંહે રેડશે,
તું તો શીશાનું ખૂન તારા જામમાંથી પીધ લે.

૪૨૭

એ જગર તું બ્રહ્માંડની ના ખાનગી બાણી શકે,
દાના પુરૂષોની ન ખિલ્લત તું ઊકેલી એ શકે;
અંશુરનું તું જામ પી સરજાવ સ્વર્ગ નવીન અહિં,
તું તો લલાએ સ્વર્ગમાં કદી પહોંચશે વા કે નહિ.

૪૨૮

સાકી, જે જનો અહિંથી ગયાછે આપણી પહેલાં અરે,
સાકી, તે સહાની શાંત નિદ્રામાં પડયાછે સુખથી;
હું જે જે કહું તે સાંભળી લે પી મહિરા મસ્ત થઇ,
સાકી, જે કંઈ તેઓ અહિં બોલી ગયા તે વ્યર્થ છે.

૪૨૯

જ્યારે સનમના સંગમાં ઓ જીવ તું તો બેસતો,
ત્યારે જ તારા સ્વરૂપને બુલી જઈ તું ભળી જતો;
જ્યારે ફનાના જામમાંથી એક ઘુંટડો પી જતો,
અસ્તિ અને નાસ્તિ બધી ત્યારે વટાવી તું જતો.

૪૩૦

એક દિન હું તો ખૂબખૂબાં મસ્તીખેર થઇ ગયો,
ઇનસાન સૌ ત્યારે મને ઠપકો કંઈ દેતા હતા;
મેં તો જહાંમાં જ્યાંસુધી મીઠી મહિરા ના દીઠી,
મેં ત્યાંસુધી સૌએ હરામી મસ્તી સુખે આહરી.

૪૩૧

જેનો નતીબે ચાર દિન કે એક હપ્તો છે નકી,
એ ચાર દિવસ માંહય જીવન કાઢવું મુશ્કેલ છે;
તું ચાર વાર વહ્યો વધુ તેથી મહિરા તું પીતો
તું જઈશ ત્યાંથી તો પછી તું આવશે પાછો નહિ.

૪૩૨

મારા બધા રસ્તા ઊપર તેં જાળ ખીછાવી પ્રભુ,
જો હું કદી ત્યાં ચાલું તો તું ખડીવરાવેછે પ્રભુ;
આ વિશ્વમાં આણુ માત્ર તારા સ્પર્શ વિણ ખાલી નથી,
તું કર હુકમ તો હું કદમ મારાં તહિં મુકું પ્રભુ !

૪૩૩

તારા હાથપણથી અમારી અકલ કંઈ વધી જાય નહિ,
આંહિ અમે અમ પાપ પૂન્ય મંહિ હુબેલા તો છીએ;
હું પાપમાં હુબેલ છું ને ખોદમાં હુશીઆર છું,
તારી દયાથી હું સદા આશા મંહિ જીવું પ્રભુ.

૪૩૪

જો આ જહાંનું કાર્ય અસ્થિર લાગતું તુજને કદી,
તો તું હમેશાં દિવસો આનન્દમાંહે ગાળજે;
ઈનસાન સ્વેચ્છાથી કઈ વિમુખ બનતા વિશ્વથી
આ ખીકથી તેઓ વિમુખ છે એમ ના તું માનજે.

૪૩૫

આકાશ મારા હૃદયને ગમગીન તું તો રાખજે,
મારા હૃદયની મસ્તીને તું તો સદાએ તોડજે;
જો જામ દીધું'તું મને તેને બનાવ્યું પાણી તેં,
જો પાણી હું પીતો હતો તેને બનાવી ખાક તેં.

૪૩૬

ઓ જીવર તું આ શરીરની એ ખાકથી જો પાક થા,
તો તો પછી આ વિશ્વમાં સારો ફકીર બનીશ તું
તુજને અને તુજ રાજ્ય ગાદીને શરમ છે કંઈ અરે
તારા બધાએ રાજ્ય મહેલો તો રમશાન થઈ જશે.

૪૩૭

કુંભાર તું હુશીઆર હો તો માફ કર આ કામને,
તું આદમીની ખાકને ખુવારીમાં ના નાંખજે;
કેબુશરના એ હાથને ફરીફુનની અંગુલીને,
તેં ચાકડે બાપુ ચડાવ્યાં શો ધરાદો છે હવે.

૪૩૮

ઓ કુંભ તું તો સનમના સુખપર સદાએ ખીલજે,
મીઠી મદિરા તું સદા આનન્દ દિલને આપજે;
ઓ ભાગ્ય મારી સાથ તું ટટો હમેશાં રાખજે,
તે તું અજાણ્યો ઝાળખીતો સર્વદા થઈને રહે.

૪૩૯

આ વિશ્વને મીઠે રસોડે તું ધુમાડો ખાયછે,
ખોટી ખરી બધીએ ગમી તું તો સહી લે છે સુખે;
આ વિશ્વ તેના રહીશને નુકસાનકારક છે બહુ,
નુકસાન જો તજ દે બધું તો તો તને સુખ પશુ મળે.

૪૪૦

આ વિશ્વના જખમી હૃદયને રાત્રિએ ના શોધજે,
મધરાત સુધી તેમને ના બહાર તેઓ કાઢશે;
તું માલને ના સૌંદર્યનું શુમાન ના કંઈ રાખજે,
એ સર્વને તેઓ નિશાએ બારણે તો કાઢશે.

૪૪૧

ખેલ્યાં તમે તો તેમને મુજ રૂપમાં શીદ લેખવ્યા,
ને આખરે મુજ રૂપથી તેને જુદો શીદને કર્યો ?
ખેલેથી જો મુજ ત્યાગનો કંઈ ખ્યાલ નહોતો કોઇને,
તો વિશ્વમાં મુજને તમે હેરાન કીધો શીદને ?

૪૪૨

મારી હવે ખાહેશ છે, આરામ ક્યાંય મને મળે,
મારી બધી મીઠી મજલ પુરી કંઈ થાયે હવે;
લાખો કરોડો વર્ષ વીતી જાય તહોયે તો મને,
હરીયાળી સમ ફરી ઉગવાની તો પુરી ઉમેદ છે.

૪૪૩

મેં ઇશ્કના એ દક્ષતરોમાં એક બહુગર દીઠો,
જખમી હૃદયનો તે હતો તે લાગ્યશાળી થઈ ગયો;
તેણે કહ્યું કે ઇશ્કની મૈત્રી સદા સુખદાયી છે,
એ મૈત્રી શશિ ને સૂર્યસમ કંઈ દિવસ રાત્રી ખીલશે.

૪૪૪

હેમંત વીતી ગઈ, વસંત ખીલી રહીછે વિશ્વમાં,
મારી હયાતીના અજળ પાનાં ફરી જોને રહ્યાં;
ઢાના પુરૂષો તો કહે મદિરા પીજે, ગમી પીશના,
આ વિશ્વની ગમી અફીણને સોમલ સમી કદુ લાગશે.

૪૪૫

ઓ દિલ તું માશૂક, મદિરા સર્વની સાથે રહે,
તું ના દગો દેજે અને ના ડોળ કરજે કોઇ દી;
જો પીરને અહમદ તણો તું શિષ્ય લેખાવે તને,
તો મુર્તુબના હોજમાંથી તું મદિરા ઢીંચજે.

૪૪૬

મેં જામને પથ્થર ઉપર ખુબ જોરથી અફળાવીયું,
હું તો મદિરાના નશામાં મસ્ત તે સમયે હતો;
જામે મને દુઃખથી પુકારીને કહી એ ખાનગી,
તારી સમું હતો હતું, મારી સમું તું તો થશે.

૪૪૭

ખુવારીમાંથી હાથ ઝાઝીને ઉગાર્યો તેં મને,
તું ઉઠને સાકી મદિરા લાવને મીઠી હવે;
માફે કફન પણ એ મદિરાનું ભલા કરજો તમે,
માફે ગુમાન પુરેપુરે બાકી રહેશે આ જગે.

૪૪૮

તુજને ખબર ના હોય તો તારો હીસાબ લઈ તું લે,
તું શું લઈ આવ્યો હતો ને શું લઈને જાય છે;
તું મોતથી બહીને કહે છે મઘ તું પીતો નથી,
તું પી અગર પીવે નહીં પણ મોત તો નક્કી જ છે.

૪૪૯

તારી કને ચાવી જ છે તું દ્વાર મારાં ખોલને,
તું લોભીયો છે રાહનો રસ્તો મહેને તું ખતાવને;
હું હાથ મારો કોઈને વિગે ન સોંપુ કોઈ દી,
તેની હયાતી ફાની છે તું એકલો રહેનાર છે.

૪૫૦

તું જે મને કહે છે સદા તે દ્રેષથી કહેતો હશે,
તું તો મને નાસ્તિક ને વિધર્મી પણ કહે છે હવે;
પણ ચ્હાય તેવું તું કહે તો પણ હું જ મક્કમ છું જગે,
એ દ્રેષનો બદલો તને કાંઈ મળે છે ખોલને.

૪૫૧

તું ઠરઠનું નિદાન કરી લે કે ક્વા શોધી શકે,
ને દુઃખને તું રો નહીં તો પાક તું થાશે જગે;
તું તો ગરીબીમાં સદા રૂણી રહેજે સર્વનો,
બેહિશ્તમાં તો આખરે રોટી કંઈ મળશે તને.

૪૫૨

મસ્તી મયે જો ચોકમાં પીવા મહિરા જો મળે,
વા એક દુકડો બાજરીનો ને કીતાબો જો મળે;
વેરાનમાં તો હું અને તું એકલાં બેઠાં હયે,
સુલતાનના એ રાજ્યવૈભવથી કંઈ પ્રિય છે મને.

૪૫૩

જો ચાર પાંચ તણે તવારીખ સાકી થોડો લાગતો,
સાકી હજારો કે વધારે આપણે મુશ્કેલ છે ?
સાકી અમે ખાકી છીએ સિતાર સર્વ બબલજે,
સાકી અમે ખ્યાલી છીએ તું તો મહિરા લાવજે,

૪૫૪

થોડી ગમીને શાદીમાંથી સાકી તું લખજે કંઈ,
સાકી મહિરાગારમાં શાદી જ તું લખજે કંઈ;
જે દિન અમારી શાદીને તું મધગૂંદથી કાઢશે,
સાકી નિશા આનન્દની તે દિન અમારી તો થશે.

૪૫૫

તારા શરીરમાં હાથ પગ હોયે સલામત જ્યાંસુધી,
લકઢીરના ઘર બહાર તારાં કદમ તું મુકજે નહીં;
રૂક્તમ ભલે તુજ વેરી હો પણ શિરના ધરજે કદી,
હાતમ ભલે તુજ મિત્ર હો પણ હિલ કદી દેજે નહિ.

૪૫૬

મીઠી મહિરાના કવસમાં તું પડ્યોછે જ્યાંસુધી,
સંગીતના મધુરા ધ્વનિમાં જ્યાંસુધી લપટ્યો જ છો;
જ્યારે ખુદાને બાણશે ત્યારે બધું આ ક્ષણિક છે,
તું આત્મત્યાગ કરીશ નહિ તો આ બધું પણ કંઈ નથી.

૪૫૭

નિર્ભય થઈને દેહને આકાશ નીચે ફેંકી દે,
મીઠી મહિરા પી સુખે આ વિશ્વ આકૃતકાર છે;
છેલ્લે અને પહેલે જ તું માટી વિના કંઈ ના હતો,
તું તો વિચારી લે જરા સૌ ધુળમાં ધુળ મેળવે.

૪૫૮

ખાલક તને જો સર્વ વસ્તુની મળી ગઈ માહિતી,
તો આટલી ગમી શીદને તું વ્યર્થ તો વેંઢારતો;
મીઠી મહિરા જો ન આવે આપણી સાથે ઠઠી,
આ જીવથી ખુશી થજો એ એકવાર હતો અહિં.

૪૫૯

આ આલમે યોગાનમાં જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે,
હરિયાળી લીલી સ્વર્ગસમ ત્યાં ઓપતી ને ખીલતી
જે જંગલો ખાવા જ ધાતાં સ્વર્ગ તે આજે થયાં,
તું સ્વર્ગની કેા અપ્સરા સાથે અહિં બહાણી જ લે.

૪૬૦

બહુગરોની વસ્તીમાં તું વિશ્વને ના શોધજે,
 ઇતિહાસ આ સૌ બાણીને તું કાઢને કહેજે નહિ;
 તું તો ઠરઠ સહી લે અને ઉપાય ના કરજે કંઈ,
 તું બાગમાં બેસી સુગંધી કે ગમીના શોધજે.

૪૬૧

જે ચીજને તું સ્વર્ગની સામગ્રી જેવી લેખતો,
 તે સર્વ સુન્દર વાતથી પણ કંઈ બહેતર છે જગે;
 જે તે અહિં ખાવું જ તેથી કંઈ ન ખાવું ઇષ્ટ છે,
 મિત્રો ઘણા કરવાથી તો એકલ રહેવું ઇષ્ટ છે.

૪૬૨

જે બાગમાં પહેલાં ફળો ખારાં બધાં થાતાં હતાં,
 ખારાશ ક્યારે આવી ત્યાં શાથી બધાં મીઠાં થયાં;
 જે શસ્ત્ર ધારે કોઈ તો કુહાડી સોટીથી ભલી,
 કુહાડીથી પણ ભલ તારી શસ્ત્ર સાફ છે કંઈ.

૪૬૩

જ્યારે જગે ખેડા ફાટતી, આકાશને ઝિબસતી,
 ચંડોળ શાને શોકનાં એ ગીત ગાતું ઉડતું;
 તેઓ ફજરના આયનામાં બહુ કંઈ બતલાવતા,
 તારા ભવનની રાત્રીઓ વહી બયઉ બેલાનમાં.

૪૬૪

સાઢી મને મીઠી અને દિલખુશ મદિરા દે પીવા,
મીઠી મદિરાના શીશાના ખુચ તોડી દે પીવા;
આજે મને મદિરા વિના તો ગોઠતું ક્યાંઈ નથી,
બસ એકલી મદિરા મુસાહબ આલમે ભારી બની.

૪૬૫

નોકરશાહી હો કે પ્રજાશાસન કદી હો તહોય શું,
કુદરત મંદિ કયસર અગર કે શાહ હોયે તહોય શું;
જમશીદના એ જામમાંથી તો મદિરા તું પીલે,
બહેરામ પણ આખર અહિં માટી મહિં માટી બન્યો.

૪૬૬

કુંભારના એ કારખાનામાં જઈ જોયું જ મેં,
મારા ગુરૂનું શિર તેના ચાકડા પાસે હતું;
કે શાહના શિરના અને લીખારીના પગના વળી,
એ ચાકડાના હાથલા ટોપા બનાવ્યા પણ હતા.

૪૬૭

નાદાન કે દાના ગમે તેની કને તું તો જજે,
તું વિશ્વના કે મક્ત પાસેથી મદિરા પી જજે;
નાદાન તું અજ્ઞાનને ફેલાવનારો તો નથી,
નાદાનને અજ્ઞાન રહેજે તો મળી જાતું નથી,

૪૬૮

બહાલી સનમ, અહિં આપણે આવ્યા પહેલાં કેા સમે,
કુંભાર આપણી માટીના કુંજ કંઈ ઘડતો હતો;
અમૃત સમી મદિરા તણી એ કેાડીમાંથી તો સનમ,
પ્યાલું ભરી પી જા અને ખીણું ભરી દેજે મને.

૪૬૯

તુજથી બની જેવી શકે તે સાવધાની રાખજે,
તુજ મિત્રની ખાતર સદાએ સાવચેતી રાખજે;
હુસેનનું આ રાજ્ય કાંઈ સર્વદા ટકશે નહિ,
તુજ હાથથી તે કેા સમે પણ બહાર જાશે એક દી.

૪૭૦

તું મૃત્યુનો ઘુંટડો ગળીને સુધ જા અહિંઆ ન ત્યાં,
તું સર્વ વસ્તુની નવાઈને જરા તો દૂંઢજે;
તું તો અહિં તહિંથી ગમે તે ઔષધી પણ લાવજે,
લાખો ઇલાજો લે છતાં પણ સુખના થાશે કંઈ.

૪૭૧

તું તો મરેલાં ને સજીવનો એક સરજનહાર છે,
આકાશના આ ચક્રને ફેરાવનારો તુંજ છે;
હું છું ગમે તેવો નહારો તહોય તારો હાસ છું,
અપરાધી કેાઈએ નથી, માલીક સરજનહાર છો.

૪૭૨

ઓ પાકને અમૃત સમી મીઠી મંદિરા દેવી ઓ,
હું કેટલી પી જાઉં છું તારો દિવાનો હું જ છું.
જે દુરથી નીરખે મને તે સર્વદા કહેતા જગે,
માલીક તેં આ વિશ્વમાં ક્યાંથી મંદિરા આણી છે ?

૪૭૩

કો સાધુએ વેશ્યા મળી તેને કહ્યું “ ઓ કામિની, ”
તું તો પળેપળ અવરના સંમોહમાં સપડાય છે;
તેણે કહ્યું “ સાધુ તમે બોલો છો તેવી હું જ છું ”
“પણ આપ તો દેખાઓ છો તેવા બરેબર છો જ ને.”

૪૭૪

હુનિઆ દડાની જેમ મારે આંગણે ઊભી રહે,
પણ મસ્તીમાં તેની મને તો કોડીની કીમત નથી;
તેણે મને ગઈ રાત્રિએ મંદિરા પીવા સોગન દીધા,
પણ એ શપથને મસ્તીમાં મેં તો હસી કાઢ્યા જ છે.

૪૭૫

માલીક તું ઘડીમાં જગતથી તો છુપાઈ જાય છે,
ને કો સમે પ્રહ્લાંડને તારું જ દર્શન થાય છે;
તું દબ્ય છે ને તું જ દૃષ્ટા છો પ્રભુ આ વિશ્વમાં,
શુભબર આ તારા સ્વરૂપનું પૂર્ણ દર્શન દેજ છે.

૪૬૬

નિર્જન પ્રદેશોને ફરીય વસાવવા કરતાં તમે,
આ દિલને ખુશ રાખશો તો એજ છે પ્રિય બહુ મને;
કોઇ મુમુક્ષુ જીવને પણ સ્નેહ સાંકળ બાંધતાં,
લાખો ગૂલામોને જ મુક્તિ દેવી એ પ્રિય છે મને.

૪૬૭

તુજ શાહીને જો તું પુરેપુરી પીછાણે છે જગે,
તો તો દુખી દિલને ગમીમાં રાખતો તું શીદને;
જો જીંદગી આખી તમારી દુઃખમાં ગઈ હોય તો,
મુશકેલી પુરી માનજે તું બાણતો કાંઈ નથી,

૪૬૮

જ્યાં જ્યાં મહિરાના કુળ પર દષ્ટિ તારી તો પડે,
ત્યાં ત્યાં બધે મહાપ્રીલમાં તું ખૂબખૂબાં ઢીંચજે;
મીઠી મહિરા જેમણે ખૂબ પ્રેમથી પીધી હશે,
તેણે જ તેના આત્મને દુઃખથી છુટો કીધો જ છે.

૪૬૯

માલીક ધગના લોટની એ રોટલી આપે મને,
થોડી મહિરા મીઠડી પીવા વળી આપે મને;
માશૂકની સાથે ધડી આરામની પણ જો મળે,
તો આટલું કે શાહના એ ભાગ્યમાં પણ છે નહિ.

૪૮૦

જે તું સીધો હો તો બુરાઈ સર્વ તું ભુલી જશે,
આડો કદી જો હોય તું, વિશ્વાસ તો કરજો નહી;
છુપું રહેવું તેથી તો હોવું નહિ એ શ્રેષ્ઠ છે,
કોઈ તને ના ઓળખે તું કોઈને જાણે નહિ.

૪૮૧

સાકી મદિરાને સનમના પાશમાં લોટયો જ છું
મેં જીગરથી કેો દિવસ પશ્ચાતાપ તો કીધો નથી;
સાકી મને એ તુહની વાતો કદી કહેજો નહિ,
દિલને ખુશીમાં રાખવા સાકી મદિરા દે મને.

૪૮૨

તારી દિશા કે સાલ મારા હાથમાં આવી નહી,
તારી અજબ શક્તિ ન કોઈ જીવ ધારે કોઈ દી;
આ વાત કહેવાને તને મારી કંઈ શક્તિ નથી,
આ ગમગીનીને શાદીમાં ફેરાવવી એ વિકટ છે.

૪૮૩

સાકી ઊંધા મધુરી પ્રકાશીછે જગે જાને હવે,
તું હોંશથી અમને મદિરા વેચજો મીઠી હવે;
જ્યાં શાંતિ વસતી હોય ત્યાં તું શાંત તો રહેજો સદા,
સાકી તવારીખથી છુટીને ભક્તિ તું તો શીખજો.

૪૮૪

સુખનાંદિની માશૂક વિશ્વે બહાણું તો હંમણાં થશે.
તું કે મહિરા ને મધુરાં ગીત પણ ગાને હવે;
એ તીરથી તે હઈ મહિનાના પુરા ગાળા મહિં,
જમશેદને કેપુશરૂ કંઈ કેવા અહિં રવડયા અરે !

૪૮૫

મસ્તો ઊપર તું જ્યાંસુધી કર્કશ કદી થાશે નહિ,
વા તું ભલાઈથી પુરાઈ કંઈ કરે ના ત્યાંસુધી;
તું તો મહિરા પી સુખે, પીણું ન પીવાથી સખે,
દોજળ અને બેહિશ્તનો તું ભાગદાર થશે નહી.

૪૮૬

હું માગું છું કે ઇશ આવું વિશ્વ તો ફરીને રચે,
હું જોઈ તેમજ આ પળેને આજ એવું ફરી રચે;
કાં તો પ્રભુ મુજ નામને નિજ દક્ષતરેથી તો ભુંસે,
નહિ તો દુઃખો મારાં નિવારે સૌ દયાધનશ્યામ એ.

૪૮૭

માલીક મારી રોજનાં તું બારણાં ઊઘાડો,
તારી દયા વિણ માનવી મુશ્કેલીસ થઈ ફરતા જગે;
હું પી મહિરા મસ્ત થાઈછું મને સંભાળજો,
નાદાનીથી હું ગેપ લેજાનો ન થાઉં એ પ્રભુ.

૪૮૮

ખળેલાં ને ઝળેલાંઓ ખળી જાવા સુખયાં છો,
જહન્નમની તપેલી આગમાં ખળવા સુખયાં છો;
ખુદાને તારી પર કેા દી રહમ કરવા નહિ કહેજે,
ખુદાને પણ રહમ શીખાવનારો કેાણ તું તો છો. ?

૪૮૯

તારી દિવાની પાકી છે તેથી ખુશી તું થા લલા,
તું આ બધી એ વાસનાથી દુર છો તો ખુશ થા;
તું થા ખુશી તારી ઉપર કેાનો તકાળે પણ નથી,
તેણે તને તો કાલનું પણ કામ દીધુંછે વળી.

૪૯૦

મને અહિં આવવાનું જો પુછ્યું હત તો ન આવત હું;
મને કેા એ જવાનું જો કીધું હત તો ન જાતે હું;
જગતની આ જુઠી જંજળ માંહે મેં નહિ પડતાં,
અહિંઆ આવવું રહેવું અને જાવું ન માગત હું.

૪૯૧

આદમ મુરાહી સમ હતો ને રૂહ મદિરા સમ હતી,
ને રૂહ તેનો તો મીઠી સિતારીના જેવો હતો;
ખચ્યામ આદમ ખાકી તો શાથી થયો તું જાણુછો ?
ફાનસ સમા વિચારનો દીવા સમો એ તો હતો.

૪૮૨

આકાશ તું અમને જરૂર જરૂર કંઈ પણ આપજે,
તું તો અમોને જરૂર જગમાં રોજી પુરી આપજે;
રોટી મળ્યા પછી રાતનો ગુલામ કેા રહેતો નથી,
એવું છતાં પણ તું અમોને કંઈ જરૂર પણ આપજે.

૪૮૩

મેં એક દી કુંભારને કંઈ કામ કરતો નિરખ્યો,
તે માટીને ગુંદી અને કંઈ ઘાટ તો ઘડતો હતો;
મેં તો નજર માંડી જરા ઊંડું ઊંડું જોયું તહિં,
મારા પિતાની ખાક તેના હાથ ઉપર તો હતી.

૪૮૪

સાકી મને જો વિશ્વમાં એ ખાસ વસ્તુ માનતો,
એકેક ઘુંટડે સાકી તે મોસમ બધી ગુમાવતો;
મુજ હાથમાં નિજ રીત મુજબ તે મદિરા આપતો,
હું પીજિંછું હૃદમાં રહી પણ તહોય મુજને છાંડતો.

૪૮૫

માથૂક તારા કૃત્યની તું તો કબુલત આપજે,
મઠમાં કરેલાં જુદમ માટે તું સદાએ પ્રાર્થજે;
મુઝી દઇ દે સનમને ને કામ દે તું મનુજને,
હાલ્લા અને સુરખા બધા આ વસ્તુથી કેા પર નથી.

૪૯૬

આ જીવનની સૌ વાસનાને તો હમેશાં મ્હાણવા,
આ ઉમદા જીવને તમે તો સર્વદા રંજાડતા;
આ જીવની તે આપદા ટાળે જ એવો સુજ ના,
તું તેમનો લાચાર છે એ વાત તેઓ માનતા.

૪૯૭

ઓ વિશ્વના આધાર એવા સાધુજન સૌ સાંભળો,
આ જીવની સૃષ્ટિ મહિંથી શબ્દ થોડા સાંભળો;
પીશાય ને હિંસક પશુ, માનવ અને જડ આ બધું,
જે જે બતાવેછો મને તે આપની સાથે જ છે.

૪૯૮

આ વિશ્વમાં ડાહ્યો ગણાવાની તને ખાહેશ છે,
સારી જહાંનો તું લલા જામીન થાવાને મથે;
ભીરૂ અને વિશ્વાસુ એવા મનુરોના સંઘમાં,
ભુંડું કદી ના બોલજે ડાહ્યો જનો ગણશે તને.

૪૯૯

માલીક મેં શું પાપ કીધુંછે કહી દેને ખરું,
તેં તો મને જ્યાં ત્યાં જગતમાંહે ધકેલ્યોછે પ્રભુ;
માઝ્યા વિના તું તો મને રોટી કદી દેતો નથી,
પાણી ભરી આઘ્યા વિના પાણી મને દેતો નથી.

૫૦૦

તું ગમગીની છોડી અને આનન્દમાં દી ગાળજે,
 અન્યાયી આવા વિશ્વમાં તું નીતિમાન થઈ રહે.
 જો આખરે આ વિશ્વની કોઈ હયાતી છે નહિ,
 તારી હયાતી પણ નથી તેથી સદા ખુશી રહે.

અમરેલી

૧૫-૬-૨૪

હરિલાલ દ્વારકાદાસ સંઘવી.

Alias

સ્નેહી.

આવલા ખુન કેસ

ખીજી આવૃત્તિ સુધારા વધારા સાથે

૯૦૦ પાના ૨૦૦-૨૫૦ ફોટો-ચિત્રો,

કિંમત રૂ. ૫ પોસ્ટેજ વધારે.

મી. આવલાનું ખુન થયું ત્યારથી જ નહિ પણ તેનીએ પહેલાં એટલે કે મુમતાઝ દીલ્હી સ્ટેશને ઉતરી પડી ત્યાર પછી શ્રીરામ શંભુ દયાળનો કેસ મુંબઈમાં ચાલ્યો વિગેરે ઠંઠ પહેલેથી તે આ કેસનું હાઈ-કોર્ટમાં છેવટ આવ્યું ત્યાં સુધી જેમાં જુરીની તપાસ; પોલીસકોર્ટની તપાસ; વીજ કેસ; અને હાઈકોર્ટની લંબાણ તપાસ ઉપરાંત પ્રીવી કાઉન્સિલનો ચુકાદો, શ્રીમાન નરીમાન વકીલ મારફતે વૉઇસરોય પર ગયેલી અરજી પરિણામે ગાદી ત્યાગ ઉપરાંત તાત્કાલિક સાહેબની રખાત અમલીખાઈનો દસ વર્ષે થયેલો છુટકારો, તે ખાઈના ખાનગી પત્રો, મુમતાઝે કરેલાં નવાં લગ્ન, તેના માઆપ સાથે પોતાની છોકરી સંબંધનો હેવાલો વિગેરે સઘળી હકીકત ઉપરાંત આ કેસમાંના જાણીતા ગૃહસ્થાનાં ૨૦૦ થી ૨૫૦ ફોટો ચિત્રો જેમાં મુમતાઝનો નવો વર, મી. આવલાથી થયેલ છોડી, વિગેરેના સુંદર આર્ટપેપર પર બે રંગમાં છાપેલા ફોટો ચિત્રો સાથેની આવી બુક ગુજરાતી ભાષામાં આ પહેલી જ છે.

મળવાનું માત્ર એક જ ઠેકાણું:

સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલય.

અમરેલી (કાઠીઆવાડ).

૩. ૪૫ લાખના ચેકની કહાણી

સુધારા વધારા સાથેની ખીજી આવૃત્તિ.

૨૨૫ પાના. ૫૦ ફોટો-ચિત્રો.

કિંમત રૂ. ૨) પોસ્ટેજ વધુ

કારમીરના હાલના મહારાજ સર હરીસીંગે ૩૧. ૪૫ લાખનાં (૨) ચેકો આપેલા તે બાબતમાં તે રૂપિયા તે બાબતનાં ધણી મી. રાખીનસનને પોતાને નથી મળ્યા માટે બેંક પર તે મેળવવા તેણે દાવો માંડેલો. તે દાવા સંબંધી ત્યાંની કોર્ટમાં ચાલેલ વિગતવાર કેસ આ બુકમાં તેમાંનાં સઘળાનાં સુંદર ફોટો-ચિત્રો સાથે બે રંગમાં આર્ટ પેપર ઉપર છાપી આપવામાં આવેલ છે. અલબત્ત આ કેસમાં ત્યાંના સુનંદામાં સુનંદા ધારાશાસ્ત્રીઓ રોકાઈ આખા કેસનું ભોંપાણું અદ્ભુત રીતે રજુ કરે છે-જો કે, આ એક કાળી બાજુ રજુ કરતો બનાવ છે. પણ તેમાંથી આપણને કેટલુંક શીખવા-સમજવાનું મળે છે. જેમાં ત્યાંનાં પ્રપંચો, ત્રાસો, બદમાસી વિગેરેના સાચ્યા બનાવો આપણને પુરેપુરા મંત્ર મુગ્ધ કરે છે.

મળવાનું માત્ર એકજ ક્રકાણું:

સત્યમકાશક કાર્યાલય.

અમરેલી (કાઠીઆવાડ).

અમારા પુસ્તકો.

નામ.	રૂ. આ. પા.
હિંદના રાજકર્તાઓનું આલબન ૫-૦-૦
બાવલા ધૂન કેસ ૫-૦-૦
ન્યૂટનના છોકા પંજા ૩-૦-૦
ફી સાળી અને બંગ મહિલાની આત્મકથા ૨-૮-૦
રૂપિઆ ૪૫ લાખના ચેકની કહાણી ૨-૦-૦
વિલાયતનાં વિલાસની સાચી વાતો ૨-૦-૦
કર્નલ ડેનીસ્ટન કેસ ૨-૨-૦
ખાલ કેસ ૨-૦-૦
દંપતિ રતિ શાસ્ત્ર ૧-૮-૦
ઉમ્મર ખરેખરની રૂબારૂવાર્તાલેનાં જીવન ચરિત્ર સા ૧-૦-૦
કુચબિહારના પ્રિન્સ સામે છુટા છેડાને મુકર્ફમો ૧-૦-૦
મીસીસ રોબીન્સનની કહાણી ૧-૦-૦
ખાનદાની ખાખર ૦-૮-૦

મળવાનું માત્ર એક જ ઠેકાણું:—

સત્ય પ્રકાશક કાર્યાલય.

AMRELI (Kathiawar).

અમરેલી (કાઠિયાવાડ.)

